

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉnt MEgJELEnŐ TUDOMÁnyOS FOLYÓIRAT

XXVIII. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Gyurgyík László (Komárom, Szlovákia), **Hunčík Péter** (Dunaszerdahely, Szlovákia),
Lampl Zsuzsanna (Nitra, Szlovákia), **Lanstyák István** (Pozsony, Szlovákia),
Liszka József (Komárom, Szlovákia), **Mészáros András** (Pozsony, Szlovákia),
Simon Attila (Somorja, Szlovákia), **Vajda Barnabás** (Komárom, Szlovákia),
Végh László (Somorja, Szlovákia).

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Csíkszereda, Románia), **Csergő Zsuzsa** (Kingston, Ontario, Kanada),
Csernicskó István (Beregszász, Ukrajna), **Fedinec Csilla** (Budapest, Magyarország),
Holger Fischer (Hamburg, Németország), **Susan Gal** (Chicago, USA), **Kovács Attila**
(Lendva, Szlovénia), **K. Lengyel Zsolt** (Regensburg, Németország), **Petteri Laihonen**
(Jyväskylä, Finnország), **Laczó Ferenc** (Maastricht, Hollandia), **Szarka László**
(Budapest, Magyarország), **Andrej Tóth** (České Budějovice, Csehország).

Angol fordítás
HARASZTI ILDIKÓ
Korrektúra
RONCZ MELINDA

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek.

Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: Kassák Központ • Nyomta: Adepta, Kft., Čiližská Radvaň • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ára: 3 € • 2026. szeptember • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kassákov centrum • Tlač: Adepta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • september 2026 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

TARTALOM

Tanulmányok

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A támogatás értelme 5

GAUČÍK ISTVÁN

Nemzetállam-építés a gazdaságban. Etnikai homogenizálás,
vagyonátrendezés és intézményi kapacitásvesztés Csehszlovákiában
(1945–1948) 21

HUSHEGYI GÁBOR

A Prágai Magyar Hírlap (1922–1938) képzőművészeti tartalma – 2. rész 37

N. TÓTH ANIKÓ

A Grendel-opus utóélete 69

SZAKÁL IMRE – FEDINEC CSILLA

„...csak az ügy imádása.” Ruszka Krajna emigráns
kormányzótanácsának története, 1918–1921 81

VÁRADI KRISZTIÁN

Kisebbségi magyar iskolák nyelvi tájképe a háborús Ukrajnában 97

KLAMÁR ZOLTÁN

Egy Galga menti jelenségről, majdnem dióhéjban 129

Közlemények

BAKI ATTILA

A pozitív magyarságfogyás oklevele. Fikció és valóság: Terbegec
falu és a Nagykürtösi járás huszonöt települése magyarságának
esete néhány demográfiai adattal 139

LISZKA JÓZSEF

Folyóparton talált gyermek. A folklórkutató Ipolyi Arnold mint
a folklórkutatás tárgya 153

SAMU ISTVÁN

„Kis-moszkvai úton” lévőek. Gúta oláh cigány közösségének integrációs
folyamata (2001–2025) 160

Nekrológ

GAUČÍK ISTVÁN

A tudós magánya. Búcsú Horbulák Zsolttól (1972–2026) 167

Könyvek

CSEHY ZOLTÁN

Benyovszky Krisztián: Fordított névsorolvasás 171

POLGÁR ANIKÓ

Zsadányi Edit: Megszólal az alárendelt? A kiszolgáltatottak
történetmondása 20–21. századi irodalmi művekben 172

Számunk szerzői 176

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A támogatás értelme

LÁSZLÓ ÖLLÖS

The Meaning of Support

Keywords: Hungarians beyond the borders; types of support; political support; advantage of Hungary; assimilating nation-state

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i3.01>

1989 után új tartalmat és formát kaphatott és kapott is Magyarország és a határon túli magyarok viszonyrendszere. Ezt időről időre át kell gondolni, hiszen a kapcsolatok sikerei és kudarcai kapcsán ismét és ismét értékelni kell az állapotát, és persze új elképzeléseket kell kimunkálni. Most is megkezdődött a gondolkodás a kérdésköréről. Ám ehhez mindekelőtt azt a kérdést kell feltennünk, hogy mi is a támogatás értelme? Pontosabban mi minden? Ennek a kérdésnek a megválaszolásával érthetők meg az egyes támogatásformák. Valamint a változások is, amelyeket a támogató – a mindenkori magyar kormány – eszközölt az idők során.

Az elmúlt évtizedekben több elemző tanulmány is megjelent a támogatások jellegéről. A közelmúltban a vitát ismét felmelegítve Bárdi Nándor tett közzé egy fontos írást. Elsősorban ennek a szakcikknak a megállapításaira igyekszik reagálni ez a dolgozat, ám persze mások nézetei is megjelennek benne. Bárdi leszögezi: „A szlovák, ukrán, román politikai életben konszenzus van arról, hogy a magyar igényeket nem alkotmányjogi, hanem az identitás újratermeléshez szükséges feltételeket külön szakterületként, politikai alkuk révén biztosítják.”¹ Majd hozzáteszi: „Ebben a helyzetben az állandó kormányzati részvétel nélkül is bizonyos tárcákon belül a folyamatos magyar képviselet kiépítése lehet a cél (oktatás, kultúra, közigazgatás). Az önkormányzatiságot a kisebbségi intézményesség is kezdeményezheti: az országos önkormányzati választásokon mandátumhoz jutott polgármesterek és képviselők regionális szövetségeinek megszervezése és ennek keretében a kisebbségi kerekasztalok/ernyő-szervezetek tagjaival egy képviselő-testület megválasztása lehet a cél.”²

1 Bárdi Nándor: Magyar–magyar viszony II. – NER. *Országút*, 2026. június 15. <https://orszagut.com/kozelet/magyarmagyar-viszony-ii-uj-kezdet-9654>

2 Uo.

Az első megállapítás eleje helyes. Ám a folytatása már nem. Abban nincs egyetértés Szlovákiában és alighanem a másik két említett országban sem, hogy az „...identitás újratermeléshez szükséges feltételeket külön szakterületenként, politikai alkuk révén biztosítják.”³ Éppen, hogy nem biztosítják. Akkor sem, ha a magyarok pártja kormányzati tényező.

A második megállapításával nyilvánvalóan egyet lehetne érteni, ám fontos volna a cél elérésének előfeltételeit is kifejteni. Hiszen éppen ezt nem sikerült megvalósítani 1989 óta.⁴ A mi álláspontunk negyed évszázaddal 1989 után az, hogy a szomszédok nemzetfelfogásának megváltozása nélkül nem lehetséges a legfontosabb célok elérése. Tehát nem válhat hivatalos nyelvvé a magyar, nem alakíthatók meg azok az önkormányzati intézmények, amelyek az állam részeként az adott magyar kisebbség életének kulcsfontosságú kérdéseiben döntő hatáskört kapnának. Az alkotmány pedig végképp nem változtatható meg. De még azok a konszociális intézmények sem születhetnek meg, amelyek megfelelő hatáskört(!) kapnának az együtt döntéshez a kormány egyes hivatalaiban.⁵

Az alapkérdés tehát úgy hangzik, hogy most a 21. században megvan-e a lehetőség erre? 1989-ben Csehszlovákiában két elképzelés született. Az egyik szerint a rendszerváltásba történő aktív bekapcsolódás során az alkotmányos demokrácia felépítésébe a magyar kisebbség jogai is beépíthetők. Anélkül egyébként a demokrácia sem lesz stabil. A másik stratégia szerint egy központi irányítás alá vont kisebbségi politikai és társadalmi élet, valamint Magyarország támogatása és az ekkor ígéretes fejlődésnek induló nemzeti kisebbségeket védő európai jogrendszer együttes ereje akkora, hogy bármelyik szlovák kormányból kikényszeríthető lesz mindaz, amire a magyaroknak szükségük van.

Nos, sem az egyik, sem a másik, sem pedig a kettő kombinálása nem vezetett a kívánt eredményhez. Részsikereket, időnként fontos részsikereket elért ugyan a képviselet (például egyetemalapítás, regionális támogatások, amikor kormányon voltak), ám az alapvető kérdésekben az áttörés elmaradt.

Azaz a magyar nem vált hivatalos nyelvvé a magyarok lakta régiókban, sőt a szlovákok egyenesen államnyelvvé, azaz az állammal azonosított nyelvvé nyilvánították.⁶ A kollektív jogok minden formáját elutasították többször is, s így semmiféle autonómiát nem engedélyeznek, még a kulturálist sem.⁷ Az ország területi átszervezésénél nem

3 Uo.

4 A Vajdaság részben kivétel.

5 Látszatintézmények gyenge hatáskörrel persze születhettek. Tanácsadó szervek döntéshozatali és vétőjog nélkül.

6 Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. A magyarok nyelvi jogairól lásd: Fiala-Butora János: A magyar nyelv jogi helyzete Szlovákiában. In *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, 2012, 144–171. p.

7 Lásd: Géza Tokár: Autonómia na Slovensku – úskalia a problémý. In Kántor Zoltán (eds.) *Autonómie v Európe. Riešenia a výzvy*. Bratislava, Kalligram, 2015, 233–249. p.

engedélyeztek egyetlen magyar többségű megyét sem, még ha az sajátos hatáskörök nélkül nem is jelentett volna autonómiát. Az alkotmány preambuluma különválasztja az államalkotónak minősített szlovák nemzetet a nemzeti kisebbségektől.⁸ Mindezt úgy, hogy Csehszlovákia kettéválasztásáról a nép nem is dönthetett, ugyanis a népszavazás kiírását leszavazta a parlament, miközben pedig a közvélemény-kutatások azt jelezték, hogy a többség elvetné az ország kettéválasztását. Az állam tehát nem a nép akaratából született meg. Hanem a vezetése egy részének az akaratából. Ez a nemzetfelfogás a nemzetet a nemzet vezetőivel azonosítja, méghozzá nem az első esetben.⁹

Ám ez sem változtat a tényen, hogy a nemzeti identitás tömegidentitás!¹⁰ Csakhogy 1989-et követően olyan stratégia, amelyik a szlovák nyilvánosságot kívánta volna meggyőzni a magyarok sajátos jogainak igazságosságáról, nem volt. Szerveztek ugyan néhány konferenciát a témában, ám ezek mondanivalója a széles nyilvánossághoz nem jutott el.¹¹ A tömegtájékoztatási eszközök zöme az uralt és az elvárt nemzeti narratívát terjeszti.¹² Ezt a falat pedig a magyarok nem tudták áttörni, pontosabban sem eszközeik (azaz tömegkommunikációs eszközeik), sem pedig stratégiájuk nem volt. A két említett uralkodó stratégia egyike sem tartalmazott ilyen részletesen kidolgozott elképzelést. A megoldást a vezetőréteg megnyerésében, avagy kényszerítésében látták. Majd később a kettő kombinálásában. Ám ez nem vezetett eredményre.

8 Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992 PREAMBULA

9 A nép korábban sem dönthetett az államról. Nem dönthetett a Magyarországból való kiszakadásról az I. világháború után. Nem dönthetett a Csehszlovákiához csatlakozásról. Majd nem dönthetett a kiválásról Csehszlovákiából a II. világháború előtt. De a visszakerülésről sem a háború végeztével. Majd nem dönthetett az újabb elszakadásról a rendszerváltás során. Egyszer sem a nép, hanem a vezetők egy csoportja, valamint a nagyhatalmak hozták meg a döntést.

10 Ernest Gellener, Benedict Anderson és többen mások részletesen leírják a folyamatot.

11 Érdekesen jellemzi a romániai helyzetet Kiss Tamás: Párhuzamos világban élnek a románok és a magyarok, nyelvi intolerancia „mozgatja” a magyarellenességet (Forrás: Krónikaonline. ro <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/parhuzamos-vilagban-elnak-a-romanok-es-a-magyarok-nyelvi-intolerancia-bmozgatja-a-magyarellenesseget>) Az észrevételünk annyi, hogy az intolerancia nemcsak nyelvi.

12 Eszerint a magyarok kisebbségi jogait európai összehasonlításban is magas szinten biztosítja a szlovák állam. Lásd például: Ladislav Orosz: Ústavná úprava práv osôb patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám v Slovenskej republike a jej komparatívna analýza. In Štefan Šutaj (eds.): *Národ a národnosti*. Prešov, Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach, 1994. 44–55. p. Ugyanakkor Chrisoph Pan és Beate Sibylle Pfeil részletes összeurópai összehasonlításában a 36 vizsgált európai ország közt 2001-ben Szlovákia eredménye mindössze 42%, 2006-ban 58%. Mindkét esetben az országcsoport alsó felébe került. Christoph Pan–Beate Sibylle Pfeil: *Minderheitenrechte in Europa*. New York, Springer Wien, 2006, 16–20.p. Az értékelésnek és a besorolásnak semmiféle tömeghatása nem lett, nem is lehetett Szlovákiában.

Persze ekkor még nem is rendelkeztek olyan kommunikációs eszközökkel, amelyekkel a nemzeti elválasztás¹³ vastag falát áttörhették volna. A nemzeti vezetőréteg által felépített és ápoltságkép, valamint a saját nemzetükről alkotott elképzelés uralkodó jellege a saját közvéleményük előtt megkérdőjelezhetetlen volt. Minden magyar megszólalásnak szembe kellett néznie a szlovák értelmezési túlsúllyal, sőt a publikálási korlátozó stratégiákkal. De a terjesztett megalapozatlan hírek sorozatával is, amelyek cáfolatára hatékony eszközük nem volt.

Mára azonban a lehetőségek változtak. Az internet az egyik fontos új eleme a mostani kommunikációs lehetőségeknek. Az általa kínált eszközökkel megnyílt a technikai lehetőség a nemzeti elválasztás¹⁴ kommunikációs falának áttörésére. Azaz ha megszületne a szándék, és megfelelő eszközökben testet is öltene, akkor a magyarok közvetlenül szólhatnának a szlovák közvéleményhez korlátozás és cenzúra nélkül. Persze ez még nem adja meg a megfelelő tartalmat, ám a kommunikációs lehetőséget igen.

A második teret Schengen nyitotta meg. Ember és anyag szabadon kelhet át a két ország közti határon. Szlovák fiatalok, érdeklődők nagy számú csoportjait lehetne Magyarországra utaztatni találkozókra, konferenciákra stb. Valamint könyveket, folyóiratokat, a legkülönbözőbb információhordozókat lehetne Szlovákiába juttatni.

A harmadik, hogy a modern fordítóprogramok révén mind itt, mind az internet esetében nagy információs tömeget lehetne szlovák nyelvre ültetni, azaz a szlovák közvélemény számára érthetővé tenni.

Persze ez a program azzal is járna, hogy a szlovák félnek úgyszintén (de a többi szomszédnak is) lehetősége nyílna minderre. Ám ez bizonyára közelebb hozná egymáshoz a két nyilvánosságot. A nemzeti elválasztás fala ezzel is gyengülne, a közvetlen kapcsolatok hálóját pedig szorosabbra szöhetnék maguk az emberek.

13 Értelmezésünk szerint a nemzeti elválasztás egy kombináció következménye. A politika popularizálását kombinálták az egyes kultúrákhoz tartozók politikai uralásával. Mivel a felvilágosodás a nemzeti identitást nem sorolja az univerzális emberi értékek közé, ám a nemzeti identitás komplex identitásként átveszi a korábban domináns vallási identitás helyét, annak több elemével együtt, és egyben a politika tömegpolitikává válásának fő identitásformájává válik, ezért az egyes csoportok feletti politikai dominancia megszerzéséhez el kellett választani őket egymástól. Mivel pedig ezek nemzeti csoportok, az elválasztásnak is nemzetinek kellett lennie. A vallási identitás elemeinek a nemzetibe építését lásd: Anthony D. Smith: *Chosen Peoples – Sacred Sources of National Identity*. New York, Oxford University Press, 2003, 254–261. p.

14 Valamint a NATO- és az EU-tagság nem is engedhet ilyen politikai magatartást, hiszen az értelmét vonná kétségbe.

Az eddigi érvelés gyengéi

Mostanáig az érvelés főként jogi természetű volt. Amennyiben a kényszert tekintették stratégiájuk lényegének, akkor érthetőnek tűnhetett a jogi érvelés. Ám a nemzetközi jog nem rendelkezett és máig nem is rendelkezik a megfelelő kényszerítő erővel.¹⁵ A hazainak pedig olyan környezetben kellett volna hatnia, amelyikben még az állam önállósításáról sem kérdezik meg a népet.

A vezető réteg kényszerítése csak az ország tényleges veszélyeztetésével lett volna lehetséges. Ám erre a magyar félnek módja nem volt. Hiszen ereje sem volt hozzá. Az együttműködés stratégiája sem ért el sok sikert a jogi argumentációval. Az érvnek erősebbnek kellett volna lennie, mint az addigi szlovák nemzeti küzdelem kulturális örökségének, a kisállami, kismemzeti politikai és szellemi megalkuvások sorával együtt.¹⁶ Ennek veszélyét csak kevesen vállalták.¹⁷

A központi kérdés, hogy a magyarok nemzeti szabadsága és egyenlősége miért jobb a szlovák népnek, mint az alávetettsége, nincs nyilvánosan sem feltéve, sem megválaszolva. Maga a probléma részletesen kidolgozva sem volt és lett.

A konfliktus a nemzeti elválasztás körülményei közt javarészt a saját közvélemény nacionális mobilizálásával, jogértelmezési kommunikációval történt. A magyarok számára a siker esélye nélkül.¹⁸ A nemzeti elválasztás élő rendje szerint ugyanis a szlovák közvéleményhez sokkal kisebb intenzitással szólhattak.¹⁹ Ami pedig különös fontossággal bír, akkor sem a magyarok nemzeti egyenlőségének és szabadságának a szlovák nép számára előnyös oldaláról szólnak az érvek. Még pontosabban, hogy miért jobb a szlovákoknak a szlovákiai magyarok nemzeti egyenlősége és szabadsága, mint a nemzeti egyenlőtlenségük és alávetettségük.

- 15 Juhász Hajnalka: A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek. In *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, 2012, 63–64. p.
- 16 Az egyik legpusztítóbb megalkuvás részletes leírását adja Lang Tamás. Lang Tamás: *A kettős kereszt árnyékában. Zsidóellenes törvénykezés és zsidóüldözés Szlovákiában (1938–1945)*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2022.
- 17 A legismertebb Miroslav Kusý volt. Kusý nevezi etnikai tisztogatásnak a második világháború utáni kitelepítéseket még 1994-ben. Lásd: Čo k tomu dodať? In Kálmán Janics: *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945–1948*. Budapest, PÜSKI, 1994, 6. p.
- 18 Jól mutatja ezt a Beneš-dekrétumok feleleveníthetősége. Janics Kálmánnak a kérdést elemző könyve még 1994-ben jelent meg szlovákul. Ám tömeghatása nem lehetett. Lásd Kálmán Janics: I. m.
- 19 A magyarok kitelepítését továbbra is lakosságcserének nevezik még a szakmailag korrekt munkák is. Lásd például: Štefan Šutaj–Jana Šutajová: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2022.

Így pedig a magyarokon az sem segített, hogy a kor legfontosabb kihívásai kapcsán Szlovákia javát segítették, sőt nélkülük az ahhoz vezető döntések meg sem valósulhattak volna.²⁰ Azaz aktív részvételük nélkül a „bársonyos” forradalom szlovákiai része sokkal nagyobb nehézségekkel küzdött volna. Súlyos, esetenként megoldhatatlan problémák lettek volna az első kormány felállításával, az első törvények elfogadásával, majd a privatizációval, az ország biztonságát is garantáló euroatlanti integrációval, majd az autoritativ fordulat megállítással stb.

Tehát a magyar politikai reprezentációnak a kor mindegyik fontos kérdésében történt helyes és támogató politikai döntései és cselekedetei sem voltak elegendőek ahhoz, hogy a nemzeti többség megteremtse a megmaradásukhoz szükséges feltételeket. Ebből következően a magyarok alávetése mélyebben gyökerezik, mint amit a magyar politikai vezetés bármiféle politikai együttműködése meg tudott volna és ma is meg tudna változtatni.²¹

A kor legjelentősebb döntéseiben az ország javát, benne a jövőjét – és ami különösen fontos a magyar veszély propagandájának idején –, a biztonságát segítő magyar döntések lényegileg nem változtatták meg az ország vezetőinek és népének a magyarságképét. Politikailag pedig ebben az az időszakban ennél többet tenni nem lehetett.

Azóta is legfeljebb fokozati különbségek vannak az egyes szlovák pártok magyarokkal kapcsolatos programjai között, ám egyik sem éri el a magyarok megmaradásának és fejlődésének minimális feltételeit²² sem. Azaz még a viszonylagosan legtoleránsabb pártprogram is a magyarok asszimilálását folytató körülményt kínál. Ezért nem lényegi a különbség köztük, csak fokozati. Más területen persze jelentős különbségeket tartalmaznak, olyanokat, amelyek a magyarokat is érintik. A legfontosabbak a politikai rendszert, az ország külpolitikai irányultságát és fontos alkotmányossági kérdéseket érintettek. Valamint persze a szakpolitikák széles körét. Az érvelés általában úgy hangzott, hogy a magyar politika támogassa az adott szlovák politikai erőt, csoportosulást, mivel számára is jobb egészségügyet, mezőgazdasági politikát stb. kínál, valamint demokratizálódást

20 A magyar pártok, majd az egyesült párt többször is a mérleg nyelve volt a szlovák parlamentben.

21 Azaz megváltoztatása nélkül azok a célok, amelyeket Bárdi Nándor is megfogalmaz idézett cikkében, elérhetetlenek. Mint ahogyan a magyar pártok programjaiban megfogalmazott központi célok is azok voltak.

22 A szlovákiai magyarok megmaradásának és fejlődésének alapfeltételei, az úgynevezett „kisebbségi minimum” a szlovákiai magyarság megmaradásának, jogainak és fejlődésének alapvető és minimális elveit rögzítő dokumentum. A nyilatkozatot 2012. szeptember 24-én írták alá Pozsonyban a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala nevű civil ernyőszervezet, valamint az akkori két nagy magyar politikai párt, a Magyar Közösség Pártja (MKP) és a Most-Híd képviselői. A nyilatkozat nem a maximális és nem is az optimális feltételeket tartalmazza, hanem a minimálisakat. Általa világosan elválaszthatók azok a politikai szereplők, akik elérik, illetve meghaladják ezt a minimális szintet, és azok, akik alatta maradnak. Lásd: <https://felvidek.ma/2012/09/24/szlovakiai-magyar-alapdokumentum-kozossegunk-megmaradasanak-es-fejlodesenek-alapfeltetelei/>

és a Nyugat felé fordulást az autokratikus tendenciákkal és a Keletnél maradással szemben! Még akkor is, ha egyébként a magyarok megmaradásának minimális feltételeit ők sem kínálják, tehát az ő kormányzásuk is a magyarok fogyását hozza.

A magyar politika reálpolitikai értelmezése általában belemegy ebbe a lehetőségbe. Hiszen nincsen jobb, a korábban uralkodó két stratégia pedig sikertelen volt. Továbbá mivel fenntarthatja a reményt, hogy a változás fokozatosan elérhető, valamint az alku anyagi és hatalmi lehetőségeket kínál a magyaroknak is. No meg szakpolitikai előnyöket minden polgárnak, így a magyaroknak is. De a mindenkori magyar kormánynak is biztosít némi mozgásteret a szomszédjaival kapcsolatos politikájában.

Ám így az alkut elfogadók érdekeltté tehetők abban, hogy a magyarok számára legfontosabb kérdések határozott képviselétéről lemondjanak. Időről időre, helyzetről helyzetre elfogadjanak egy olyan kompromisszumot, amelyben a magyarok nemzeti egyenlőtlensége fennmarad. Más előnyökért cserébe persze, ám ezekért a megmaradás legfontosabb kérdéseiben – amilyen a nyelvi egyenlőség, az autonómia, az alkotmányos egyenlőség – meg kellett hátrálniuk.

A széles szlovák nyilvánosság támogatásának megszerzése nélkül abból választhattak, hogy legalább elérnek valamit, és aközött, hogy semmit. Sőt közben az ország nacionálisan agresszív autokráciává válik, és kívül marad a nyugati integráción. Tehát lakosainak a polgári szabadságjogai is odavesznek, és az elmaradás a jövőjük. A magyaroké is.

A magyarországi támogatások egyik alapkérdése, hogy ezen a helyzeten akar-e változtatni?

A támogatás értelme

Mi hát a támogatás értelme? Az első magyarországi politikai kérdés, hogy vajon ugyanaz-e mindegyik releváns magyarországi párt számára? Vagy más. Ha más, miben más?

A támogatás egyik lehetséges értelmezése, hogy a határon túli magyarok a magyar bopolitikai küzdelmek során használandók. Ezért a támogatásoknak is ilyen irányúaknak kell lenniük. Ebben az esetben politikai centralizációjuk szükséges és kívánatos. A társadalmi szervezetek a politikai szervezetet, azaz pártot kötelesek(!) támogatni. Azaz politikai korporációkká kell válniuk. Társadalmi funkciójukat a politikai fényében valószínűsítik meg.

Eleinte ehhez kapcsolódott az a stratégia, mely szerint a magyar kisebbségek összpontosított szervezeti ereje együtt Magyarországgal és a fejlődésben lévő nemzetközi kisebbségvédelmi jogrendszerrel bármely kormánnyal szemben elegendő kényszerítő erővel bír. Ehhez nemkülönben hatalmi centralizációra volt szükség a magyar kisebbségek körében.

A második lehetséges értelmezés a magyarországi belpolitikától való távolmaradásuk. A támogatásnak ebben az esetben a távoltartásukat kell szolgálnia. A támogatás összegét csökkenteni kell, valamint le kell választani a politikai pártról. Az egyéb össze-

függések másodlagosak. Mind a politikai, mind pedig a társadalmi szervezetek támogatása a csendhez kötött. A fő cél ugyanis, a csend, a magyar kisebbségek demonstratív ereje minél kevésbé jelenjen meg Magyarországon.

A harmadik lehetséges értelmezés a magyarok ellenállóképességének erősítése az asszimiláló nemzetállamukkal szemben. Ebben az esetben mind a politikai, mind a társadalmi szervezetek támogatása elsősorban a sajátos funkciójuk erősítésére irányul. A támogatások elsősorban a szakmaiság és hatékonyság szempontjai szerint ítéltetnek meg az egyes sajátos területeken külön-külön az adott terület sajátosságai alapján.

Ám ebben az esetben olyan testületekre van szükség, amelyek meg tudják és meg is akarják ítélni az egyes pályázatokat és szervezeteket azok valós értéke szerint. Azaz a szemük előtt nem pusztán a maguk szervezetének céljai és érdekei lebegnek, hanem az adott terület egésze, valamint a magyar népcsoport java.

A három támogatási stratégia és különféle kombinációik jellemezték az elmúlt időszakot.

Az ellensúly elképzelése

Miközben politikai eszközökkel nem sikerült lényegi változásra bírni a szlovák kormányokat a magyar kisebbség kérdésében, Magyarországon megszületik egy új elképzelés, ez a mi felfogásunkban az ellensúly elképzelése.

Olyan támogatási formákról van szó, amelyek kívül esnek a szomszédos ország kormányainak hatalmán. Majd ennek részeként olyanokról is, amelyek Magyarországon kínálnak előnyöket a kisebbségi magyaroknak. Ilyenek a különféle kulturális és gazdasági támogatások, majd a státustörvény által biztosított kedvezmények, és a kettős állampolgárság.

Ezek együtt legalább részben ellensúlyozni kívánják azokat a hátrányokat, amelyeket a kisebbségi magyar számára nemzetiségéből eredően az az állam teremt, amelyiknek az állampolgárja. Ám amit le kell szögeznünk, nem szüntetik meg ezeket a hátrányokat. Tehát nem teszik hivatalos nyelvvé a magyart, és nem adnak olyan jogosítványokat a magyaroknak, hogy saját ügyeikben maguk dönthessenek. Mindössze a kínált előnyök mentén az elviselésüket teszik könnyebbé. De meg nem szüntetik őket. És ami még fontosabb, nem is pótolják a megteremtett hiányt. Tehát például az emberi identitás alapvető elemét, az anyanyelvet nem emelik állami alkalmazhatóságának legmagasabb szintjére, szemben az így dominánssá tett nyelvvel. Azaz egyfajta hátrány-előny kalkulációval egyfajta új egyensúly kialakításával próbálkozik. Olyan területeken, amelyeken a magyarok nemzeti alárendeltségét fenntartó kormány nem akar érdemben segíteni, valamint nem tud hatékonyan közbeavatkozni. A szlovák kormány emiatt lépett fel a státustörvénnyel szemben, közben Szlovákia maga is rendelkezett a státustörvényhez

hasonló szabályozással.²³ Majd fokozott intenzitással a kettős állampolgársággal szemben is. Méghozzá itt sikerrel.²⁴ Ám a magyarországi támogatások zöme nem tartozik a szlovák kormányok befolyási övezetébe.

A támogatások kérdésében kétféle vita folyik Magyarországon. Az egyik a támogatások mértéke. Azaz mekkora is legyen az az összeg, amelyiket valamilyen módon a határon túliak megsegítésére fordít a magyar állam. Akár a határon túl, akár Magyarországon. A második pedig az elosztásuk jellege kapcsán folyik.

Az első vita elsősorban azon kötelezettség kapcsán zajlik, hogy mit is jelent Magyarország idevágó kötelezettsége? A magyar költségvetés mekkora hányadát méltányos és célszerű erre fordítani? A második pedig azt célozza, hogy ki is kapjon e támogatásból, milyen szempontok alapján?

A legfontosabb kifogás úgy hangzik, hogy a határon túliak támogatása egyben az adott magyar kormánynak a határon túliak részéről való támogatásához kötődik. Az kap belőle, aki az adott magyar kormányt segíti. Aki pedig nem, az nem. Tehát nem a kisebbségi társadalmat segítő teljesítmény a központi szempont, hanem a magyarországi politika támogatása. Azaz eredeti sajátos funkciójuk fontos ugyan, de csak másodlagosan. A politika segítésének viszonylatában. Ez adja a kettő kombinációjának jellegét az egyes konkrét esetekben.

A támogatás kritikusai azt állítják, hogy a támogatások zöme a határon túli magyar politika segítésére irányul, s nem vagy csak csekély mértékben a társadaloméra. Le kell szögeznünk, hogy támogatásra mindkettőnek szüksége van! A politikának és a társadalomnak egyaránt!

Ám lehetséges az a megoldás, hogy a kettőt elválasztja egymástól a magyarországi fél. Tehát a társadalminak nevezhető támogatást teljesítmény alapján adja, míg a politikait ettől elválasztva politikai szempontok alapján. Nyilvánvalóan a módozatuk is eltér egymástól.²⁵

A kettős állampolgársággal együtt járó választójog közvetlen politikai küzdelem terévé tette a határon túli magyarok világát is. De ne feledjük, a kettős állampolgárság is olyan egyensúlyképző elem, amelyik annak okán bír különös fontossággal, hogy 1989 óta nem sikerült elérni a magyarok nemzeti egyenlőségét és szabadságát a szomszédos államokban. Egyébként a határon túliak szavazata a magyar országgyűlés összetételére tudvalevőleg minimális hatással van.

23 Magyarország alkotmányai révén kötelezte erre magát.

24 A külföldi állampolgárság felvételével az ember elveszíti a szlovákot. Az ország alkotmányának tiltó rendelkezése ellenére.

25 Ez az elemzés a politikai támogatás részleteivel nem foglalkozik.

A kérdés tehát úgy hangzik, miként lehet a legnagyobb hatékonysággal támogatni a kisebbségi társadalmat? Valamint miként lehet nagyobb hatékonyságra bírni a politikát? Az alapkérdés az emberek hatékony igyekezetének támogatása és ösztönzése.

Közben az ellensúly elvének gyenge változata is megjelent. Megfogalmazódott a politikai semlegesség magyarországi elve. Ez az elv úgy foglalható össze, hogy a magyar kormány nem avatkozik bele az egyes határon túli magyar politikai csoportok és szervezeteik belső versenyébe, egyiket sem támogatja külön. Ezzel véli elérhetőnek az adott magyar kisebbség függetlenségét, politikai döntésének önállóságát. Csakhogy rajta kívül még egy hatalmi tényező létezik, amelyik beavatkozik a kisebbségi magyarok politikai életébe: a domináns nemzetállam.²⁶ Annak pedig nem változott a kisebbségi magyarok gyengítési és felszámolási szándéka.

Az adott kisebbségi közösség társadalmi szervezeteinek, tömegkommunikációs eszközeinek, sőt politikusainak egy része az adott nemzetállam befolyása alá kerül. A céljuk pedig nem a magyar kisebbség felemelkedése. Nem a társadalmi és politikai hatékonysága. Ez pedig ellensúly nélkül maga alá gyűri a magyar társadalmi és politikai élet újabb és újabb részeit. Kiszorítva belőle, de legalábbis gyengítve mindazt, ami a magyarok megmaradását lehetővé tenné, azaz a nyelv hivatalossá emelésének és az autonómiának a szándékát. Valamint roncsolni igyekszik mindent, ami az adott kormánynak nem felel meg.

A kisebbségi magyar politika egy része eközben maga is igyekszik rátelepedni a társadalmi szervezetekre. Átpolitizálásuk esetén a saját céljait a hatalmi szempontok mentén képesek elérni. A magyarországi támogatások kettéválasztása politikaira és társadalmira emiatt is fontos volna. Ám az ellensúly elvének megtartásával. Nélküle a magyar kisebbség közléte egyre kiszolgáltatottabbá válik.

A kompenzáció logikája

A kisebbségi létből fakadó hátrány kompenzálásának nyilvánvalóan megvan a maga sajátos észszerűsége. Olyan területekre kell irányulnia, amelyeket az állam elhanyagol, illetve egyenesen hátrányos helyzetbe kényszerít, ám a magyarok számára különös fontossággal bír. De még egy szempontot figyelembe kell venni: az emberi akaratot és képességet. Olyan emberek kellene, akik tenni akarnak és tudnak az adott területen. Ha vannak ilyenek, akkor van értelme a támogatásnak.

²⁶ Rogers Brubaker szerint az adott nemzeti kisebbség életét nemcsak a saját vezetése és az anyaországa befolyásolja, hanem az a nemzetállam is amelyikben él. Rogers Brubaker: *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. New York, Cambridge University Press, 1996, 2009, 55–59. p.

Ámde ki az, aki mindezt meg tudja ítélni? Aligha más, mind aki az adott területen alkot maga is. Csakhogy az ilyen személyt általában saját érdekei is kötik az adott területhez. Sőt mi több, a szlovákiai magyarok társadalma nem olyan terjedelmes és tagolt, hogy az adott terület számos el nem kötelezett szakértőjét lehetne felkérni az ilyen értékelő munkára. Ez minden bizonnyal több magyar kisebbségre is jellemző. Ezek a személyek a maguk érdekei mellett azzal is tisztában vannak, hogy a területükön mi értékes és mi nem.

A rendszernek így ebben az esetben asszociatívnak kellene lennie. Az adott terület mindegyik jelentős szereplőjének képviselője vehessen részt a pályázatokat első szinten véleményező szaktestület munkájában. Ám persze így is fennáll a veszélye, hogy a felek egymással összefogva jelentős pályázatokat meszelnének el! Ez úgy akadályozható meg, ha megegyezési kötelezettségük van. Azaz mindegyik jelentős pályázat méltányos összegű támogatásban részesüljön, egyébként a szaktestületek fölött álló országos alkuratórium nem fogadja el a döntésüket. Azaz támogatásaik nem kerülnek tovább a végső döntéshozó elé.²⁷

Ez az álláspont úgy indokolható, hogy a kisebbségi magyar társadalom nem rendelkezik annyi kreatív személyiséggel és az általuk működtetett értékes szervezettel, hogy egy részüket a többiek kiszoríthassák a támogatásokból. Ezt a rendet az alkuratóriumnak kell felügyelnie. Az alkuratórium tagjait az egyes szaktestületek delegálják, ám a testület egészének, különösképpen az elnökének különös figyelemmel kell követnie a megegyezés betartását. E módon az értékelés minősége is magas lehet, valamint egymás érdekalapú kiszorítása is elkerülhető.

De persze szorgalmazhatja az adott kisebbség politikai pártja is. Többre jut vele, mint ha megpróbálná az uralma alá hajtani.

S végül, ebben a rendben a magyarok társadalmi életét szétzilálni szándékozó nemzetállami beavatkozásnak nem szabad helyet adni. Itt indokolt a kiszorítás. Mivel a kisebbség szervezeteinek vezetői jól ismerik a magyar közéletet, az ilyen próbálkozásokkal is tisztában vannak. Ám hazai függőségük is nyilvánvaló.²⁸ Emiatt ilyenkor elsősorban a magyarországi döntéshozónak kell cselekednie.

27 „Ebben a ciklusban jött létre az előkuratóriumok, az ösztöndíjtanács és az ún. szakmai előzsűrik rendszere, ami kb. 300–350 határon túli értelmiségit vont be a döntési folyamatba, és ezzel egyszerre politikai és szakmai legitimitást kívánt adni a támogatási döntéseknek. Volt, ahol az előkuratóriumok döntően szakmai alapon szerveződtek (Szlovákia), és volt, ahol keveredtek a politikai, és a szakmai szempontok (Románia – IKA, illetve Könyves Céh). A hazai közalapítványok kuratóriumaiban pedig pártdelegáltak kaptak helyet.” Bárdi Nándor–Misovicz Tibor: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarok a 21. században*. Budapest, KEH, 2010, 203. p.

28 Éppen a magyarországi csökkenthet és egyensúlyozhatja ki ezt a függést.

Magyarországi szemmel nézve itt egyfajta konszociális szerkezetéről van szó. Az érintettek a döntéshozó szervhez társulva hozzák meg előzetes döntésüket, amit a végső (magyarországi) szerv javarészt, esetleg teljesen respektál. (Ám persze változtathat is rajta, ha jónak látja, ám azt csak a legkiáltóbb esetekben teszi. A végső döntés az ő kezében van.)

Mindez persze csak a rendszer, ami akkor működik megfelelően, ha a benne lévők zöme a szabályainak megfelelően cselekszik. Elsősorban azok, akik a legnagyobb hatalommal bírnak. Ebben az esetben is érvényes a szabály, mely szerint a szervezet rendje ösztönözheti a résztvevőket valamilyen magatartásra, ám maga nem tesz semmit. Az embereknek kell az alapelvei szerint viselkedniük. Ám a magyarországi végső döntéshozó elvárhatja ezt.

Hozzá kell tennünk, hogy a kisebbségi magyarok egyes sajátos szervezeteinek stabil működési támogatásra van szükségük. Olyan szervezetekről, intézményekről van szó, amelyek hosszú távú működése hiánypótló és egyben nem ajánlatos, hogy ezek a szervezetek és intézmények teljes állami befolyás alá kerüljenek. Az asszimiláló nemzetállam dominanciája ugyanis erősen korlátozná működésüket, sőt egyiket-másikat feltételezhetően meg is szüntetné. A magyarországi működési támogatás viszont jelentős önállóságot biztosít számukra.

A támogatásoknak nyilvánvalóan meghatározott célt kell követniük. Ennek azonban egyszerre kell tartalmaznia a támogató elvárását, valamint az adott kisebbség körében ténylegesen létező kreatív erőt. Ezért a magyarországi döntéshozóknak a kisebbségek társadalmi életét ismerő személyeknek kellene lenniük. Azaz nemcsak a politikait.

A politikai kötődés súlya

A magyar kisebbségek politikai pártjai függenek Magyarországtól, különösen a mindenkori magyar kormánytól. Mint ahogyan a magyar társadalom szervezetei is.²⁹ Az hát a kérdés, hogy a magyarországi kormányok mennyire akarják a maguk hatalmi érdekeik szerint használni a társadalmi szervezeteket. Amennyiben a mindenkori érdekeik társadalmi kiszolgálójaként tekintenek rájuk, úgy a valós társadalmi funkciójukat korlátozottan képesek

29 „Be kell látni, hogy a kisebbségi magyar közösségek társadalompolitikai integrációjukat és intézményrendszerük fenntartását nem tudják Magyarország támogatása nélkül fenntartani. El kell ismerni, hogy a határtalanítás folyamata (a nemzeten belüli esélyegyenlőségi program) csak akkor működik, ha a kisebbségi magyar közösségek belső önrendelkezéssel, plurális, demokratikus érdekképviseléssel bírnak. Ennek megteremtése nem hárítható az egyik vagy a másik félre. Pillanatnyilag Magyarországon nincs hatékony támogatási rendszer működtetéséhez szükséges szakpolitikai háttér. Az újratervezéshez elengedhetetlen a kisebbségi magyar pártok, a társadalmi kerekasztalok és a budapesti kormányzati szervek folyamatos együttműködése.” Bárdi: *l. m.*

ellátni, vagy egyáltalán nem. A magyarok társadalmi szervezetei ugyanolyan fontosak a megmaradásukhoz, mint a politikai pártjaik. Ehhez azonban a természetüknek megfelelően kellene kezelni őket. A politikának használnia kellene a képességeiket és eredményeiket, s nem uralni. A magyarországinak is. Ám a már említett kivételt itt is meg kell tenni. Azok a szervezetek, amelyeknek a fő feladata a magyar közélet megosztása és rombolása, szintén a valós természetüknek megfelelő bánásmódot érdemelnek.

Mindemellett az is nyilvánvaló, hogy a kisebbségi politikai és társadalmi szervezetek nem szakadhatnak teljesen el egymástól. Kölcsönösen támogatniuk kell egymást, ám a lényeg éppen a kölcsönösségben van. Sem a politikai, sem a társadalmi szervezetek nem uralhatják a másikat. A politikai párt nem kerülhet egy-két jelentős szervezet befolyása alá, a társadalmi szervezetek zöme pedig nem válhat a politikai párt korporációjává. Ugyanakkor egymás kölcsönös segítségét, éppen a maguk és az általuk képviselt kisebbségi helyzete és nemzeti egyenlőtlenségben tartása okán kötelességüknek kellene tekinteniük! Őket ugyanis nem védi az állam, hanem hátrányos helyzetbe hozza. Amit kisebbségi szervezetként országukban pályázataik révén megszerezhetnek, nem lényegét tekintve változtatja meg nyelvük, kultúrájuk, gazdasági életük és jogi helyzetük alárendeltségét, nem teremti meg nemzeti szabadságukat és egyenlőségüket, legfeljebb kissé elviselhetőbbé teszi a nemzeti alárendeltségüket. Valamint persze óvatosabbá teszi az egyes magyar szervezeteket, hiszen „túlzott radikalizmusuk” esetén nem részesülhetnek az ilyen támogatásban.

Rendkívül fontos volna, hogy a határon túli magyarok támogatása olyan terület legyen, amelyikben alkotmányos egyetértés uralkodik Magyarországon. Nemcsak a mindenkori kormánynak, hanem az ellenzéknek is legyen képviselője a támogatást megítélő szervben. A társadalmi szervezetek támogatásának alapvető formái ne képezzék a magyarországi belpolitikai küzdelmek részét. Ehhez pedig egyetértés szükséges a mindenkori kormány és az ellenzék közt. A politikai támogatás elveiben is egyetértésnek kellene uralkodnia, még ha a kettős állampolgárságból következő választójog okán versenyhelyzetben vannak is a magyarországi politika pártok. Annak az elvnek ugyanis nem szabadna a magyarországi politikai verseny alá szorulnia, hogy a magyar kisebbségek legfőbb problémája az az asszimiláló nemzetállam, amelyikben élnek!

Az pedig nemcsak a maga magyar kisebbségével szembeni küzdelmet tekinti identitása egyik fő oszlopának, hanem folyamatos veszélyforrásként Magyarországot is. Azaz a magyarokat. Magyarország a magyar kisebbségek támogatásával annak az esélyét tartja meg, hogy ez az ellenségkép megváltozzon. Amennyiben ugyanis sikerül felszámolni a kisebbségi magyar közösségeket, akkor az ellenségkép sikeres, hiszen nemzeti győzelemre vitte a hordozóit. A magyarok elleni harc megmarad identitásuk tartóoszlopának. Méghozzá egy újabb győzelemmel kiegészülve.

Irodalom

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities*. London–New York, Verso.
- Bárdi Nándor 2026. Magyar–magyar viszony II. – NER. *Országút*, június 15. <https://orszagut.com/kozelet/magyarmagyar-viszony-ii-uj-kezdet-9654>
- Bárdi Nándor–Misovicz Tibor 2010. A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarok a 21. században*. Budapest, KEH.
- Brubaker, Rogers 1996, 2009. *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. New York, Cambridge University Press.
- Gellner, Ernest 1993. *Nations and nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Janics, Kálmán 1994. *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945–1948*. Budapest, PÜSKI.
- A szlovákiai magyarok megmaradásának és fejlődésének alapfeltételei, „kisebbségi minimum”. <https://felvidek.ma/2012/09/24/szlovakiai-magyar-alapdokumentum-kozossegunk-megmaradasanak-es-fejlodesenek-alapfeltetelei/>
- Juhász Hajnalka 2012. A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek. In *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó.
- Kiss Tamás 2021. Párhuzamos világban élnek a románok és a magyarok, nyelvi intolerancia „mozgatja” a magyarellenességet. *Kronikaonline.ro* <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/parhuzamos-vilagban-elnnek-a-romanok-es-a-magyarok-nyelvi-intolerancia-bmozgatjar-a-magyarellenesseget>
- Kusý, Miroslav 1993. A kisebbségek kollektív jogai. In *Szlovák vagyok, szlovák leszek*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Kusý, Miroslav 1994. Čo k tomu dodať? In Kálmán Janics: *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945–1948*. Budapest, PÜSKI.
- Orosz, Ladislav 1994. Ústavná úprava práv osôb patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám v Slovenskej republike a jej komparatívna analýza. In Štefan Šutaj (eds.): *Národ a národnosti*. Prešov, Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach.
- Pan, Christoph–Pfeil, Beate Sibylle 2006. *Minderheitenrechte in Europa*. New York, Springer Wien.
- Smith, Anthony D. 2003. *Chosen Peoples – Sacred Sources of National Identity*. New York, Oxford University Press.
- Šutaj, Štefan–Šutajová, Jana 2022. *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta.
- Tokár Géza 2015. Autonómia na Slovensku – úskalia a problémy. In Kántor Zoltán (eds.): *Autonómie v Európe. Riešenia a výzvy*. Bratislava, Kalligram.
- Tóth Károly–Nagy Myrtil 2025. A kulturális intézményrendszer. In Tóth Károly: *Autonómiakísértet*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 575–620. p.
- Ústava Slovenskej republiky. 460/1992 Zb.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

THE MEANING OF SUPPORT

Political means have failed to induce a substantive change in the policies of Slovak governments regarding the Hungarian minority. In Hungary, an idea emerges which, in our view, represents the concept of a counterweight. These are forms of support that lie beyond the power of the governments of neighboring countries and offer benefits to minority Hungarians both in their home country and in Hungary. Examples include various cultural and economic subsidies, the benefits provided by the Status Law in Hungary, and subsequently dual citizenship. These measures aim, at least in part, to offset the disadvantages imposed upon the minority Hungarians by the state of which they are citizens, solely due to their nationality. However, it must be stated that they do not eliminate these disadvantages; rather, they merely make them easier to endure through alternative benefits. For instance, they do not elevate the mother tongue—a fundamental element of human identity—to the highest level of official state use, unlike the language made dominant by the state. Support attempts to establish a new equilibrium through a kind of disadvantage-advantage calculation, given that the majority of these subsidies fall outside the jurisdiction of the leadership of the countries where the Hungarian minority resides.

Jelek a térben 7.

L. Juhász Ilona

Rozsnyó emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Nemzetállam-építés a gazdaságban

Etnikai homogenizálás, vagyonátrendezés és intézményi kapacitásvesztés Csehszlovákiában (1945–1948)*

ISTVÁN GAUČÍK

Nation-State Building Through the Economy: Ethnic Homogenization, Property Redistribution, and Institutional Capacity Loss in Czechoslovakia, 1945–1948

Keywords: economic nationalism; ethnic homogenization; property redistribution; national committees; national trusteeship; confiscation; population exchange; cooperatives; minority institutions; institutional capacity loss

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i3.02>

A tanulmány azt vizsgálja, miként vált a gazdaság a szlovákiai magyarság történetében a nemzetállam-építés egyik legfontosabb területévé 1918–1948 között. A vizsgálat középpontjában az 1945–1948 közötti időszak áll, ugyanakkor a háború utáni folyamatokat a két világháború közötti kisebbségi gazdasági intézmények és szervezetek működésének összefüggésében értelmezi. A tanulmány alapvető tézise, hogy a gazdasági nacionalizmus nem csupán politikai eszme vagy ideológia volt, hanem a mindennapi kormányzás egyik eszköze a nemzetállami alapokon újjászerveződő Csehszlovákiában.

A helyi hatalmi szervek (nemzeti bizottságok), a kényszerigazgatás különböző formái (nemzeti gondnokság), valamint a központi pénzügyi és felszámolási intézmények együttesen olyan tulajdoni és intézményi átrendeződést idéztek elő, amely jelentősen gyengítette a magyar kisebbség gazdasági önszerveződésének lehetőségeit. A tanulmány ezért a „lemorzsolódás” fogalmát nem elsősorban demográfiai értelemben használja, hanem intézményi és gazdasági kapacitásvesztésként értelmezi. Ide tartozott a szövetkezeti hálózatok és magyar pénzintézetek felszámolása, a tulajdon feletti rendelkezés.

* A tanulmány a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében (Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i.) a következő kutatási program keretén belül készült: APVV-22-0205 A történettudomány és a történeti gondolkodás problémái Szlovákiában. „Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-22-0205 Problémy dejín historiografie a myslenia o dejinách na Slovensku.”

kezési jog korlátozása, valamint a korábban felhalmozott szervezeti tudás és bizalmi kapcsolatok meggyengülése.¹

A tanulmány nem a háború utáni vagyonekbozások, kényszerigazgatási eljárások vagy a lakosságcsere teljes körű empirikus rekonstrukciójára vállalkozik. Célja elsősorban olyan értelmezési keret kialakítása, amely a szlovákiai magyarság 1945 utáni helyzetét az intézményi és gazdasági kapacitásvesztés szempontjából teszi vizsgálhatóvá. A konkrét példák ezért nem önmagukban állnak, hanem egy tágabb elemző modell illusztrációiként jelennek meg. A dolgozat szintetizáló jellegű. A tanulmány nem egyetlen intézmény vagy régió részletes elemzésére vállalkozik, hanem különböző források és szakirodalmi eredmények összekapcsolásával egy tágabb értelmezési keret kialakítására törekszik.

A lakosságcsere pénzügyi hátterének bemutatásával amellett érvelek, hogy a kényszerszermigráció folyamata nem érthető meg a pénzreformok, az árfolyam-politika, a számlazáratok és a betétkezelési szabályok figyelembevétele nélkül. Az áttelepítések ugyanis nemcsak emberek, hanem vagyonok, megtakarítások és tulajdonjogok mozgását is jelentették.

A szlovákiai magyar tapasztalat ezért nem csupán helyi vagy kisebbségtörténeti esetként értelmezhető, hanem olyan kelet-közép-európai példaként, amely több nemzetközi történeti vitához is kapcsolódik. Ide tartoznak a kényszerszermigrációk és a tulajdonviszonyok összefüggései, a kényszerigazgatás (*Treuhand*²) működése, a háború utáni állampépítés mindennapi gyakorlata, valamint az elkobzás, az újraelosztás és az újjáépítés politikai gazdaságtörténete.

Miért éppen a gazdaság?

A kisebbségtörténeti munkák többnyire a nyelvhasználatra, az iskolaügyre, a politikai jogokra és a kulturális intézményekre összpontosítanak. A szlovákiai magyarság 20.

1 A „lemorzsolódás” fogalmának ilyen értelmezése nem előzmény nélküli. A *Lemorzsolódó kisebbség* című monográfiámban már részletesen elemeztem, hogy a szlovákiai magyarság 1945 utáni veszteségei nem pusztán demográfiai vagy politikai természetűek voltak, hanem intézményi és gazdasági kapacitásvesztésként is értelmezhetők. Külön figyelmet fordítottam a szövetkezeti hálózatok és a magyar pénzintézetek felszámolására, a rendelkezési jogok korlátozására, a nemzeti gondnokságok rendszerére, valamint arra a folyamatra, amely a bizalmi tőke, a szervezeti rutinok és a gazdasági önszerveződés kereteinek széttzilálásához vezetett. Az itt használt „lemorzsolódás” fogalma tehát egy korábban már kidolgozott értelmezési keret továbbgondolásának és fogalmi pontosításának tekinthető. Vö. Gaučík 2013.

2 A *Treuhand* jelentése nagyjából „bizalmi kezelés” vagy „gondnoki vagyonkezelés”. A háború utáni kelet-közép-európai gyakorlatban olyan rendszert jelölt, amikor az állam egy elkobzott vagy „felfüggesztett” vagyon kezelésére ideiglenes gondnokot nevezett ki. A tulajdonos formálisan sokszor még létezett, de a rendelkezési jogot elveszítette, és a vagyon felett a kijelölt kezelő vagy állami szerv döntött. A *Treuhand* így a kényszerigazgatás és a háború utáni tulajdoni átrendezés egyik fontos eszközévé vált.

század első felének történetében azonban a gazdaság legalább ilyen fontos szerepet játszott. A földtulajdon, a hitelhez jutás, az ellátás vagy a gazdasági szervezetek működése nemcsak a mindennapi megélhetés feltételeit határozta meg, hanem a politikai beavatkozások egyik legfontosabb területét is jelentette. A kisebbségi lét ezért nem csupán identitás- és jogtörténeti kérdés volt, hanem a mindennapi anyagi élet tapasztalata is, hozzáférés a földhöz, a lakáshoz, a megtakarításokhoz, a munkához, az árukhoz és a különböző intézményi szolgáltatásokhoz.

A tanulmány a „lemorzsolódás” fogalmát nem népeségcsökkenésként értelmezi. Azt állítja, hogy 1945 után a szlovákiai magyarság jelentős intézményi és gazdasági veszteségeket szenvedett el. A közösség fokozatosan elveszítette saját gazdasági intézményeit, szövetkezeteit, pénzintézeteit és a vagyon feletti rendelkezés lehetőségét. Ezzel párhuzamosan meggyengültek azok a bizalmi kapcsolatok és szervezeti tapasztalatok is, amelyek korábban a gazdasági önszerveződés alapját jelentették. A folyamat nem egyszeri beavatkozás eredménye volt, hanem egymásra épülő intézkedések sorozata. A kényszerigazgatás, az elkobzások, a vezetők eltávolítása, a betétek zárolása és a pénzügyi mozgástér korlátozása együttesen szűkítették a közösség mozgásterét, és hosszú távon is rontották az intézményi újjászerveződés lehetőségeit.

A második világháború utáni cseh és szlovák államépítés nemcsak politikai és ideológiai fordulat volt, hanem a tulajdonviszonyok és intézményi keretek átfogó átrendezése is. A magyar kisebbségi intézmények felszámolása, a vagyon feletti rendelkezési jog korlátozása és a pénzügyi mozgástér beszűkítése a nemzetállami program gazdasági oldalát jelentette. E folyamatok nemcsak törvényekben és rendeletekben hagytak nyomot, hanem mérlegekben, betétkönyvekben, leltárakban, árfolyam-szabályozásokban és átadás-átvételi jegyzőkönyvekben is. A nemzetállam-építés így a gazdasági élet mindennapi működésében is kézzelfogható formát öltött.

Gazdasági nacionalizmus és kapacitásrombolás

A gazdasági nacionalizmus a vizsgált korszakban nem egyszerűen politikai ideológia volt, hanem a gazdasági és társadalmi viszonyok alakításának egyik eszköze. Lényege abban állt, hogy a nemzeti hovatartozás egyre nagyobb szerepet kapott a tulajdonhoz, a gazdasági pozíciókhoz és az erőforrásokhoz való hozzáférésben. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az állam és a helyi hatóságok befolyásolták, ki számít megbízható személynek, ki tölthet be vezető tisztséget, ki birtokolhat földet vagy vállalatot, illetve ki rendelkezhet saját vagyonával.

A háború után a cseh és szlovák gazdasági nacionalizmus három területen vált különösen láthatóvá.

Az első a tulajdonviszonyok átalakítása volt. Nem pusztán tulajdonosváltásokról volt szó, hanem arról, hogy az állam egyre nagyobb ellenőrzést szerzett a vagyon felett. A rendelkezési jog korlátozása, a zárolások, az elkobzások és a különböző állami ala-

pok működése azt mutatja, hogy a tulajdon egyre inkább politikai és közigazgatási kérdéssé vált.

A második terület a kényszerigazgatás rendszere volt. A nemzeti gondnokságot ideiglenes intézkedésként vezették be, a gyakorlatban azonban tartós következményekkel járt. Lehetővé tette, hogy az állam fokozatosan átvegye az ellenőrzést intézmények és vagyonelemek felett, miközben a korábbi tulajdonosok egyre kevésbé rendelkeztek saját javaikkal.

A harmadik terület a kisebbségi intézmények működési feltételeinek meggyengítése volt. A szövetkezetek, bankok és gazdasági szervezetek elveszítették vezetőiket, korábbi működési kereteiket és önállóságuk jelentős részét. A szervezetek sok esetben formálisan tovább léteztek, tényleges döntési mozgásterük azonban erősen beszűkült.

A tanulmány ezt a folyamatot intézményi és gazdasági kapacitásvesztésként értelmezi. Egy közösség erejét nemcsak a birtokolt vagyon határozza meg, hanem azok az intézmények, szabályok, szakmai ismeretek és bizalmi kapcsolatok is, amelyek lehetővé teszik a gazdasági önszerveződést. A vagyonvesztés önmagában még pótolható lehet. Ha azonban ezzel együtt megszűnnek a szervezeti hálózatok, eltűnik a vezetői tapasztalat, meggyengülnek a pénzügyi intézmények és felbomlanak a bizalmi kapcsolatok, akkor a közösség hosszú távon is nehezebben képes saját intézményeinek fenntartására és újjászervezésére.

Mihez kapcsolódik a szlovákiai magyar eset?

A második világháború utáni Kelet-Közép-Európát az angol és a német történetírás több, egymással összefüggő nézőpontból vizsgálja. A kutatások középpontjában a kényszmigrációk, az etnikai homogenizálás, a tulajdonelkobzás és az erőforrások újraelosztása áll. Emellett egyre nagyobb figyelem irányul a háború utáni államépítés mindennapi működésére, vagyis arra, miként érvényesültek a politikai döntések a helyi közigazgatás, a konfliktusok és a hétköznapi adminisztráció szintjén. Ebben az összefüggésben a dél-szlovákiai magyar tapasztalat nem elszigetelt eset, hanem több folyamat metszéspontjának tekinthető, hiszen egyszerre kapcsolódik a tulajdonrendezéshez, a kényszerigazgatáshoz, a migrációhoz és a helyi hatalom átalakulásához. (Glassheim 2000, 463–486. p.; Kittel–Möller 2006, 541–581. p.; Ther 2011, 24–32. p.; Hořený 2024, 777–780. p.)

A német nyelvű szakirodalom elsősorban a kényszerigazgatás és a vagyonkezelés működésére összpontosít. Különösen fontos szerepet kapnak a *Treuhand* típusú megoldások, az ideiglenes vagyonkezelés formái és az állami szervek közötti hatásköri konfliktusok. A kutatások hangsúlyozzák, hogy a háború utáni tulajdonrendezés nem egyszeri aktus volt, hanem hosszú, gyakran elhúzódó adminisztratív folyamat. A jogi bizonytalanság és az átmeneti vagyonkezelés sok esetben önmagában is hozzájárult a korábbi tulajdonosi és szervezeti struktúrák felbomlásához. A vagyonkezelés technikái

rádásul politikai szűrőként is működtek, hiszen a lojalitás, az etnikai besorolás és a politikai megbízhatóság közvetlenül befolyásolta a tulajdon feletti rendelkezés lehetőségeit. (Horčíčka 2017, 299–305. p.; Suppan 2003, 74–84. p.; Kittel–Möller 2006, 541–581. p.)

Az angolszász történetírás ezzel szemben elsősorban a kényszerszermigráció és a vagyon összefüggéseire helyezi a hangsúlyt. E megközelítés szerint a kitelepítések és lakosságcserek nemcsak emberek, hanem tulajdonok, megtakarítások és gazdasági erőforrások mozgását is jelentették. A kutatások rámutatnak, hogy a lakások, földbirtokok, üzletek és bankbetétek sorsa ugyanolyan fontos része volt ezeknek a folyamatoknak, mint maguknak az áttelepítéseknek. A vagyon elvesztése vagy ideiglenes kezelése sok esetben tartós társadalmi átrendeződéshez vezetett, miközben új helyi elitek és kedvezményezett csoportok emelkedtek fel.³ Ebben az értelmezésben a vagyon nem pusztán gazdasági kategória, hanem a társadalmi biztonság, az állampolgári státusz és a közösségi integráció egyik alapfeltétele. (Glassheim 2000, 463–486. p.; Ther 2011, 24–32., 83–86. p.)

A jelen tanulmány e két megközelítést kapcsolja össze. A kényszerigazgatás technikái, a vagyonelkobzások, a zárolt betétek és a lakosságcsere nem külön történetek, hanem ugyanannak a háború utáni átalakulásnak az összefüggő elemei. Aki elveszítette otthonát vagy áttelepítésre kényszerült, gyakran egyúttal a vagyonához, megtakarításaihoz és gazdasági kapcsolataihoz sem fért hozzá. A tanulmány ezért a háború utáni változásokat egyszerre vizsgálja a politikai döntések, a gazdasági átrendeződés és a mindennapi társadalmi tapasztalatok felől. Ebben a megközelítésben a kisebbségi vagyonvesztés nem mellékes következmény, hanem a nemzetállami átalakulás egyik központi eleme.⁴

-
- 3 *A property of displacement* fogalma éppen erre a kapcsolatra utal. A kényszerszermigrációk nemcsak emberek, hanem vagyonok mozgását is jelentik. A kitelepítések és lakosságcserek során házak, földek, betétek és üzletek kerülnek zárolásra vagy új tulajdonoshoz. Az angolszász történetírás ezért a migrációt tulajdoni és gazdasági átrendeződésként is értelmezi. A fogalom jól alkalmazható a háború utáni kelet-közép-európai vagyonelkobzások vizsgálatára.
 - 4 Az angol és a német historiográfiában külön kutatási irány foglalkozik a kényszerszermigráció nyilvános emlékezetével. A dokumentációs projektek, múzeumok, emlékhelyek és emlékeztetpolitikai viták azt mutatják, hogy a kitelepítés és a tulajdonvesztés kérdése messze túlmutat a jogi vagy adminisztratív problémákon. Nemcsak arról szólt, hogy ki milyen vagyont veszített el, hanem arról is, hogyan lehetett új életet kezdeni és miként alakult át az érintett közösségek önképe és történeti emlékezete. Ezekben a vitákban gyakran egyszerre jelenik meg az áldozatiság, a felelősség, az igazságtétel és a történelmi legitimáció kérdése. A háború utáni átmenetek ezért Kelet-Közép-Európában ritkán elemezhetők egyetlen nemzeti narratíva keretében. Sokkal inkább egymásra rakódó tapasztalatok, eltérő emlékezetek és párhuzamos történetek összetett hálózatát alkotják. (Schlögel 2003, 5–12. p.; Ther 2003, 36–41. p.)

Módszertani és értelmezési keret

A háború utáni tulajdoni és pénzügyi átalakulások nem érthetők meg pusztán a politikai döntések vagy a jogszabályok alapján. A rendeletek, elkobzások és pénzreformok mögött olyan intézmények és pénzügyi szabályok működtek, amelyek közvetlenül befolyásolták az emberek mindennapi gazdasági lehetőségeit. Ezért a tanulmány nemcsak arra keresi a választ, milyen döntések születtek, hanem arra is, miként valósultak meg a gyakorlatban a helyi és központi hatóságok szintjén.

Külön figyelmet kap a nemzeti bizottságok, az elkobzási és felszámolási szervek, valamint a pénzügyi felügyelet működése. A háború utáni államépítés ugyanis korántsem volt egységes vagy zökkenőmentes folyamat. A politikai célok és a közigazgatási végrehajtás gyakran eltérő logika szerint működtek. A hatásköri viták, az elhúzóódó átadások, a párhuzamos döntések és az informális megállapodások a korszak mindennapjaihoz tartoztak. A lakáselosztás, a vagyon újrafelosztása vagy a nemzetiségi konfliktusok sok esetben közigazgatási döntéseken keresztül alakultak tartós tulajdoni és intézményi változásokká.

A tanulmány abból indul ki, hogy a pénzügyi szabályozás a korszak egyik fontos hatalmi eszköze volt. Az átváltási rendszerek, a számlazárlatok, a betétkezelési előírások és az árfolyam-politika közvetlenül befolyásolták, ki férhetett hozzá saját vagyonához, és ki veszítette el annak ellenőrzését. A pénzügyi intézkedések ezért nem pusztán technikai részletek voltak, hanem a tulajdon, a mobilitás és a gazdasági mozgástér szabályozásának eszközei. A zárolások, az elszámolási rendszerek és a vagyonkezelés kérdései szorosan összefonódtak a háború utáni társadalmi és politikai átalakulással.

A helyi szövetkezetek, bankok és gazdasági szervezetek példái jól megmutatják, hogyan jelentek meg ezek a folyamatok a mindennapi életben. A tagság számának csökkenése, a vezetők lecserélése vagy a döntések központosítása nemcsak intézményi változást jelentett, hanem a korábban kialakult közösségi működési formák meggyengülését is. Éppen ezért a háború utáni átalakulások nem érthetők meg a két világháború közötti kisebbségi gazdasági önszerveződés intézményi hátterének ismerete nélkül.

Kisebbségi önszerveződés és intézményi tudás (1918–1938)

A két világháború között a szlovákiai magyar közösség több intézményi formát alakított ki gazdasági pozícióinak megőrzésére. A szövetkezetek és a helyi pénzintézetek nem csupán szolgáltatásokat nyújtottak, hanem a közösségi önszerveződés és önfenntartás fontos kereteit jelentették. (Gaučík 2008, 31–62. p.)

A fogyasztási szövetkezetek a beszerzés, az ellátás és a helyi árképzés révén járultak hozzá a mindennapi megélhetés biztonságához. A tagság egyszerre jelentett gazda-

sági előnyt és közösségi kötődést. A kis- és középparaszti rétegek olyan intézményekhez kapcsolódhattak, amelyek működését saját választott vezetőik és belső szabályaik alakították.

A központi koordinációt végző szervezetek – köztük a Hanza Szövetkezeti Áruközpont – feldolgozási, tárolási és értékesítési feladatokat láttak el. Ezzel olyan gazdasági hálózatot hoztak létre, amely összekapcsolta a falusi termelőket, a kisvárosi kereskedőket és a helyi értelmiséget. Működésük alapját nemcsak a gazdasági érdekek, hanem a személyes kapcsolatok és a kölcsönös bizalom is jelentette.

Hasonló szerepet töltöttek be a regionális szinten működő pénzügyintézetek. A hitelhez jutás és a megtakarítások kezelése a vállalkozások működésének, a gazdaságok fejlesztésének és a családok jövőtervezésének alapvető feltétele volt. A bankok igazgatóságaiban gyakran ugyanazok a helyi vezetők jelentek meg, akik kulturális egyesületekben, iskolafenntartásban vagy közeleti szerepvállalásban is aktívak voltak. A gazdasági és közösségi élet szereplői ezért sok esetben ugyanazon személyi körökre épültek.

A két világháború közötti időszak egyik fontos eredménye az volt, hogy ezek az intézmények jelentős működési tapasztalatot halmoztak fel. Kialakultak a könyvelési és ellenőrzési gyakorlatok, a vezetési struktúrák és azok a szakmai ismeretek, amelyek lehetővé tették a kisebbségi gazdasági önszerveződést. A közösség intézményei megtanultak korlátozott erőforrások és változó politikai környezet mellett is működni.

1945 után azonban ez az intézményi háttér már nem értéknek, hanem problémának számított az új államhatalom szemében. A magyar szövetkezetek, bankok és gazdasági szervezetek vagyona, kapcsolatrendszere és vezetői köre egyre inkább a politikai lojalitás kérdésével kapcsolódott össze. Azok az intézmények, amelyek korábban a közösségi önszerveződés alapját jelentették, fokozatosan ellenőrzés, átalakítás vagy felszámolás alá kerültek.

Határváltozások, pénzügyi átmenetek, bizonytalanságok (1938–1945)

A térség 1938 utáni történetében a politikai fordulatok jelentős pénzügyi és tulajdoni következményekkel jártak. A határváltozások nyomán a lakosság rövid idő alatt több állami, jogi és pénzügyi rendszerhez volt kénytelen alkalmazkodni. A közigazgatás, az adózás, a banki szabályozás és a pénzforgalom feltételei gyors ütemben változtak, ami különösen a vállalkozók, kereskedők és gazdálkodók számára teremtett bizonytalan helyzetet. Egy család vagy vállalkozás mozgástere egyre inkább attól függött, milyen pénznemben tartotta megtakarításait, rendelkezett-e a szükséges engedélyekkel, illetve képes volt-e igazolni tulajdonjogát.

A háborús évek során a magyar állam fokozatosan kiterjesztette ellenőrzését a gazdasági élet felett. Erősödött a pénzforgalom, a bankbetétek és az árumozgás állami felügyelete, miközben a különböző nyilvántartások, bejelentési kötelezettségek és engedélyezési eljárások egyre részletesebb információkat szolgáltattak a hatóságok

számára. A pénzügyi adminisztráció így nemcsak a gazdasági folyamatok ellenőrzésének eszközévé vált, hanem a vagyon, a tulajdonosok és a gazdasági kapcsolatok feltérképezését is lehetővé tette. (Gaučík 2022, 311–328. p.)

A háború végén a pénzreformok és a különböző pénzügyi korlátozások tovább erősítették ezt a tendenciát. A lakosságnak be kellett jelentenie készpénzét, megtakarításait és bankszámláit, miközben a pénzügyi tranzakciók egyre nagyobb része immár csehszlovák állami ellenőrzés alá került. A vagyonhoz való hozzáférés így fokozatosan elveszítette kizárólag gazdasági jellegét. Egyre inkább összekapcsolódott az állampolgári státussal, a politikai megítéléssel és a nemzeti hovatartozással is.

A háborús évek tapasztalatai ugyanakkor előrevetítették, hogy a pénz, a tulajdon és a gazdasági mozgástér kérdései egyre szorosabban kapcsolódnak az állami beavatkozáshoz. Az állam szerepe a gazdaság irányításában és ellenőrzésében jelentősen megnőtt, miközben a lakosság számára mindennapi tapasztalattá váltak a különböző korlátozások, engedélyezési eljárások és pénzügyi szabályozások. A háború utáni csehszlovák intézkedések ebből a szempontból új politikai célokat követtek, de egy olyan közegben jelentek meg, amelyet már korábban is erős állami jelenlét és fokozott gazdasági ellenőrzés jellemezett. A korszakváltás tehát nem intézményi folytonosságot, hanem a pénzhez, a tulajdonhoz és a gazdasági mozgástérhez való viszony alapvető átértelmezését hozta magával.

Kényszerigazgatás és elkobzás 1945 után

A nemzeti bizottságok a háború utáni csehszlovák államépítés legfontosabb helyi intézményei közé tartoztak. Nem csupán végrehajtották a központi döntéseket, hanem aktívan részt vettek a vagyon és az erőforrások újraelosztásában is. Rajtuk keresztül dőlt el, ki kap lakást, üzlethelyiséget vagy gondnoki megbízást, és ki férhet hozzá az elkobzott készletekhez, javakhoz. A lakáshiány, a személyes konfliktusok és a gazdasági érdekek gyakran nemzetiségi és politikai kérdésként jelentek meg előttük. A „megbízhatóság” és a „nemzetiség” kategóriái így közvetlenül beépültek a mindennapi döntéshozatalba. (Jaura 1975)

A tulajdon korlátozásának egyik legfontosabb eszköze a nemzeti gondnokság intézménye volt. A tulajdonos sok esetben formálisan megmaradt, a vagyon feletti rendelkezési jog azonban az állam által kijelölt gondnokhoz került. Az intézkedést ideiglenesnek szánták, a gyakorlatban mégis tartós következményekkel járt. A vagyon használat, működtetése és átalakítása adminisztratív döntések sorozatától függött, miközben a magyar közösség fokozatosan elveszítette saját gazdasági erőforrásai feletti ellenőrzést. A gondnokok kinevezése ráadásul gyakran nem szakmai, hanem politikai és nemzetiségi szempontok alapján történt, ami tovább növelte a működési zavarokat és a bizalmatlanságot. (Kittel–Möller 2006, 541–549. p.)

Az elkobzások hivatalos indoklása rendszerint a rendteremtésre és az újjáépítésre hivatkozott. A vagyon azonban nem tűnt el, hanem új tulajdonosi és hatalmi viszonyok közé került. Egy részét állami kezelésbe vették, más részét telepesek, hivatalok vagy újonnan létrehozott, „nemzetileg megbízható” szervezetek kapták meg. A Hanza galántai központjának példája jól mutatja ezt a folyamatot. A feldolgozó üzemek, raktárak és irodák tovább működtek, de már más intézményi és tulajdoni keretek között. A redistribúció így a háború utáni államépítés egyik fontos anyagi alapjává vált. (Gaučík 2013, 232–234. p.)

A rendszer működése ugyanakkor korántsem volt zökkenőmentes. Több hivatal, alap és állami szerv igyekezett ugyanazokat a vagyonelemeket ellenőrizni, ami hatásköri vitákhoz, elhúzódó átadási folyamatokhoz és nyilvántartási problémákhoz vezetett. Az intézmények gyakran átmeneti állapotban rekedtek, a termelés és az ellátás akadózott. Mindez jól példázza a „költséges nacionalizmus” jelenségét. Az etnikai és politikai célok érvényesítése nemcsak a kisebbségi közösségek gazdasági pozícióit gyengítette, hanem az államnak szervezeti és gazdasági veszteségeket is okozott. A redistribúció ára így nemcsak politikai, hanem a mindennapi gazdasági működés szintjén is érzékelhető volt.

A csehszlovák–magyar lakosságcsere pénzügyi háttere

A lakosságcsere nemcsak politikai és demográfiai folyamat volt, hanem jelentős vagyoni és pénzügyi átrendeződéssel is járt. Az államnak nemcsak az áttelepítések megszervezéséről kellett gondoskodnia, hanem a hátrahagyott és az átvitt vagyon, a bankbetétek, az ingatlanok és a különféle pénzügyi követelések kezeléséről is. A migráció így szorosan összekapcsolódott a tulajdonjog, a pénzügyi szabályozás és az állami ellenőrzés kérdéseivel. A kényszermigrációk története nem választható el a vagyon, a jogállás és a gazdasági erőforrások újraelosztásának kérdésétől. (Vadkerty 1999; Szabó 2007, 92–100. p.; Ther 2011, 83–86. p.)

A lakosságcsere gazdasági dimenziója különösen jól megfigyelhető a pénzügyi szabályozás területén. Nem volt közömbös, hogy az áttelepülők mennyi készpénzt vihettek magukkal, milyen feltételekkel válhatták át megtakarításaikat, vagy hozzáférhettek-e korábbi bankszámláikhoz és betéteikhez. Sok esetben a vagyon formálisan megmaradt, de a tulajdonos nem rendelkezhetett vele szabadon. A megtakarítások gyakorlati értéke ezért gyakran attól függött, hogy az érintettek mikor és milyen feltételek mellett férhettek hozzá saját pénzükhöz.

A zárolt betétek története jól mutatja az állami ellenőrzés és a mindennapi szükségletek közötti feszültséget. Az állam a pénzmozgások ellenőrzését, a pénzügyi stabilitást és az információszerzést tartotta szem előtt, míg az áttelepülők számára a megtakarításokhoz való hozzáférés az újrakezdés egyik alapfeltétele volt. A két szempont

gyakran ütközött egymással, és ez a feszültség végigkísérte a lakosságcsere teljes folyamatát.

A vitás kérdések rendezésére létrehozott vegyes bizottságok fontos szerepet játszottak, lehetőségeik azonban korlátozottak voltak. Az árfolyamok, a zárolt számlák, az ingatlanok értékelése és az értékpapírok kezelése számos elhúzódó konfliktust eredményezett. A lassú ügyintézés és a bizonytalan szabályozás sok esetben informális megoldások keresésére ösztönözte az érintetteket. A lakosságcsere így nemcsak áttelepítést jelentett, hanem hosszan elhúzódó pénzügyi bizonytalanságot is. A zárolt vagyonok, a nehezen hozzáférhető megtakarítások és a vitatott elszámolások története szorosan hozzátartozik a folyamat társadalmi tapasztalatához.

A lakosságcsere ezért nem csupán népességmozgásként, hanem pénzügyi és tulajdoni átrendeződésként is értelmezhető, amely alapvetően befolyásolta az áttelepítettek gazdasági mozgásterét.

A szövetkezeti világ felszámolása – hálózati kapacitásrombolás

A magyar fogyasztási szövetkezetek állami ellenőrzés alá vonása a háború utáni időszak egyik legjelentősebb gazdasági és társadalmi változását jelentette. Nem pusztán egyes intézmények megszüntetéséről vagy vagyonuk átvételéről volt szó, hanem egy olyan szervezeti hálózat meggyengítéséről, amely a két világháború között a szlovákiai magyar közösség gazdasági önszerveződésének egyik legfontosabb pillérévé vált. (Gaucsik 2008, 11–74. p.)

A helyi, főképpen fogyasztási szövetkezetek nemcsak árubeszerzéssel és értékesítéssel foglalkoztak. Hozzájárultak a falvak és kisvárosok ellátásához, hitelt nyújtottak, összekapcsolták a termelőket és a fogyasztókat, valamint olyan fórumot biztosítottak, ahol a tagság saját gazdasági ügyeiről dönthetett. Működésük a kölcsönös bizalomra és a helyi részvételre épült. A tagság nem egyszerű ügyfélkört jelentett, hanem olyan közösséget, amelynek tagjai tulajdonosként és döntéshozóként is jelen voltak az intézmény életében.

A kisebbségi magyar szövetkezeti rendszer központi eleme a Hanza Szövetkezeti Áruközpont volt, amely beszerzési, tárolási, feldolgozási és értékesítési feladatokat látott el. A Hanza összekapcsolta a helyi szövetkezeteket, koordinálta működésüket, és olyan gazdasági hátteret biztosított számukra, amelyet önállóan nem tudtak volna megteremteni. A szervezet jelentős infrastruktúrával rendelkezett, raktárakat, feldolgozóüzemeket, hűtőházakat és kereskedelmi létesítményeket működtetett. Ennél is fontosabb azonban, hogy a helyi gazdasági szereplők közötti együttműködés egyik legfontosabb szervezőközpontja volt.

A háború után a Hanza és a hozzá kapcsolódó szövetkezeti hálózat már nem egyszerű gazdasági szereplőként jelent meg az államhatalom szemében. A hatóságok olyan intézményi központot láttak benne, amely jelentős vagyonnal, önálló kapcsolat-

rendszerrel és kiterjedt társadalmi beágyazottsággal rendelkezett. A szervezet vezetőinek eltávolítása, internálása vagy büntetőeljárás alá vonása ezért nem csupán személyi kérdés volt, hanem a hálózat működőképességének tudatos meggyengítését szolgálta. A vagyon átvétele mellett a szervezet működéséhez szükséges tapasztalat, helyismeret és kapcsolatrendszer is sérült.

A folyamat jól szemlélteti a kapacitásrombolás fogalmát. Egy intézmény működése ugyanis nem kizárólag az épületeken, a készleteken vagy a pénzügyi eszközökön múlik. Legalább ilyen fontos a vezetők tapasztalata, a szakértelem, a kialakult munkafolyamatok és a bizalmi kapcsolatok rendszere. Amikor ezek megszakadnak vagy szétzilálódnak, az intézmény akkor is elveszítheti működőképességét, ha vagyona formálisan továbbra is létezik.

A szövetkezetek tagságának átalakítása hasonló problémákat eredményezett. Az áttelepítettek vagy reszlovakizált személyek bevonása önmagában nem tudta pótolni a korábbi közösségi kapcsolatokat és működési tapasztalatokat. A tagság jelentős része elveszítette bizalmát az intézményekben, miközben a vezetői pozíciók betöltésében egyre nagyobb szerepet kaptak a politikai és nemzetiségi szempontok. A reszlovakizáció így nemcsak identitáspolitikai, hanem gazdasági jelentőséggel is bírt, hiszen közvetlenül befolyásolta a tagsági jogviszonyokat és a vezetői szerepek betöltését.

Bár a szövetkezeti demokrácia formális keretei sok esetben fennmaradtak, a döntések egyre inkább a helyi közösségeken kívül születtek meg. A korábbi önkormányzati jelleg fokozatosan háttérbe szorult, helyét pedig az állami ellenőrzés és a központi irányítás vette át. Ennek következtében csökkent a tagság aktivitása, gyengült a közösségi részvétel, és fokozatosan eltűntek azok a helyi kezdeményezések, amelyek korábban a szövetkezeti mozgalom erejét adták.

A szövetkezeti világ felszámolása ezért nem egyszerűen tulajdonátrendezést jelentett. Egy olyan gazdasági és társadalmi infrastruktúra bomlott fel, amely évtizedeken keresztül biztosította a magyar közösség gazdasági önszerveződését. A veszteség nemcsak az elkobzott vagyonban mérhető, hanem a megszakadt kapcsolatokban, az elveszett szervezeti tudásban és a meggyengült közösségi együttműködésben is.

A magyar pénzintézetek felszámolása – központosítás és vagyontranszfer

A magyar pénzintézetek felszámolása a háború utáni átalakulás egyik legfontosabb és legérzékenyebb területe volt. A típusuk szerint letéti bankok ugyanis nem csupán pénzügyi szolgáltatóként működtek, hanem a gazdasági önszerveződés fontos intézményei voltak. Hiteleket nyújtottak, betéteket kezeltek, finanszírozták a vállalkozásokat és a gazdaságokat, ugyanakkor összekapcsolták a helyi társadalom különböző szereplőit is. A bankok körül olyan kapcsolati háló alakult ki, amelyben vállalkozók, földbirtokosok, kereskedők, ügyvédek és értelmiségiek egyaránt jelen voltak.

A pénzügyintézetek vezetésében való részvétel társadalmi tekintélyt és helyi befolyást jelentett. Az igazgatóságok és felügyelőbizottságok gyakran ugyanazokra a személyekre épültek, akik kulturális egyesületekben, iskolafenntartásban vagy a helyi község más területein is szerepet vállaltak. A bankok ezért nem elszigetelt gazdasági intézmények voltak, hanem a helyi társadalom egyik szervezőközpontját alkották.

A háború utáni központosítás ezt a rendszert fokozatosan felszámolta. A betétek, a hitelügyek és a pénzügyi döntések egyre inkább állami ellenőrzés alá kerültek, miközben a helyi közösségek elveszítették befolyásukat saját gazdasági intézményeik felett. A folyamat nemcsak a pénzügyi mozgások ellenőrzését jelentette, hanem a döntési jogkörök áthelyezését is. Azok a kérdések, amelyekről korábban helyben döntöttek, fokozatosan távolabbi közigazgatási és pénzügyi központok hatáskörébe kerültek.

A tulajdonátrendezés a települések fizikai terében is jól nyomon követhető. A bankok székházai, irodái és egyéb ingatlanjai új funkciót kaptak. Sok esetben nemzeti bizottságok, állami hivatalok vagy más közintézmények költöztek az épületekbe. A korábbi pénzügyi infrastruktúra így az új államhatalom működésének anyagi hátterévé vált. A nemzetállami átalakulás nemcsak jogszabályokban és politikai döntésekben jelent meg, hanem a városi térben is láthatóvá vált: ugyanazok az épületek, amelyek korábban a helyi gazdasági önszerveződést szolgálták, később az állami közigazgatás és ellenőrzés központjaivá lettek.

A felszámolás folyamata ráadásul elhúzódó adminisztratív eljárásokkal járt. A leltározások, vagyonértékelések, zárolások és átadás-átvételi folyamatok gyakran éveken át tartottak. Ez nemcsak jogi bizonytalanságot eredményezett, hanem megnehezítette a gazdasági szereplők mindennapi működését is. A vállalkozók elveszítették megszokott hitelforrásaikat, a betétesek nehezebben fértek hozzá megtakarításaikhoz, a helyi gazdasági kapcsolatok pedig fokozatosan fellazultak.

A bankok felszámolása ezért nem pusztán intézménytörténeti vagy pénzügyi kérdésként értelmezhető. A folyamat egy olyan gazdasági és társadalmi infrastruktúrát érintett, amely hosszú időn keresztül biztosította a helyi közösségek működését. A veszteség nemcsak az átvett vagyonban vagy megszüntetett intézményekben mérhető, hanem azokban a kapcsolatokban, információs csatornában és együttműködési formákban is, amelyek a helyi gazdasági élet szerveződésének alapját jelentették. A pénzügyintézetek felszámolása így a kisebbségi gazdasági autonómia jelentős szűkülését eredményezte, és hozzájárult azoknak a szervezeti kapacitásoknak a leépüléséhez, amelyek a két világháború között a közösségi önszerveződés fontos feltételei voltak.

Mitől „költséges” a nacionalizmus?

A „költséges nacionalizmus” fogalma ebben a tanulmányban nem morális ítélet, hanem elemző kategória. Arra utal, hogy az etnikai alapon végrehajtott tulajdoni és intézményi átrendezések nemcsak a kisebbségi közösségeket érintették, hanem az

állami gazdaság és a közigazgatás működésére is hatással voltak. A háború utáni államépítés során a nemzetpolitikai célok gyakran közvetlenül beavatkoztak a gazdasági életbe. Intézmények kerültek állami ellenőrzés alá, tulajdonviszonyok változtak meg, vezetőket távolítottak el, miközben a korábban kialakult gazdasági és társadalmi hálózatok meggyengültek vagy megszűntek.

A költségek egyik legfontosabb formája a szervezeti kapacitások leépülése volt. A szövetkezetek, bankok és más gazdasági intézmények működése nem kizárólag a birtokolt vagyonon múlt. Ugyanilyen fontos szerepet játszott a szakértelem, a vezetői tapasztalat, a kialakult munkarend és a bizalmi kapcsolatok rendszere. Amikor a vezetői réteget politikai vagy nemzetiségi szempontok alapján lecserélték, az intézmények működőképessége is sérült. A gondnokok és új vezetők kinevezése sok esetben nem szakmai, hanem politikai megfontolások szerint történt, ami bizonytalanságot, lassabb ügyintézkést és szervezeti zavarokat eredményezett.

A költségek második szintje az adminisztratív működésben jelent meg. Az elkobzások, vagyonzárlatok, felszámolások és átszervezések összetett bürokratikus folyamatokat indítottak el. A különböző hivatalok, alapok és helyi szervek gyakran ugyanazon vagyonelemek felett igyekeztek rendelkezni, ami hatásköri vitákhoz, párhuzamos döntésekhez és elhúzódnó ügyintézéshez vezetett. A tulajdonátrendezés ezért nem egyszeri aktusként, hanem hosszú és sokszor nehezen áttekinthető folyamatként zajlott.

A harmadik költség típusa a társadalmi bizalom meggyengülésében ragadható meg. A tulajdonjogok bizonytalanná válása, a betétek zárolása, a lakosságcsere pénzügyi korlátai és az intézmények politikai ellenőrzése fokozatosan aláásták a gazdasági szereplők biztonságérzetét. Az emberek egyre kevésbé bízhattak abban, hogy hosszabb távon is rendelkezhetnek vagyonukkal, megtakarításaikkal vagy intézményeikkel. A bizalomvesztés nemcsak egyéni tapasztalat volt. Gyengítette a közösségi együttműködést, csökkentette a részvételi hajlandóságot és hozzájárult a helyi gazdasági kapcsolatok fellazulásához.

A tanulmány egyik fő következtetése, hogy a szlovákiai magyarság 1945 utáni „lemorzsolódása” nem írható le kizárólag demográfiai vagy jogtörténeti folyamatként. A közösség nemcsak lakosságot és vagyont veszített, hanem fokozatosan meggyengültek azok az intézményi keretek is, amelyek a gazdasági önszerveződést lehetővé tették. A kényszerigazgatás korlátozta a tulajdonosok mozgásterét, a nemzeti bizottságok a helyi konfliktusokat gyakran a tulajdonviszonyok átalakításán keresztül kezelték, a lakosságcsere pénzügyi szabályozása pedig megnehezítette a vagyonhoz való hozzáférést. Ezzel párhuzamosan a szövetkezeti és banki hálózatok felszámolása meggyengítette a korábban kialakult együttműködési és bizalmi kapcsolatokat.

A „költséges nacionalizmus” fogalma ezért kettős jelentéssel bír. A kisebbségi közösségek számára a veszteség közvetlenül érzékelhető volt a vagyonvesztésben, az intézményi bizonytalanságban és a gazdasági mozgástér beszűkülésében. Ugyanakkor maga az állam sem kerülhette el a folyamat költségeit. Az adminisztratív túlterheltség,

a szakértelem elvesztése, a helyi konfliktusok és az elhúzódo ügyintézés hosszabb távon a gazdasági racionalitást és a társadalmi együttműködést is gyengítette. A nacionalizáló politika rövid távon ugyan erősítette az állami ellenőrzést és új erőforrásokat vont a hatalom ellenőrzése alá, hosszabb távon azonban hozzájárult a helyi gazdasági hálózatok és a társadalmi bizalom meggyengüléséhez.

Epilógus: intézmények, bizalom és történeti tapasztalat

A tanulmány szándékosan nem a veszteségek morális mérlegét kívánta megvonni. Arra tett kísérletet, hogy bemutassa, miként alakították át a háború utáni politikai döntések a tulajdonviszonyokat, az intézményi működést és a gazdasági mozgásteret. Mindez azonban túlmutat a jogi és gazdasági folyamatok történetén. A tulajdonhoz, a megta- karításokhoz és a közösségi intézményekhez való viszony egyúttal a bizalom története is. A szerző nem kívánja lezárni ezt a kérdést, hanem olyan fogalmi és értelmezési kere- tet javasol, amely a szlovákiai magyarság háború utáni történetének további empirikus kutatásai számára is használható lehet.

Ha egy bankbetét tartósan zárolható, egy vállalkozás kényszerigazgatás alá vonható, vagy egy szövetkezet elveszítheti önállóságát, akkor nemcsak gazdasági változás történik. Megváltozik az emberek viszonya az intézményekhez, a tulajdonhoz és a jövő tervezhetősé- géhez is. A bizonytalanság nem pusztán anyagi veszteségeket okoz, hanem gyengíti azt a bizalmat is, amely minden gazdasági és közösségi együttműködés alapja.

A szlovákiai magyarság 1945 utáni története ebből a szempontból nem írható le kizárólag népességmozgások, jogfosztások vagy tulajdonvesztések történeteként. Ugyanilyen fontos azoknak az intézményi kereteknek a meggyengülése, amelyek koráb- ban lehetővé tették a közösségi önszerveződést. A szövetkezetek, pénzügyintézetek és egyéb gazdasági szervezetek nemcsak szolgáltatásokat nyújtottak, hanem olyan együttműködési formákat tartottak fenn, amelyek összekapcsolták a helyi társadalom szereplőit. Amikor ezek a keretek meggyengültek vagy megszűntek, annak hatása túl- mutatott a közvetlen gazdasági veszteségeken.

A gazdaságtörténeti megközelítés éppen azért fontos, mert láthatóvá teszi a poli- tikai döntések anyagi és intézményi következményeit. A nemzetállami átalakulás nem- csak törvényekben, politikai nyilatkozatokban vagy diplomáciai döntésekben jelent meg, hanem leltárakban, zárolási határozatokban, betétkönyvekben, gondnoki kineve- zésekben és átadás-átvételi jegyzőkönyvekben is. Ezek a források megmutatják, miként alakultak át a politikai döntések konkrét tulajdoni és gazdasági viszonyokká.

A korszak történeti jelentősége ezért nem kizárólag abban rejlik, hogy milyen dön- tések születtek 1945 után, hanem abban is, hogy ezek miként alakították át a magyar közösségi önszerveződés lehetőségeit, az intézményekhez fűződő viszonyt és a társa- dalmi bizalom szerkezetét. A háború utáni átalakulás története így egyszerre szól állam- építésről, vagyonátrendezésről és azokról a hosszú távú következményekről, amelyek a gazdasági és közösségi élet működésében még jóval később is érezhetőek maradtak.

Szakirodalom

- Gaučík István 2008. *A jog erejével. A szlovákiai magyarság gazdasági önszerveződése 1918–1938. Dokumentumok*. Pozsony, Kalligram.
- Gaučík István 2022. A felvidéki pénzüntézetek integrációja a magyarországi bankrendszerbe az első bécsi döntés után. In Filep Tamás Gusztáv–Papp Z. Attika–Szerbhorváth Görgy (szerk.): *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet–Kalligram, 2022, 311–328. p.
- Glassheim, Eagle 2000. National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans in 1945. *Central European History*, 33. évf. 4. sz. 463–486. p.
- Horčíčka, Václav 2017. Die Befreiung der Tschechoslowakei und die Verhängung der Nationalverwaltung über das Vermögen Fürst Franz Josefs II. von und zu Liechtenstein im Juni 1945. *Studia historica Brunensia*, 64. évf. 1. sz. 299–317. p.
- Hoření, Karina 2024. A Brave New World Out of the Same Old Pieces: Property Confiscation and Distribution in Postwar Czechoslovakia. *Nationalities Papers*, 53. évf. 4. sz. 777–797. p.
- Jaura, Zdeno 1975. *Národné výbory a ekonomika*. Bratislava, Veda.
- Kittel, Manfred–Möller, Horst 2006. Die Beneš-Dekrete und die Vertreibung der Deutschen im europäischen Vergleich. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 54. évf. 4. sz. 541–581. p.
- Schlögel, Karl 2003. Europa ist nicht nur ein Wort. Zur Debatte um ein Zentrum gegen Vertreibungen. In Danyel, Jürgen – Ther, Philipp (szerk.): *Flucht und Vertreibung in europäischer Perspektive*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 51. évf. 1. sz. 5–12. p.
- Szabó Károly 2007. A csehszlovák–magyar lakosságcsere gazdasági vonatkozásai. In Molnár Imre–Szarka László (szerk.): *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság, 92–100. p.
- Ther, Philipp 2003. Erinnern oder aufklären. Zur Konzeption eines Zentrums gegen Vertreibungen. In Danyel, Jürgen–Ther, Philipp (szerk.): *Flucht und Vertreibung in europäischer Perspektive*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 51. évf. 1. sz. 36–41. p.
- Ther, Philipp 2011. *Die dunkle Seite der Nationalstaaten. Ethnische Säuberungen im modernen Europa*. Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht.
- Vadkerty Katalin 1999. *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

ISTVÁN GAUČÍK

NATION-STATE BUILDING THROUGH THE ECONOMY: ETHNIC HOMOGENIZATION, PROPERTY REDISTRIBUTION, AND INSTITUTIONAL CAPACITY LOSS IN CZECHOSLOVAKIA, 1945–1948

This study examines how the economy became a key arena of nation-state building in post-war Czechoslovakia, focusing on the Hungarian minority in Slovakia between 1945 and 1948. While the analysis concentrates on the immediate post-war period, it also traces the institutional origins of these developments to the interwar years, when minority communities established extensive networks of cooperatives, banks, and self-help organizations. The article argues that economic nationalism should be understood not merely as an ideology but also as a mode of governance that shaped access to property, credit, resources, and institutional power.

The study analyses the interaction between national committees, systems of national trusteeship, confiscatory policies, financial controls, and population transfers. Together, these mechanisms produced a far-reaching redistribution of property and economic resources while simultaneously weakening the institutional capacities of the Hungarian minority. The article therefore interprets minority “erosion” not primarily as a demographic process but as a form of institutional and economic capacity loss, reflected in the dismantling of cooperative networks, the liquidation of minority-owned financial institutions, restrictions on property rights, and the disruption of trust-based organizational structures.

Drawing on recent English- and German-language scholarship on forced migration, property confiscation, trusteeship, and post-war state-building, the article situates the Southern Slovakian case within a broader Central European context. It demonstrates that ethnic homogenization was closely intertwined with economic governance and the redistribution of resources. The study concludes that these policies generated not only the dispossession of minority communities but also administrative inefficiencies, organizational disruption, and long-term social costs. In this sense, the post-war experience of the Hungarian minority in Slovakia illustrates the broader phenomenon of “costly nationalism”.

HUSHEGYI GÁBOR

A Prágai Magyar Hírlap képzőművészeti tartalma (1922–1938) – 2. rész*

GÁBOR HUSHEGYI

The Fine Arts Content of the Prágai Magyar Hírlap, 1922–1938

Keywords: press history; political daily; cultural and arts columns; art criticism

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i3.03>

3.3. A Prágai Magyar Hírlap harmadik korszaka: 1933. június – 1938. november 5.

Dzurányi László főszerkesztő távozásával új helyzet állt fenn a *Prágai Magyar Hírlap*nál, mivel megszűnt az 1925–26 óta létező politikai egyensúly az ellenzéki lap irányításában. Dzurányi a Szent-Ivány József-féle vonulatot képviselte, így a főszerkesztővé való kinevezése napján felelős szerkesztőként mellé rendelték Forgách Gézát, aki a keresztényszocialisták embere volt. Ez a tandem irányította a hírlapot hét évig, 1933. június 19-től Forgács vette át a főszerkesztői teendőket is, így egy személyben koncentrált a két legfontosabb, a sajtóorgánum tartalmát meghatározó vezetői poszt egészen a *PMH* megszűnéséig, 1938. november 5-ig. Ezzel a mérleg nyelve a keresztényszocialisták felé mozdult el, aminek részét képezte Szent-Ivány politikai pálfordulása az 1930-as évek elején (Simon-Tóth 2016, 151–157. p.), majd az Egyesült Magyar Párt létrehozása 1936 júniusában. Történeti vélemény szerint „a lap egyre inkább Forgách Géza és Szvatkó Pál befolyása alá került, akik – különösen az utóbbi – Esterházy embereinek számítottak.” (Uo., 151. p.)

A kultúra és a művészet számára kulcsfontosságú *Színház-Könyv-Kultúra* rovat továbbra is szerepelt a lap struktúrájában, egészen 1936. február 2-ig, amikor két rovat lépett a helyébe: az *Irodalom – Művészet*, valamint a *Színház – Film*. Kérészeletűnek bizonyultak, mert fél év elteltével, 1936. aug. 5-én visszatért a korábbi *Színház-Könyv-*

* A tanulmány a Kisebbségi Kulturális Alap támogatásával (21-170-00456) jött létre. Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

Kultúra című rovat, amely a napilap megszűnéséig létezett, utoljára 1938. október 21-én jelent meg.

A fentebb már vázolt tartalmi bővítések ellenére (amatőrfotósok, divatlevél) állítható, hogy a képzőművészet számára rövid ideig, mindössze két-három évig tartott a rendkívül kedvezőnek nevezhető korszak, s már 1932-ben a visszarendeződés jelei mutatkoztak. Ám ennek ellenére sem lenne hiteles fekete-fehér képet rajzolni a harmadik korszak képzőművészeti tartalmáról, ugyanúgy, amint az a Dzurányi-korszak esetében sem volt lehetséges. Szembetűnő, hogy csak elvétve jelentek meg műtörténeteszek, szakavatott műkritikusok írásai, pedig ekkor a szlovák napilapoknál – a cseh nyelvűekről nem is beszélve – már magától értetődő volt a szakvégtzettséggel, szakismerettel rendelkező írástudókra bízni a képzőművészeti tartalmat, beleértve a kritikát. A fővárosi magyar lap továbbra is tudatosan összpontosított a csehszlovákiai magyar alkotókra és kiállításaira, mind a fővárosban, mind vidéken. Az országos és prágai eseményekről leggyakrabban Neubauer Pál értekezett, akihez alkalomadtán Szvatkó Pál csatlakozott, Duka-Zólyomi Norbert a pozsonyi, Fényes Andor, Gömöry János, Kelembéri Sándor, Sinkó Ferenc és Sziklay Ferenc a kassai, Alapy Gyula és elvétve Szombathy Viktor a komáromi képzőművészeti életről tudósítottak.

Míg korábban több képzőművész publikált a napilapban, a harmadik periódusban ez is megváltozott, csak ritkán jelentkezett saját írással Halász-Hradil Elemér és Tichy Kálmán, az új szerzők közül pedig Staudt Mihály és Gwerk Ödön. Az alkotóművészekkel készült terjedelmesebb beszélgetések, valamint a műtermi riportok műfaja kezdett meghonosodni, így pl. Bernáth Aurél, Harmos Károly és Halász-Hradil Elemér műhelytitkaiba tekinthetünk be. Mindez igazolja, hogy a képzőművészeti tartalom a szlovákiai magyar alkotókra fókuszált, valamint ezen alkotók csehszlovákiai és magyarországi kiállításaira, a másik csoportot a magyarországi művészek szlovákiai tárlatai alkották (Pór Bertalan, Perlrott-Csaba Vilmos, Bernáth Aurél, Ferenczy Béni stb.). A szlovák piktorok közül ismét Miloš Alexander Bazovský, Zolo Palugyay, valamint František Malý domináltak, a Szlovák Művészek Egyesülete (Spolok slovenských umelcov, azaz SSU) egy-két csoportos bemutatkozása is eljutott a hírlap hasábjaira.

A szerzők garmadája kísérté figyelemmel a kassai történeteket, következetesen tudósítottak a magyar vonatkozású eseményekről, mint Csordák Lajos, Jakoby Gyula, Prohászka István, Löffler Béla, Csemiczky László, Reichental Ferenc, Bauernfreund Jakab és Nemes Endre, valamint a ruszinszkói és kassai művészek csoportos kiállításairól, érdeklődésük mégsem terjedt ki a Kelet-szlovákiai Múzeum nemzetközi tárlataira. Ugyanez állapítható meg általánosságban a *PMH* szemléletéről, mert a Max Liebermannról, az Auguste Renoir vagy Alexandra Exter prágai kiállításról szóló ismeretetések és Benedek Károly párizsi Chagall-interjúja inkább kivételnek számítottak. Volt azonban egy politikai preferencia, a kortárs olasz művészet, amely kiemelt figyelmet élvezett a korabeli magyar kultúrpolitikának megfelelően. Ennek közvetítője Gerevich Tibor professzor volt, aki terjedelmes beszélgetésben fejtette ki a Római Magyar

Akadémia küldetését, valamint az új magyar művészet programját. Szerinte „Rómában ma nemcsak a régi művészet örök tanulságait lehet felhasználni, hanem a mai olasz művészet is elevenítő és frissítő hatással van a fiatal művészekre.” Eredménye a római magyar iskola, „amelynek programja: a múlt művészetének tanulmányozásán keresztül felépíteni az új, friss korszerű magyar művészetet”. Az utóbbi évtizedek művészeti fordulalmával szakítva „a mai, a legaktuálisabb művészet újra a valósághoz tért vissza, de nem a régi akadémia materializmusához és lélektelenségéhez, hanem egy új valósághoz: a mai ember valóságához, a mai élethez, a mai ember élményeihez”. Így a művészet egy „új valóságkeresés és új realizmus, új klasszicizmus felé halad”.¹ Ez tette lehetővé az egyházművészet megújulását, mert a római iskola alkotói jóvoltából kiderült: „a modern művészet is alkalmas a templomok díszítésére, ha betartják a liturgikus előírásokat és beleélik magukat a templom misztikus hangulatába.”² Négy évvel később Gerevich megelégedéssel nyugtázza, hogy a kor megtalálta a művészeti stílusát. A látásmód normalizálódott, így a modern szó már „nem tartalmaz többé kellemetlen mellékízt. Jellemző erre a modern művészetre (...) a formák megnevesedése s ezek megtelése szellemi és lelki tartalommal”.³ Ugyancsak a hírlap utolsó évfolyamában jelent meg beszélgetés Ferruccio Ferrazzi festőművésszel, aki az olasz hagyomány és Mussolini intelmeinek követését nevezte meghatározónak művészete szempontjából, mert „elindultunk a nép felé és képeink erőt, egészséget, egyszerű szépséget ábrázolnak”.⁴ Ám ezzel párhuzamosan más vélemények is megjelentek a lapban, így pl. Neubauer Pál vezércikke a művészeti harmónia és a politikai autarkia közötti disszonanciáról,⁵ valamint Bernát Aurél pöstyéni nyilatkozata, aki Gerevich véleményével ellentétben nem lát konfliktust a századforduló modern irányzatai és korának festészete között, sőt kiemeli az impresszionizmus jelentőségét, amely „bizonyosságot tett arról, hogy a valóság átéreztetéséhez nem feltétlenül az ábrázolás eddigi imitatív módja és szabályai szükségesek”.⁶ Az első két korszakban jelentős számú híryanag és ismertetés, akár cikkek és kritikák is foglalkoztak a budapesti képzőművészeti élettel, ez is

1 Kelembéri Sándor: Dr. Gerevich Tibor nagyjelentőségű kassai nyilatkozata. *Prágai Magyar Hírlap*, 13. évf. (1934) 188. sz. (aug. 19.) 7. p.

2 Uo.

3 Az Egyház újra a művészet nagy inspirátora. Gerevich professzor nyilatkozik a művészet időszzerű kérdéseiről. *Prágai Magyar Hírlap*, 17. évf. (1938) 220. sz. (szept. 25.) 7. p.

4 Sebestyén Mária: A modern olasz festészet. Mussolini szavára elindult a nép milliói felé és a névtelen ember életét örökíti meg. *Prágai Magyar Hírlap*, 17. évf. (1938) 30. sz. (febr. 6.) 12. p.

5 (n. p.) [Neubauer Pál]: A politika művészete – a művészet politikája. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 10. sz. (jan. 12.) 1. p.

6 – yg.: A festőművészet mai irányai. Beszélgetés Bernát Auréllal, a kiváló magyar festőművésszel. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 191. sz. (aug. 22.) 12. p.

megváltozott és a hivatalos művészeti kurzust követve elsősorban olasz neoklasszicista kiállítások hírei élveztek előnyt, abban az esetben is, ha éppen Budapesten rendezték őket, mint pl. az 1934-es modern olasz művészet reprezentatív kiállítást a Műcsarnokban.⁷ Ám jelzésértékű kettősség mutatkozik e tárlat fogadtatásában a *PMH* részéről, mert annak egyik tárlatról szóló hírében Kállai Ernő kritikájára utal,⁸ ám ez az *Uj Idők*ben megjelent írás, bár magán viseli a kor sok jegyét, mégis kiemeli a korabeli magyar képzőművészet és az olasz novocento közötti különbséget, mert „művészetünket még nem fékezi és szabályozza annyi régi átszellemült hagyomány, mint az olaszokét”. A korábbi korok műveit hitelesen idéző új olasz művészet Kállai, a Bauhausbücher egykori szerkesztőjének véleménye szerint „inkább valami különös visszfénye a régi-nek, semmint új teremtmény lendülettel áldott bátor, hódító nekikezdés”.⁹

Ez a párhuzamosság, illetve kettősség jellemzi a szlovákiai magyar művészek irányába tanúsított szerkesztőségi magatartást is, mert e harmadik periódusban komoly konkurenciaként lépett piacra a második *Magyar Újság*, amelynek főszerkesztője Dzurányi László lett, aki a *PMH*-től való távozásakor magával vitte az író képzőművészek jelentős hányadát. Ennek ellenére a kormánylappal együttműködő Gwerk Ödön, Reichental Ferenc, Lőrincz Gyula, Weiner Imre, Prohászka István tárlatai továbbra is megjelentek az ellenzéki orgánum híreiben, ismertetéseiben, sőt recenziók is foglalkoztak teljesítményükkel.

Neubauer vállalta leggyakrabban az országos nemzetiségi és szlovákiai sereg-szemléket, így az 1933-as szlovákiai képzőművészek prágai csoportos tárlatának ismertetését is, ám sajnos a nemzetiségi kérdés szemszögéből közelíti meg a bemutatott anyagot, groteszkbe illő sorokkal minősíti a tárlat szlovák résztvevőinek többségét és főképp a francia művészet és a szürrealizmus követőit.¹⁰ Megfontoltabb hangnemben íródott négy évvel későbbi beszámolója a Myslbek-pavilonban megrendezett nagy fővárosi *Szlovenszkói és Kárpátalja népe és tájai a képzőművészetben* kiállításáról. Pozitívan értékeli, hogy ezúttal nemzetiségi, vallási és világnézeti különbség mellőzésével született meg a bemutató, sőt „a politikai világszemlélet alig gyakorol hatást az egyes festőkre”. A prágai közönség pedig érdeklődő, „szeme szinte tapad a festményeken, amelyek távoli szlovenszkói, kárpátaljai tájak, falvak és kunyhók ízét terjesztették a teremben”. A szerző figyelmét elsősorban Gwerk Ödön és Erdélyi Béla kiállított festményei ragadták meg, míg Martin Benka, Mikuláš Galanda és Ľudovít Fulla művészetét

7 A modern olasz művészet reprezentatív kiállítása Budapesten. *Prágai Magyar Hírlap*, 15. évf. (1936) 22. sz. (jan. 28.) 10. p.

8 Olasz művészet Budapesten. *Prágai Magyar Hírlap*, 15. évf. (1936) 34. sz. (febr. 11.) 8. p.

9 Kállai Ernő: Olasz művészet Budapesten. *Uj Idők*, 42. évf. (1936) 7. sz. (febr. 9.) 238. p.

10 Neubauer Pál, dr.: Szlovenszkói kiállítás Prágában. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 62. sz. (márc. 15.) 8–9. p. [Szlovákia-kiállítás, Prága, Reprezentációs palota, Myslbek-pavilon, 1933. márc. 12. – ápr. 24.]

elmarasztalta.¹¹ Ideológiai és politikai megközelítés dominál Szvatkó Pál írásaiban, aki a képzőművészeti kiállításokhoz is közéleti publicisztikája felől közelít. Meglepő, hogy egy tőle távol eső tárgykörben aktivizálódott, hiszen még 1923-ban bevallotta: a „kubista szobrokkal nem tudok egyelőre megbarátkozni. A kubista festészet mondhatja azt, hogy a dekomponálással a földet, a plasztikát akarja túlküzdeni és kivetített érzéskomplexumokat akar, de az istenért, a plasztikának csak nem lehet más rendeltetése, mint – a plasztika?”¹² Ettől eltérő attitűddel indítja beszámolóját a szlovákiai képzőművészeti egyesületek seregszemléről, amely Edvard Beneš államelnök pozsonyi látogatása alkalmából lett megrendezve a Művészházban és a Mezőgazdasági Múzeum épületében. Ugyanis „nem minden kétely és előítélet nélkül mentem megnézni a kiállítást, mert a szlovenszkóiség a művészet nem minden ágában a legjobb antré minálunk, – de a látottak meggyőztek és megnyertek.”¹³ A kiállított művek szakmai értékelése helyett politikai-ideológiai értelmezési keretet teremt, mely szerint „Szlovenszkón volt a legszörnyűbb a szakadék, ahol a radikálisok dilettantizmusa szitkozódva versengett a konzervatívok dilettantizmusával”. Ám mára a „szélsőségek lecsitulak, a radikálisok emberi formákat festenek és leszáltak a teoretikus festészet kiéhezett fellegvárjaiból, megadták magukat”.¹⁴ E megközelítés nagyon egyszerűsítő és ideologikus, egyértelműen felfedi a dilettáns szinonimáját, azaz a művészeti avantgárdot. Ezt támasztja alá további meglátása: „Eltagadhatatlan, hogy a prágai baloldal hatását sok világnézeti ügy mutatja a termekben, a magyar emigránsok érezhető hatása is a prágai fölfogáshoz idomult.”¹⁵ Az ideológiai-politikai meggyőződés kivetítése a képzőművészetre mindig problémás, most is ez történik, amikor a szerző az avantgárd–konzervatív vonalon próbálja elhelyezni a magyar alkotókat, azaz Pálffy Pétert és Reichental Ferencet, akik szerint kevéssé konzervatívok mint a szlovákok, „s a legszlovenszkóibb képet is magyar festette: Weiner Imre az »Asszony a gyerekekkel« nagyszerű vásznát.”¹⁶ Pedig

11 Neubauer Pál, Dr.: Szlovenszkói és kárpátaljai művészek prágai kiállítása a Myslbek-pavilonban. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 49. sz. (febr. 28.) 11. p. [Szlovenszkó és Kárpátalja népe és tájai a képzőművészetben. Prága, Myslbek-pavilon, 1937. jan. 28. – febr.?]]

12 Szvatkó Pál: A prágai francia kiállítás. *Prágai Magyar Hírlap*, 2. évf. (1923) 124. sz. (jún. 5.) 2. p.

13 Szvatkó Pál: A szlovenszkói művészek pozsonyi kiállítása. *Prágai Magyar Hírlap*, 15. évf. (1936) 216. sz. (szept. 20.) 12. p. [A szlovenszkói képzőművészeti egyesületek országos kiállítása, Pozsony, Mezőgazdasági Múzeum, Művészház, 1936. szept. 11–28. / Spolok slovenských umelcov, Umelecká beseda Slovenska, CSMTIMT művészeti osztálya, Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület – Kunstverein, Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně]

14 Uo.

15 Uo.

16 Uo.

ekkor már avantgárdról nem lehetett szó, az új tárgyiasság, annak is jobboldali ága, valamint az új realizmusok domináltak a kiállító művészek programjában. Azonos, azaz a közírói szemlélet dominált a prágai vár Ulásló-termében megrendezett *Szlovákia régi művészete* kiállítás alkalmával írott vezércikkében is. A műtörténet elmúlt évszázadainak és alkotóinak csehszlovákok, illetve szlovákok által történt kisajátítását tematizálja, ám nem minden ok nélkül. Még mélyebbre hatol Borsody István írása, amelyben kételkedik a cseh befogadóközönség megértésében és számon kéri a rendezőktől a magyar királyság történelmi kontextusának elhallgatását.¹⁷ A nagy országos bemutatók mellett figyelmet kaptak a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület (Kunstverein) 50. évfordulójára 1934-ben,¹⁸ a Masaryk Akadémia művészeti osztályának 1935-ben¹⁹ és a SZUM 1937-ben megrendezett tárlatok is,²⁰ amelyek otthona egytől egyig a korszak legkiválóbb pozsonyi kiállítóterme, a Művészház (UBS) volt. A pozsonyi képzőművészeti szcéná egyéb magyar történéseit Duka-Zólyomi Norbert ismertette rövid tényszerű írásaiban, pl. Weiner Imre, Reichental Ferenc, Szabó Gyula, Oravecz Imre és Pálffy Péter kiállításáról.²¹ Nagy kivételként említhetünk szakértők írásait, így pl. Erdélyi Béla, a kárpátaljai festőművész vitába szállt Brogyányi Kálmánnal annak elmarasztaló kritikája miatt a SZUM 1937. évi kiállításáról a pozsonyi *Forumban*, és kifogásolja, hogy az ítéssz a kortárs művészet kritériumát kizárólagosan alkalmazza a jelenkori művészetre is.²² Egy másik, Brogyányival kapcsolatos bírálat is szakmabelitől érkezett, Genthon István fiatal magyarországi művészettörténész elmarasztaló kritikát publikált a másfél évvel

17 Szvatkó Pál: Szlovenszkó kincsei. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 133. sz. (jún. 13.) 1–2. p.; Borsody István: Szlovenszkó Prágában. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 238. sz. (okt. 17.) 6. p. A kiállítás szakmai értékelését lásd: Mórícz Virág, Dr.: Ószlovenszkó műemlékei Prágában. *Tátra*, 1. évf. (1937) 7. sz. 242–244. p.; Tilkovszky Béla: Szlovenszkó művészetének prágai kiállítása. *Forum*, 7. évf. (1937) 7–8. sz. 46–47. p. [Szlovákia régi művészete, Prága, Ulásló-terem, 1937. jún. 12. – okt. 10.]

18 Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület – Kunstverein 50 éves jubileumi kiállítása. Pozsony, Művészház (UBS), 1934. okt. 7–28.

19 A CSMTIMT (Masaryk Akadémia) művészeti osztályának első kiállítása. Pozsony, Művészház (UBS), 1935. okt. 19.–nov. 4.

20 Szlovenszkói magyar művészek kiállítása. Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület – SZUM – SzMKE, Pozsony, Mezőgazdasági Múzeum, 1937. ápr. 4–15.

21 Duka-Zólyomi Norbert: Weiner Imre pozsonyi képművészete. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 240. sz. (okt. 20.) 8. p.; D.Z.N. [Duka-Zólyomi Norbert]: Reichental Ferenc pozsonyi kiállítása. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 45. sz. (febr. 24.) 8. p.; D.Z.N.: Szabó Gyula pozsonyi kiállítása. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 274. sz. (dec. 1.) 8. p.; D.Z.N.: Oravecz Imre az autodidakta festőművész. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 22. sz. (jan. 22.) 8. p.; D.Z.N.: Szabó Gyula pozsonyi kiállítása. *Prágai Magyar Hírlap*, 17. évf. (1938) 47. sz. (febr. 26.) 8. p.

22 Erdélyi Béla: Festőművész kritikája a festőművészet kritikájáról. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 131. sz. (jún. 11.) 7. p.

korábban megjelent a *Festőművészet Szlovenszkón* c. könyvről.²³ E műtörténeti jelentőségű recenzió összehasonlítása Szombathy Viktor cikkével a Nagy Barna jegyezte *Pozsony plasztikája a Donner és Messerschmidt közötti időszakban* c. könyvről rámutat a hazai szakírás gyengéire a *Prágai Magyar Hírlapban*.²⁴ Brogyányi, a *Forum* művészeti folyóirat kritikusa kapcsán megjegyzendő, hogy ebben a korszakban már nem publikált képző- és fotóművészeti tárgyú írásokat a prágai hírlapban, kézjeggyel más témáknál, pl. szlovákiai magyar irodalomról vagy a kulturális életéről és közművelődésről szóló írásokról találkozhatunk.²⁵

Tanulmányunk bevezetőjében kiemelt értékelésben részesült a *Prágai Magyar Hírlap*, a megjelenésének 17 esztendejét felölelő három periódus ismerete már árnyaltabb képpel szolgál. Az 1930-as évek végére dominánsan politikai napilappá változott, hangsúlyosabban érvényesült az értelmezési keret ideológiai meghatározottsága, aminek a művészet és kultúra teljes mértékben az áldozatává vált. Jó példa erre a Mánesben megrendezett *Karikatúra és humor nemzetközi kiállítás* kapcsán kirobbant német–csehszlovák diplomáciai botrány 1934 áprilisában, amikor a német emigráns művész, John Heartfield Hitler-montázsra vált a konfliktus tárgyává, ami miatt a német követség két demarsban is tiltakozott a csehszlovák kormánynál. A Mánes visszautasította ezt a német beavatkozást. A hírlap név és jelzet nélküli beszámolója akár állásfoglalásnak is megfelelő bekezdése szerint: „Jellemző, hogy a karikatúra-kiállítással kapcsolatban két teremben szovjetorosz plakátokat, rajzokat és szép kiadású könyveket mutatnak be, amelyek nem karikatúra-jellegűek és mégis a kiállítás keretébe kerültek. A szovjetorosz mellékiállítás teljesen politikai ízt ad az expozíciónak, amelyet valóban elnevezhetnénk »Hitler-ellenes kiállításnak«.”²⁶ Ebbe a sorba állt be, feltételezhetően kikényszerített cikkel Neubauer Pál, aki a siker és karikatúra kapcsolatáról elmélkedett

23 Genthon István: Brogyányi Kálmán: *Festőművészet Szlovenszkón*. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 94. sz. (ápr. 23.) 17. p. E kritikára elsőként Kiss-Szemán Zsófia hívta fel a figyelmet.

24 (sz.v.) [Szombathy Viktor]: Nagy Barna könyve: *Pozsony plasztikája a Donner és Messerschmidt közötti időszakban*. *Prágai Magyar Hírlap*, 15. évf. (1936) 75. sz. (márc. 29.) 12. p.

25 Brogyányi 1933 őszén közölt utoljára fotóművészeti tárgyú írást, lásd: B. K.: Nemzetközi fénykéпкиállítás Pozsonyban. *Forum*, 3. évf. (1933) 10. sz. 322. p. Ennek is tulajdonítható, hogy a korszak (cseh)szlovákiai magyar sajtójában reflektálatlan maradt a *Telehor* 1936 februárjában megjelent Moholy-Nagy László-száma, a brünni Künstlerhaus Moholy-Nagy-kiállítása 1935-ben és részvétele 1936-ban a České Budějovice-i Linie csoport kiállításán. Ugyanez lett a sorsa František Kalivoda kiemelt figyelmének a Bauhaus tanára iránt az általa szerkesztett *Index*, *Měsíc* / *Der Monat*, *Středisko*, *Ekran* folyóiratokban, valamint további lapok Moholy-Nagy iránti érdeklődésének is, mint a *Linie*, *Magazín* AKA és a *Výtvarná výchova*.

26 Német-csehszlovák konfliktust okozott a prágai Mánes karikatúrákiállítása. A politizáló Hitler-képek. *Prágai Magyar Hírlap*, 13. évf. (1934) 88. sz. (ápr. 17.) 1–2. p.

jegyzetében nem nevén nevezve a művészt és a pellengérre állított politikust.²⁷ Az emigráns alkotók egyébként sem nyerték el a napilap szerkesztőinek tetszését, erről tanúskodik pl. Oskar Kokoschka mellőzése, aki 1934 őszétől 1938 októberéig élt és alkotott Prágában, ahol több egyéni kiállítása is volt.

Adolf Hitler 1933-as hatalomra jutása Németországban jelentős gondot okozott a prágai magyar lapnak, a cseh, részben a szlovák és több szlovákiai magyar sajtótermék kíméletlenül támadta a német politikai fordulat főszereplőjét, Hitlert. A prágai szerkesztőség ebben a helyzetben ambivalens magatartást vállalt be, amibe beletartozott pl. Szvatkó Pál, a korszak legbefolyásosabb kül- és belpolitikai újságírójának publicisztikája, aki üdvözölte Hitler választási győzelmét és kormányalakítását. A művészetnél maradván emlékszik meg csupán a *Hitler a vásznon* c. kommentárját, amelyben a kancellár kinevezésének filmhíradó képsorairól ír élménye alapján: „Hitler rokonszenvesebb jelenség, mint a sok eddigi kép és eltorzított újsághíradás mutatta.” Őszintén állítja: „Van abban valami fölemelő és maró gúny minden gúnyolódással szemben, ha egy férfi, (...) akin minden tréfagyáros szabadon rúghatott egyet, egyszer csak beül a hatalomba, a nép bálványa lesz, ítél eleveneken és holtakon.”²⁸ A lelkesedés végiggördül a szövegen, majd zárómondatként veti el a sulykot: „Egyelőre jól esik, hogy a tegnapi kép alapján nem gőgös, pöffeszkedős otromba figura, mint ellenségei híresztelik, hanem inkább egyszerű és sima kis hivatalnok, akitől a világ mégsem várhat talán annyi rettenetességet, mint mondják.”²⁹ Igazságtalanok lennénk, ha ezt a hírlap teljes egészére kivetítenénk, mert Schöpflin Aladár két és fél hónappal később a kristályéjszaka hatására szállt szembe ezzel az ideológiával és hatalommal.³⁰ Még Szvatkóval szemben is igazságtalanok lennénk, ha nem említenénk meg, hogy a Hitler iránti jóindulata, sem a korabeli magyar külpolitikai érdekek nem akadályozták őt abban, hogy írásában rendszerint elhatárolódjon a Vezér antiszemitizmusától.³¹

Sajnálatos módon a mai értékelések szerint a legkiválóbb (cseh)szlovákiai magyar napilap képtelen volt a megfelelő időben elutasítani az Entartete Kunst ideológiáját és

27 n. p. [Neubauer Pál]: Karikatúrák. *Prágai Magyar Hírlap*, 13. évf. (1934) 590 sz. (ápr. 19.) 7. p.

28 Szvatkó Pál: Hitler a vásznon. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 30. sz. (febr. 5.) 4. p.

29 Uo.

30 Schöpflin Aladár: Mit ér a gondolat? *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 100. sz. (ápr. 30.) 4. p.

31 (s. p.) [Szvatkó Pál]: A mi véleményünk Hitlerről. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 117. sz. (máj. 21.) 1. p. Eddig nem kutatott téma Szvatkó Németországgal és a náci diktatúra kialakulásával kapcsolatos publicisztikája a *PMH*-ban. A jelenleg rendelkezésre álló értékelések csak részben érintették a hírlap hasábjain közölt publicisztikáját, amely ugyanakkor tevékenységének legnagyobb részét képezte. Ennek ismeretében lehet csak választ adni újságírói munkája szakmai és morális kérdéseire, ugyanis jelentős politikai hatással volt a csehszlovákiai magyar nemzeti-konzervatív olvasókra.

gyakorlatát, ambivalens módon közölte a híreket, arról hogy Göring kormányzó rendeletével megtisztítják a német közgyűjteményeket és akadémiákat az elfajzott művészet-től, ahogyan azt a Führer a müncheni Kunsthalle megnyitóján kifejtette.³² Már egy nappal később a *Színház, Könyv, Kultúra* rovatból megtudjuk, hogy nem csak Poroszország, hanem egész Németország területére érvényes a kormányfő rendelete, és néhány nap alatt végrehajtják az „elfajzott művészet” – ahogy a *PMH* fogalmaz – kiküszöbölését.³³ Közel egy évvel később ugyanilyen bornírt stílusban tudósít a lap az Entartete Kunst-Musik düsseldorfi megnyitójáról.³⁴

Ebben a világtörténelmi helyzetben a magyar kormány ideológiai és politikai irányítását elfogadó, tehát érdekvezérelt *PMH* kedvezőtlen megítélésben részesülhet egy tágabb értelmezési keretben, mert a cseh sajtóban, így pl. a *Lidové noviny* napilapban komoly témaként jelent meg az elfajzott művészet elutasítása. A festőművész Josef Čapek írt a prágai Galerie dr. Feigla ellenkiállításáról, amelyen 1937 októberében a nemzetiszocialista ideológia által megbélyegzett művészek alkotásait vonultatták fel.³⁵ Még Karel Teige is megszólalt ebben az ügyben, Jindřich Štyrský és Toyen (Marie Čermínová) 1938-as prágai kiállításához írott katalógusszövegében párhuzamot vonva a szovjet-országi művészeti gyakorlattal.³⁶

Más szlovákiai magyar lapok, a prágaival ellentétben, nyíltan bírálták Hitler programját, sőt a művészet terén a *Forum* építészeti és képzőművészeti folyóirat már 1932-től folyamatosan figyelmeztetett a szélsőséges ideológia veszélyeire, Tilkovszky Béla dörgedelmes írásban utasította vissza az elfajzott művészet teóriáját és gyakorlatát, mintegy az expresszionizmus létjogosultsága nevében az 1937 szeptemberében közölt írásában.³⁷ Ám ismét nem feledkezhetünk meg arról, hogy a hírlapban az elfajzott művészetéről szóló hírekkel párhuzamosan megjelentek ismertetések zsidó művészek kiállításairól, Adolf Hitler 1933-as győzelme után pedig beszélgetés Thomas Mannal,³⁸ közlések Moholy-Nagy László Marseille és Fekete-fehér-szürke című kísérleti

32 Németország múzeumait megtisztítják az „elfajzott művészet” termékeitől. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 175. sz. (aug. 4.) 3. p.

33 Napok alatt végre hajtják a német múzeumokban az „elfajzott művészet” kiküszöbölését. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 176. sz. (aug. 5.) 5. p.

34 Megnyílt az „Elfajzott zene” düsseldorfi kiállítása. *Prágai Magyar Hírlap*, 17. évf. (1938) 125. sz. (jún. 1.) 7. p.

35 Jč [Josef Čapek]: Výstavy v Praze. *Lidové noviny*, 45. évf. (1937) 510. sz. (okt. 10.) 9–10. p.

36 Karel Teige, Štyrský a Toyen, Katalóg (Praha, Topičův salon, 1938); az Entartete Kunst csehszlovákiai párhuzamairól és forrásairól bővebben: Pech, Milan 2011.

37 Tilkovszky Béla: Expresszionizmus a máglyán. *Forum*, 7. évf. (1937) 9. sz. 54–55. p.; Bővebben lásd: Hushegyi 2025, 102–103. p.

38 Neubauer Pál: Thomas Mann: Új humanizmus felé vezet az út, amely vallásos lesz. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 19. sz. (jan. 23.) 5. p.

rövidfilmjeinek prágai bemutatójáról a Kotva mozi éjjeli előadása keretében és a chicagói New Bauhaus megalakulásról.³⁹

A *Prágai Magyar Hírlap* harmadik, egyben utolsó periódusa, ahogyan azt fentebb tapasztaltuk, ismét nem értékelhető feketén-fehéren. Ugyanakkor meghatározónak bizonyult az az értelemezési keret, amely még szorosabban követte a korabeli magyar revíziós politikát, ami óhatatlanul megnyilvánult a kulturális és művészeti anyagban is. Ennek következménye volt a már fentebb említett ambivalencia az Entartete Kunsttal kapcsolatban, valamint az, hogy ismét kizárták a tartalomtól a jelentős prágai események nagy részét, ilyen volt a Mánes 1932 őszén megrendezett nemzetközi tárlata a *Poesie*, amelyen a fiatal cseh szürrealisták mellett olyan jeles külföldi művészszemélyiségek is kiállítottak, mint pl. Hans Arp, Salvador Dalí, Max Ernst, Alberto Giacometti, Giorgio de Chirico, Paul Klee stb.⁴⁰ Ugyanez a helyzet állt elő 1935 januárjában, amikor a *Csehszlovákiai Szürrealisták Csoportja* (První výstava Skupiny surrealistů v ČSR) a Mánes termeiben rendezte meg első kiállítását Jindřich Štyrský, Toyen és Vincenc Makovský részvételével.⁴¹ A Galerie Dr. Feigla esetében egy további szempont kerül látókörünkbe, mégpedig a hitlerizmus elől Csehszlovákiába és főképp a fővárosba és Brűnnbe menekült német, osztrák emigránsok jelenléte a képzőművészeti életben 1933 és 1938/39 között (Rokytová 2013). Hugo Feigl galerista rendezte többek közt a *Die Brücke* (1932), Marc Chagall és Oskar Kokoschka (1934) és a már említett német expresszionisták (1937) tárlatát.⁴² Ebbe a sorba tartozott Bauernfreund Jakab és Nemes Endre bemutatkozása 1936-ban a magángaléria belvárosi termeiben, amely azonban kivételnek számít, mivel Neubauer Pál rövid cikkben értékelte a hírlap számára.⁴³ A második periódussal ellentétben Adolf Loos művészete, élete utolsó hónapjaiban, tárgyyszerűbb visszhangra talált a fővárosi lap hasábjain.⁴⁴

Ám Kassán is sor került egy nagyméretű csoportos tárlatra, amely visszhang nélkül maradt a *PMH* részéről, ez a Szlovákia képzőművészete monstretárlat a múzeumban

39 Sch-P: Moholy-Nagy filmbemutató Prágában. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 129. sz. (jún. 7.) 6. p.; Moholy-Nagy László, a világhírű magyar építész megalapította Amerikában az „Új Bauhaus” iskolát. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 264. sz. (nov. 19.) 8. p.

40 Šmejkal 1998, 241–244. p.; Pravdová–Hubatová–Vacková 2018, 92–105. p.

41 Šmejkal 1998, 252–260. p.; Pravdová–Hubatová–Vacková 2018, 106–111. p.

42 Pravdová–Hubatová–Vacková 2018, 134–141. p.

43 n. p. [Neubauer Pál]: Két szlovenszkoí festő prágai kiállítása. *Prágai Magyar Hírlap*, 15. évf. (1936) 51. sz. (márc. 1.) 13. p.

44 A modern építőművészet úttörőjének tragédiája. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 25. sz. (jan. 31.) 6. p.; Meghalt a modern művészet atyamestere. Adolf Loos az „új tárgyilagosság” első hirdetője. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 192. sz. (aug. 25.) 6. p.; (M. G.): Loos Adolfot... *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 194. sz. (aug. 27.) 11. p.

valósult meg 1938 nyarán.⁴⁵ Fokozatos elhallgatás tárgyává vált a *Forum* művészeti folyóirat, amelyről 1936–37-ben már csak elvétve, két-két alkalommal közöltek ismertetést, feltételezhetően a szaklap egyértelműen nemzetiszocialista diktatúraellenes megnyilvánulásai miatt. E fontos napilap hasábjaira kívánczoló események helyét az egyre provinciálisabb regionális kulturális tevékenységek, a közművelődés hírei vették át.

Ám ismét pozitívként kell kiemelni a hírlap képzőművészeti tartalmát a mai műtörténeti kutatások szempontjából, mert értékes adatokkal, adalékokkal szolgál pl. Palugyay Zoltán eltűnéséről és feltételezett haláláról,⁴⁶ a pöstyéni művésztelep terveiről és létrehozásának aktivitásairól Janko Alexy főszereplésével,⁴⁷ a párizsi világkiállítás megvalósulásának folyamatáról és a végeredmény korabeli értékeléséről.

4. Viták és ankétok a szlovákiai magyar képzőművészet helyzetéről a Prágai Magyar Hírlapban

A képzőművészet is részese volt annak az értelmezési keretnek és kapuőr-stratégiának, amely a napilap egészét jellemezte. Tehát a képzőművészet is eszközzé vált, ezért érthető, hogy a lap hasábjain főképp a szlovákiai magyar képzőművészek, művészeti egyesületek, azok szakosztályai szerepeltek, mégpedig jelentős, már-már aránytalanul nagy terjedelemben. Ez kiváltképp a viták és ankétok estében volt szembeűnő, amelyek az erdélyi helyzettel azonos módon, bár minőségben attól elmaradva, a modernitás-hagyomány, egyetemes-nemzeti polaritást prolongálták. A vitába további szlovákiai magyar sajtótermékek is bekapcsolódtak, főszerepben a képzőművészeti élet vezető művészei jelentek meg, így pl. Flache Gyula, Tichy Kálmán, Gwerk Ödön és Halász-Hradil Elemér.

45 A „Szlovenszkói képzőművészet 1938”. Kassa, Kelet-szlovákiai Múzeum, 1938. júl. 16. – aug. 31.

46 Lásd pl.: Eltűnt Palugyay Zoltán az ismert szlovenszkói festőművész. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 233. sz. (okt. 11.) 7. p.; Bűnténynek esett áldozatul Palugyay Zoltán, a kiváló szlovenszkói festőművész? *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 262. sz. (nov. 16.) 7. p.; Külföldön sem találják Palugyay Zoltánt. *Prágai Magyar Hírlap*, 15. évf. (1936) 55. sz. (márc. 6.) 4. p.; Dr. K. G.: Örök rejtély marad Palugyay Zoltán tragikus halála. *Prágai Magyar Hírlap*, 15. évf. (1936) 161. sz. (júl. 17.) 4. p.; Palugyay-emlékmű Pöstyénben. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 79. sz. (ápr. 7.) 7. p.; Palugyay Zoltán özvegye pernyertes a biztosítóintézetrel szemben. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. (1937) 146. sz. (jún. 29.) 2. p.

47 Lásd pl.: Művésztelep létesül Pöstyénben. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 4. sz. (jan. 5.) 8. p.; Szlovák festők állandó kiállítása Pöstyénben. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 131. sz. (jún. 7.) 8. p.; Festőiskola Pöstyénben. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 141. sz. (jún. 20.) 9. p.; A pöstyéni művészkolónia reprezentatív kiállítása. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. évf. (1935) 199. sz. (aug. 31.) 8. p.

Hubertus-bál

Elbeszélés — Irta: Farkas Imre

Hubertus általánosságban a vadászok védszentje a borgói vadászok valahogyan mégis kisajátították maguknak. Több jogot formáltak e szenthez, mint a többi vadász. Jelvényükön ott állott a St. Hubertus fölírás, a vadászalokban ott diszlett a müncheni híres festmény és nevenapján nagy mulatságot rendeztek a borgói kastélyban.

Az 190°. évben nagy mulatságot csaptak a borgói vadászok. Két hatalmas vadkan került terítékre és az agancs-trofeák szinte elborították a kastély előtti pázsítot.

Borgói Hubert báró, a fakanagy (egy Borgói báró mindig a Hubertus nevet viselte) tette a proпозициót, kezében a Mátyás király-kupával:

— Urak! Soha annyi róza és annyi szép lány nem volt Erdélyben, mint most.

— Igaz. Ugy van! — harsogták kórusban a fiatal főurak.

— Legméltóbban tehát úgy ünnepeljük meg az idei Hubertus-t, ha egy csokorba kötjük Erdély legszebb virágait. Minden ur csak egy családot hívhat meg, de az ifjú bálozó dáma a legszebb legyen az ismerősei között. Csak egy a kikötésem: a hölgyek régi erdélyi ruhában jelenjenek meg.

A fiatal urak zajosan helyeseltek. Könnyű volt a hely-

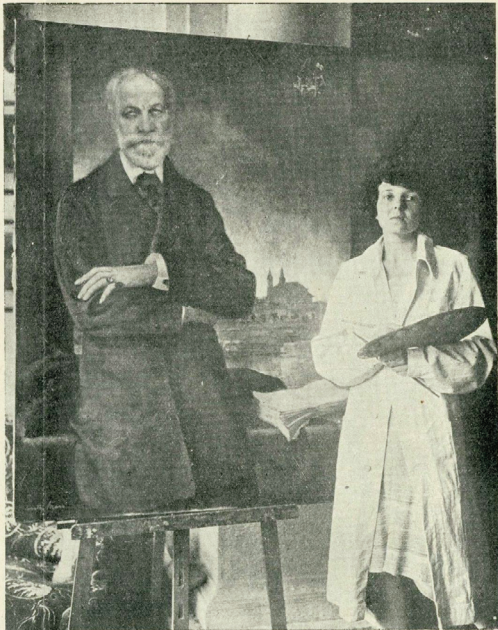
zetük, mert az erdélyi mágnáshölgy valóban a legszebb embertípus volt, amit csak képzelni lehet. Másra pedig kire is gondolhattak volna, mint főúri dámára... a borgói kastélyban, a Hubertus-bálon.

*

Árdánházy Miklós grófot úgy hívták, hogy: a tudós. Mert mindig a könyveket bujta. Nagy, feketekeretes pápá-szeme folytonosan ott táncolt az írásk fölött. Még mikor vaddisznólesen volt (kitűnő vadász volt!) ott is néha-néha elővett valami régi írást és betűzte. A régi könyvek: ez volt a szenvedélye. Így került a Kovács tanár ur házába.

Kovács tanár ur csak magántanár volt. Mégis olyan bölcsességre vigyázott, mint kivüle senki Erdélyben. Ő volt ugyanis a kolozsvári nagy könyvtár őre. Vagy harmincezer darab könyvet őrizett és egy kislányt. A kislányt Kovács Esztkének hívták.

Miklós gróf egy lupé-val, két szemüveggel és egy nagy füzettel felszerelve mindennap ott dolgozott a nagy könyvtárban. Régi foliánsokat simogatott szeretettel, öreg latin betűkből hámozta ki a magyar igazságot. Apor Metamorfózis-át, Apáczai Cseri János örökbecsű műveit bujta, nagyszonyok régi levelei között lapozott kegyeletes kézzel. Apafi patens, eit, Baresay békekötéseit bogozgatta. Ott volt, ott lebegett a kutyabőrök, a pergamének, a megfordított ci-

Batoldalt: Ingrid Ryding göteborgi leány, akit Trencsénleplei fürdő közönsége „Rózsakirálynőnek” választott. A kép a bájos vendéget szlovák nemzeti viseletben ábrázolja. — Jobboldalt: Feszty Mása új nagy Jókai-Mór-képe, melyet a művész Komárom város részére festett.

4.1. Tichy Kálmán és Flache Gyula vitája 1924–1926/27

Az egyik legtöbbet idézett, a nemzetiségi művészeti életbe betekintést nyújtó vitára 1926 és 1927 mezsgyéjén került sor,⁴⁸ ám előzménye még 1924 szeptemberére, azaz a *Prágai Magyar Hírlap* első periódusára vezethető vissza. Ekkor szólalt meg kritikus hangnemben Tichy Kálmán rozsnyói képzőművész, aki számos kifogást emelt a magyar képzőművészeti élet ingatag és elégtelen szlovákiai megszervezettsége kapcsán. E megnyilvánulás teljes mértékben kompatibilis volt a napilap első korszakában érvényre juttatott médiakerettel: a képzőművészet témáján keresztül közvetve bírálta a csehszlovák utódállammal kooperáló művészegyletet és dicsérte a magyarországi lehetőségeket és gondoskodást az alkotóművészekről, figyelmen kívül hagyva az országot elhagyó jeles avantgárd művészek nagy számát. Három folytatásban közölt írásában⁴⁹ a képzőművészet válságos helyzetének egyik okát az általános gazdasági válságban találta meg, amit azonban nem a művésznek, hanem a kormánynak kell megoldania. Második meghatározó tényezőként az első világháború után megváltozott társadalmi, osztályviszonyokat említi meg: „Mecénások a képzőművészetek pártolására »nobblesse oblige«-t érző arisztokraták ma nincsenek.” A középosztály, amely egykoron a „legnagyobb áldozott a képzőművészetekre, ma teljesen leszegényedett, s nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy régi vágyait ma is kielégítse”.⁵⁰ Az „újgazdag” osztály viszont erre alkalmatlan, mert ha mégis vásárolni méltóztat hedonista életmódja mellett, akkor nem művészeti szempontokat követ, hanem a „hangos dobszó után” megy. Közvetlen szakmai problémafelvetése pedig a műízlés és műkritika hiányára, valamint a műkereskedők gátlástalan szlovákiai portyázására irányul. Mindezt szerinte a Szlovenszkói Képzőművészetek Egyesülete („Jednota”) eddigi sikertelen működésének megreformálásával kellene elérni. Meggyőződéssel állítja, hogy a „meglévő keretek egybeolvasztásával kellene olyan egységet teremtenünk, melynek megvolna a kellő súlya ahhoz, hogy az egyesek érdekeit az összesség erejével támogassa.” De segítség-re volna „egy állandó orgánium, melyben fontos kérdéseinket folyvást napirenden tartathatnánk a nyilvánosság előtt”, ami az „avatott kritika gyakorlására s elvontan művészi problémák taglalására és népszerűsítésére”⁵¹ szolgálna. Bírálja Tilkovszky Béla A Szép folyóiratát, mert az „sokkal inkább a művészek és nem a közönség számára íródott”. Ugyanis előbb a közönség szeretetét kell elnyerni, csak azt követően lehet azt nívóra emelni. Megoldási javaslata ismét sajtóságos, nem önálló képzőművészeti szakfolyó-

48 Első értékelését lásd: Kubička-Kucsera 2009, 39–43. p.

49 Tichy Kálmán: Sebek – gyógyír nélkül. A szlovenszkói magyar képzőművészet mai helyzete I–III. *Prágai Magyar Hírlap*, 3. évf. (1924) 215. sz. (szept. 21.) 7. p., 217. sz. (szept. 24.) 6. p., 220. sz. (szept. 27.) 6. p.

50 Tichy Kálmán: Sebek – gyógyír nélkül I. ..., Uo., 7. p.

51 Tichy Kálmán: Sebek – gyógyír nélkül II. ..., Uo., 6. p.

iratot óhajt, hanem az irodalmárok és képzőművészek közös orgánumát, a *Magyar Jövendőt* tekinti megoldásnak, mert „kevesen vagyunk és szegények vagyunk ahhoz, hogy szétforgácsolódjunk”.⁵² Írása befejező részében feladatként határozza meg az egységbe tömörült szlovenszkói magyar művészetet, a felelőtlen műkereskedelem ellenőrzését és korlátozását, a félárú vasúti közlekedés kedvezményének és a művészek számára méltányos adózás kiharcolását. Ezek az első célt leszámítva mind országos hatáskörbe tartozó témák, ám Tichy záró gondolata az értelmezési keret közvetítésének fontos eszközévé válik: „Fölöslegesnek tartom hangsúlyozni, hogy művészeink kulturmunkájában magyar voltunkat, alkotásaink faji jellegének kiemelését éppúgy elengedhetetlennek tartom, mint íróink hitvallását. Minden művészet nemzetközi érték, de egyben a teremtető fajnak büszkesége, melyet nem engedhet máshová elkönyvelni.”⁵³ Nagyon precízek ezek a megfogalmazások, ügyelve az ideológiai elkötelezettség leplezésére. A komáromi szaklapindítási próbálkozás sikertelenségét csupán a szakmai ambíciókra hárítani már önmagában politikai indíttatású,⁵⁴ ugyanúgy, mint a Jankovics Marcell szerkesztésében tervezett konzervatív orgánus, a *Magyar Jövendő* kiemelése is. Tichy Kálmán nagy bosszúságára visszhang nélkül maradt ez a háromrészes írása, nem tudta közvetlen válasza kényszeríteni Flache Gyulát, a képzőművészek egyesülete, a „Jednota” igazgatóját. A besztercebányai festőművész negyedével később közölt *Képzőművészeti ökonómia* című írásában⁵⁵ egy közös képzőművészeti egyesület mellett érvel, amelyben szlovákok, csehek és magyarok együtt védenék érdekeiket, mert „a szlovák helyzet, egy-két eltérést kivéve, csaknem azonos” a magyarokéval. A békeidők emléke most nem sokat segít, a rossz gazdasági helyzet ellenére „a lefolyt esztendő alatt is százezrek vándoroltak az idegen képűgynökök zsákjába” fitytyet hányva a reputációs kiállításokon szereplő művészekre és műveikre. Éppen ezért a legfontosabb cél a jól szervezett, üzleti alapokra fektetett műkereskedelem-vállalkozás, szövetkezet, és „nem arról kellene vitatkoznunk, hogy melyik város jobb egyesületi centrumnak, mert hiszen egyformán rossz az mind, akár Pozsony, akár Kassa, akár Besztercebánya.”⁵⁶

Flache Gyula 1926 tavaszán egy beszélgetésben⁵⁷ bővebben is kifejtette régi-új és további elképzeléseit, nem leplezve örömét, hogy az 1922. évi a prágai Reprezentációs

52 Uo.

53 Tichy Kálmán: *Sebek – gyógyír nélkül* III. ..., Uo., 6. p.

54 Bővebben lásd: Hushegyi 1999a, 1999b.

55 Flache Gyula: *Képzőművészeti ökonómia*. *Prágai Magyar Hírlap*, 3. évf. (1924) 292. sz. (dec. 24.) 28. p.

56 Uo.

57 fg.: *Képzőművészeti élet Szlovenszkon*. Beszélgetés Flache Gyula festőművésszel, a magyar képzőművészek egyesületének igazgatójával. *Prágai Magyar Hírlap*, 5. évf. (1926) 118. sz. (máj. 26.) 4. p.

palotában megrendezett kiállítás után az 1925 decemberében Pozsonyban megtartott csoportos egyesületi tárlat „nagy erkölcsi és kielégítő anyagi eredménnyel zárult”. Az eredményesség mércéjét nemcsak a nagyközönség, hanem az állami és városi múzeum számára megtörtént vásárlások jelentették számára. A prágai csoportos tárlat annak idején sok indulatot váltott ki főképp a komáromi és kassai művészek körében, mert azokat kihagyták a kollekcióból, ugyanakkor a cseh fogadtatás is lesújtó volt, mert az akkor kiállított anyag egy letűnt világ ősdi képét mutatta a modernizmus útjára lépett fővárosi közönségnek. Ám a pozsonyi kiállítás kapcsán állítható, hogy a szlovák és cseh kortársak is felfigyeltek rá, ami annak is köszönhető, hogy nem egy kontúrok nélküli szalon jellegű bemutatkozó valósult meg, hanem nyolc művész alkotásaiból született meg a válogatás. Flache tovább tevékenykedett a már 1924-ben felvetett terve, egy országos képzőművészeti egylet megvalósításán, s e tárlat kapcsán a többi szlovák és cseh-szlovák egyesülettel felvetették egy pozsonyi központú szindikátus létrehozását. Ennek alapját képezte az a közös álláspont, hogy a „szlovenszkói piktúra terén a nemzetiségi kérdéseket nem szabad kiélezní és hogy nemzetiségi különbségekre való tekintet nélkül meg kell alapozni végre a Szlovenszkón létező összes művészszervezeteknek az együttműködését.”⁵⁸ E felvetéshez csatlakozik második, egyben régi-új elképzelése, az egyesület kiadói tevékenysége, azaz egy országos képzőművészeti folyóirat és évkönyv kiadása. Végül stratégiai partnerség reményében a *Prágai Magyar Hírlaphoz* fordul médiatámogatásért. A beszélgetésben felvázolt tervek már az egyes magyar kulturális központok versengése és a meghatározó szereplők politikai affinitása miatt sem arathattak nagy tetszést. Ám Flache még emelte a tétet az 1927-es *Új Auróra* irodalmi almanachban megjelent írásával.⁵⁹ Ebben első alkalommal fejti ki egyértelműen a különbséget a konstruktív és a passzív értékű piktúra között. Ez utóbbi „a közönség ízlését szolgáló prostitúcióba” menekül, míg a nemzetközi versenyben megmérettetett konstruktív festészet finanszírozásának oroszlánrésze az államra hárul. Flache szerint e „hathatós támasz nélkül a »Ma« piktúráját felmutatni egyetlen állam sem képes. Az egyedül életjogosult, konstruktív piktúrát a felvevő közönség csak igen kis százalékban tartja el.”⁶⁰ Pozitívan értékeli a csehszlovák állam támogatási rendszerét, s a létező előítéletek ellenére is meggyőződése, hogy a magyar festők is – bár kétszeresen kell kiverekedniük pozíciójukat – szóhoz jutnak ebben az országos szabadversenyben. Ennek logikus következményeként az általa irányított egyesületet a szlovenszkói magyar képzőművészek „biztos bástyájának” nevezi.⁶¹ Ugyanakkor bírálja a szlovákiai magyar kisebbségi politikát,

58 Uo.

59 Flache Gyula: Szlovenszkó magyar festőinek orientációja. *Új Auróra*, 6. évf. (1927) 173–175. p.

60 Uo., 174. p.

61 Uo., 175. p.

annak ellenzéki passzivitását, éppen ezért állítja, hogy a „művészet nem bír el politikát”.⁶² Halász-Hradil Elemér is megszólalt csaknem egy időben Flache Gyulával, 1926 adventjén konstruktív bírálatot fogalmazott meg a besztercebányai egyesület és annak vezetősége eddigi tevékenységéről, elképzelése szerint nyitni kell a többi szórványban működő művész felé, mégpedig expozitúrák megszervezésével a kisebb városokban is. De gondoskodnia kellene egy folyóirat kiadásáról, művésztelep és iskola létesítéséről, az iparművészet bázisáról, továbbá kiállításokat és felolvasásokat kellene szerveznie.⁶³ Ám Halász-Hradil nagyon erősen fogalmaz a nemtörődömségről, érdektelenségről, és ezeket a sorait a kisebbségi politikai elitnek címezte: „Melyik szenátor vagy képviselő emelt már egyetlen hangos szót érte, és hol szerepel programjában Szlovenszko képzőművészete! (...) Pártok és társadalmi szervezetek egyéni vagy presztízsharcát látjuk mindenfelé, de kiépített, következetes kultúrprogramot nem látunk sehol sem.” Elkecserevedve és szomorúan nyugtázza: „Nem tudják, nem érzik, hogy a művészet a mindennapi gondok fölé emeli az embert és a legnagyobb szellemi örömet nyújtja. Nem veszik észre a szép magasztos érzését, amely nemes gondolatokra ébreszt.”⁶⁴

Tichy Kálmánt mindenekelőtt e két írás tartalma és állításai motiválták, hogy két év elteltével ismét megszólaljon, immár hagyományosan három folytatásban *Képzőművészetünk válsága* címmel.⁶⁵ De ösztönzően hatott rá Flachbart Ernő cikke is,⁶⁶ aki a kulturális problémákról szóló eszmefuttatásában nem tesz említést a képzőművészetről, mintha az nem is létezne. Tichy Kálmán sajnos ebben a szövegében nem áll elő újabb érvekkel, megismétli az 1924-es írásában foglaltakat, csupán az *Este* hetilapot említi meg, hogy az sokkal kedvezőbb sorsra volt érdemes, mint hogy 15 szám után „nem tudott anyagilag boldogulni”. Új elemként tűnik fel a művészcsoporthoz szindikátusának megalakítása, ám Flache korábbi kezdeményezésével ellentétben ez csak a magyar egyesületeket kívánta tömöríteni.⁶⁷ Ami nem sikerült 1924-ben, az most maradéktalanul valóra vált, Flache napokon belül válaszolt Tichy Kálmán vádjaira.⁶⁸ Tényszerű, csaknem gazdasági és pénzügyi beszámolóként értékelhető a két folytatásban megjelent replika, ám annak hangneme egyre inkább személyeskedés felé haladt, az utókor számára viszont értékes adatok váltak hozzáférhetővé pl. az 1922-es prágai

62 Uo., 174. p.

63 Halász-Hradil Elemér: Képzőművészeti problémák. *Újságírók Újságja*, 1. évf. (1926) 1. sz. 12–13. p.

64 Uo., 12. p.

65 Tichy Kálmán: Képzőművészetünk válsága I–III. *Prágai Magyar Hírlap*, 5. évf. (1926) 295. sz. (dec. 30.), 5. p., 296. sz. (dec. 31.) 8. p., 6. évf. (1927) 1. sz. (jan. 1.) 15. p.

66 Flachbart Ernő, dr.: Kulturális problémáink. *Új Auróra*, 6. évf. (1927) 73–83. p.

67 Tichy Kálmán: Képzőművészetünk válsága II. Uo., 8. p.

68 Flache Gyula: Képzőművészetünk válsága. Válasz Tichy Kálmán cikksorozatára I–II. *Prágai Magyar Hírlap*, 6. évf. (1927) 5. sz. (jan. 8.) 4. p., 6. sz. (jan. 9.) 4. p.

kiállításról. Nem telt el további két hét sem, tehát még 1927 januárjában Tichy ismét három folytatásban reflektált Flache válaszára, ám újabb figyelemre méltó tények nélkül, mintegy igazolva a hangnem eldurvulását.⁶⁹ E két utóbbi válasz a válaszra között jelent meg Gwerk Ödön festőművész hozzászólása,⁷⁰ aki úgy támogatja Tichy kritikáját az egyesület eddigi tevékenységéről, hogy annak leglényegesebb felvetéseivel nem ért egyet. Igazat ad abban, hogy a „Jednota nem illetékes magát országosnak, egyedül üdvöztőnek és ehhez hasonlóknak nevezni, már csak azon körülmény miatt sem, mert tagjai sorából sok olyan Szlovenszkon élő művész hiányzik, aki nélkül az egységes frontot tartani lehetetlen.”⁷¹ Érvként használja fel a Spolok slovenských umelcov (SSU), azaz a Szlovák Művészek Egyesületének gyakorlatát, akik a beküldött munkák közül kizsűrizik a nem tagok alkotásait. Megoldást egy tekintélyes képzőművészeti korporációban lát, amely „egyrészt kineveli a járatlan publikumot, másrészt támogatást nyújt művészeknek”. Erre csakis az állam képes, amelynek „nem szabad, hogy fontos legyen, milyen nemzetiségű művészeknek ad szubvenciót”.⁷² Feltételezhető csupán, hogy Tichy Kálmán nem értett egyet Gwerk ezen javaslatával, mert a korporáció nem nemzetiségi alapon szerveződött volna, az ugyanis csakis a rivalizálást vonta volna magával. Ehelyett Gwerk értelmezésében „egységes frontalakításról van szó, egy fórumot képező, tekintéllyel rendelkező, anyagilag, erkölcsileg erős testület alakítása a fontos és felette szükséges.”⁷³ Ennek elérése érdekében memorandum megfogalmazására szólította fel magyar és szlovák művésztársait, amellyel a csehszlovák kormányt akarta követeléseikkel megszólítani.

A prágai napilap szerkesztősége még január hónapban, érintettség révén, újratemet adott Flache Gyulának, hogy azonos, három folytatásos terjedelemben válaszolhasson Tichy legutolsó támadásaira.⁷⁴ Elsősorban rosszallását fejezi ki annak kapcsán, hogy festőtársa csak őt támadja, a komáromi JESZO-t, a kassai Kazinczy Társaságot vagy a pozsonyi Kunstvereint nem bírálja. Ugyanakkor öntudatosan válaszol, hogy számára ismert ez az ok, „mert a mi egyesületünk aktivitása országos szempontból felülmúlja valamennyi egyesület jelentőségét”.⁷⁵ Ebben igazat kell adni az egyesület igazga-

69 Tichy Kálmán: Képzőművészetünk válsága. Megjegyzések Flache Gyula válaszára I–III. *Prágai Magyar Hírlap*, 6. évf. (1927) 14. sz. (jan. 19.) 8. p., 15. sz. (jan. 20.) 8. p., 16. sz. (jan. 21.) 8. p.

70 Gwerk Ödön: Képzőművészetünk válságának megoldása. *Prágai Magyar Hírlap*, 6. évf. (1927) 10. sz. (jan. 14.) 8. p.

71 Uo.

72 Uo.

73 Uo.

74 Flache Gyula: Képzőművészetünk válsága. Nyílt levél Tichy Kálmánhoz és a Szlovenszkoí Képzőművészek Egyesülete minden művészéhez I–III. *Prágai Magyar Hírlap*, 6. évf. (1927) 23. sz. (jan. 29.), 8. p., 25. sz. (febr. 1.) 8. p., 26. sz. (febr. 2.) 8. p.

75 Flache Gyula: Képzőművészetünk válsága. Nyílt levél I. ..., Uo., 8. p.

tójának, mert a „Jednota” volt az egyedüli, amely székhelyén kívül is rendezett tárlatokat.⁷⁶ A válasz második része csaknem teljes egészében a Tichy által felvetett témákról, többek közt a műkereskedelem rendszabályozásának lehetőségéről és a sorsjáték miniszteri engedélyezéséről szól. Nem először, s mind a mai napig nem utoljára derült ki, hogy a bírálók jelentős része a jogkörnyezet ismerete nélkül fogalmazza meg érzelmi alapú vádjait ellenfelével szemben. A műkereskedelem önkényes rendszabályozása vagy a magyarországi műtárgyak behozatalának korlátozása törvényes keretek között nem volt lehetséges az akkori Csehszlovákiában.⁷⁷ Ezekkel a konkrét ellenérvekkel zárult le a Tichy-Flache-vita a *Prágai Magyar Hírlap* szerkesztősége közbeavatkozására. A vita végét jelezte az a március elejei beszámoló is, amely az egyesület közgyűléséről tudósított, kiemelve a hullámokat vetett ügy elcsitulását.⁷⁸

A vita végére azonban még nem sikerült végérvényesen pontot tenni, a közgyűlés után közölte a *Kassai Újság* Halász-Hradil Elemér és hat társának⁷⁹ hozzászólását, amelyben javasolják „rekonstruálni a vezetőséget, amely eddig nem elég lelkiismeretesen végezte kötelességét, (...) könnyelműen dolgozott az egyesület pénzügyeivel is”.⁸⁰ Garantált volt a válasz, ám ennek ellenére csak egy hónap múlva reagált Flache a Szlovenszkói Képzőművészek Egyesülete elnöksége nyilatkozata révén, amiben az aláírókat dehonesztálva utasít vissza mindennemű beavatkozást a Kazinczy Társaság részéről egy másik szervezet belső életébe.⁸¹

E Kassa és Besztercebánya közötti villongás miatt a *Prágai Magyar Hírlap* megint teret adott a témának, ám most már csak a Kazinczy Társaság elnökségi nyilatkozatának, amelyben új elemként jelenik meg egy közös ankét megszervezése, amelyre „minden képzőművészettel foglalkozó kultúregyesület (a Jókai Egyesület, a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület, a Szlovenszkói Képzőművészek Egyesülete és a Kazinczy Társaság)” egy-egy tagot küldjön. Mert feltétlenül „tisztázandó lenne a SzKE helyzete a többi művészegyesülettel szemben, valamint Szlovenszko közönségével szemben, mert az nem egészséges helyzet, hogy a SzKE minden állami támogatást magának vindikál, abból a többi alapszabályszerűen dolgozó művészegyesület nem részesül.”⁸²

76 Kubička-Kucsera 2009, 52. p., 115. p.

77 Flache Gyula: Képzőművészetünk válsága. Nyílt levél II. ..., Uo., 8. p.

78 -bgy-: A Szlovenszkói képzőművészek friss tervekkel egy új éra kezdetén. *Prágai Magyar Hírlap*, 6. évf. (1927) 52. sz. (márc. 4.) 2. p.

79 A művésztársak: Bauer Szilárd, Krón Jenő, Rákosi Ernő, Bánó Dezső, Jordán Miklós és Kieselbach Géza.

80 Hozzászólás képzőművészetünk válságához. *Kassai Újság*, 89. évf. (1927) 55. sz. (márc. 9.) 6–7. p.

81 Hozzászólás képzőművészetünk válságához. [A Szlovenszkói Képzőművészek Egyesülete elnöksége] *Kassai Újság*, 89. évf. (1927) 75. sz. (ápr. 2.) 7. p.

82 Hozzászólás képzőművészetünk válságához. A Kazinczy-Társaság nyilatkozata. *Prágai*

Móry János, a kitűnő szlovenszói magyar zeneszerző, akinek „Douglas és asszonyai” c. operettjét nagy sikerrel mutatták be a brünni német színházban

Kontuly Béla, a kassai származású kiváló magyar festőművész, akiről mai számunkban cikket közlünk

Kontuly Béla festménye: „Óbudai hajógyár”

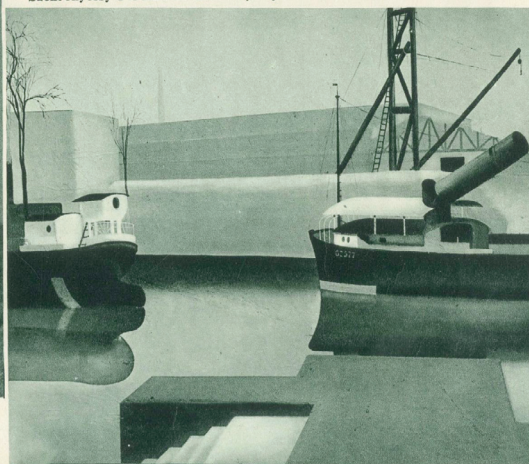
A Magas Tátra 1935. évi műkorcsolyázóbajnokságának résztvevői Títtósdalmon. A versenyzők balról jobbra: Holibaum hölgybajnok, Losert (mindkettő Troppauer EV), a bécsi Kianek-Rozdol pár, Scholtz (Troppauer), Pataky férfibajnok, a Szekrényessy-testvérek, párosbajnokok (BKE) és a jobbra Földi

Foto Almesberger

A Magas Tátra műkorcsolyázóbajnokság magyar győztesei: Pataky Dénes, Szekrényessy Piroksa és Szekrényessy Áttila

Foto Almesberger

A vita végleges lezárásának módja ismét a kompatibilitás jelét mutatta a *PMH* értelmezési keretével, tágítva a kört Tichy Kálmán természetes művészszovészetségei felé, rámutatva az állami dotáció kedvezményezettjeire. Évtizedek távlatából is nehéz szabadulni attól a gondolatától, hogy az egész vita mozgatórugója az állami támogatás megszerzése, annak újraosztása, egy kiszorítósi játék volt az egységes magyar kultúra és kisebbségi kultúra megmaradásának imperativusa jegyében.

Nem kevésbé jelentéktelen a második meglátás sem, a többhasábos írások nem magáról a művészetről szoltak, Flache Gyula felvetése a konstruktív és passzív piktúráról kivételszámba ment. A téma elsősorban a művészek szociális helyzete volt, nevezetesen az ingyenes vagy kedvezményes vasúti közlekedés, a méltányos adózás, szociális támogatás, ösztöndíj, akár minimálbérnek megfelelő alanyi jogon járó állami juttatás. Ezen felül megjelent még a műkereskedelem, művésztelep és művésziskola megszervezése, folyóirat és évkönyv kiadása. Szignifikáns volt Flache és Tichy vitája, rávilágított arra a különböző világra, amiben a kisebbségi művészek éltek az első Csehszlovák Köztársaságban, arra, hogy még ilyen kis közösségben is természetes volt a vélemény pluralitása, a művészetszemléletek ütköztetése. Ám a politika búvópatakként volt jelen egy-egy csoport magatartása mögött, az alapvető distancia az utódállam és annak új művészetének elismerésében vagy elvetésében határozható meg.

4.2. Ankét a szlovákiai magyar festészetről, képzőművészetről – 1930

A Tichy–Flache-vita utóélete már 1930-ban kezdte írni első fejezetét a *Prágai Magyar Hírlap*ban, amely „felszólította a szlovenszkói magyar képzőművészet reprezentánsait, hogy nyilatkozzanak a szlovenszkói magyar festészetről, magukról és a megoldásra váró problémákról”.⁸³ Már az ankét kezdete rossz előérzetet kelt, mert magában a meghatározásában és a cikk alcímében ellentmondás található, hiszen a festőművészet és képzőművészet szinonimaként jelenik meg. Az első három hozzászóló nem tudott új szemlélettel, felvételésekkel szolgálni a három év eltelte ellenére sem, sőt a nihil és peszsimizmus uralkodott el Flache Gyula szövegében, aki reménytelennek tartja a szlovenszkói magyar művész „beérkezését”, mert a „mi itteni kilátástalanságunk és a cseh festők korlátlan lehetőségei hatalmasan kidomborítják a kisebbség állandó negativitását képzőművészeti téren; a magyar kulturnívó a mi itteni festőink által soha el nem érhető, de nem redukálható e téren a hihetetlenül nagy prágai fölény sem. A kegyelemdőfést pedig a budapesti expanzív erő adja meg nekünk” ügyeskedő műkereskedelem

Magyar Hírlap, 6. évf. (1927) 86. sz. (ápr. 13.) 8. p.

83 A szlovenszkói magyar festőművészek a szlovenszkói képzőművészetről, magukról és a legégetőbb problémákról. [Flache Gyula, Halász-Hradil Elemér, Kieselbach Géza hozzászólása] *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 1. sz. (jan. 1.) 11. p.

formájában.⁸⁴ Halász-Hradil Elemér is megismétli korábbi, 1926-os meglátásait az *Újságírók Újságjából*: „De ki törődik velünk! Melyik politikusnak szerepel programjában a képzőművészet!”⁸⁵ Kieselbach Géza sem tud többet ajánlani, mint egyetlen testületbe tömörülni,⁸⁶ sőt Prohászka István is csak a művészetpártolásról, a dilettantizmusról és a közönség tájékoztatatlanságáról értekezik.⁸⁷ Gwerk viszont már közelebb kerül az ankét eredeti szándékához, általánosabb szemszögből közelíti meg azt, s Halász-Hradillal ellentétben állítja, hogy a „komolyan számba vehető, értéket jelentő és teremtő alkotó művészeink száma ijesztően gyér – de annál nagyobb számmal szaladgál szabadon a sarlatánok, giccsoőrök, dilettánsok, egyszerűen a pszeudoművészek tömege”. Nem kíméli a közönséget sem, az ugyanis nem hajlandó képezni, művelni magát, ezért ez a „szlovenszkói magyar közönség feneketlen tunyasága és bűnös közönye az oka annak, hogy képzőművészeinket falvaikhoz, városaikhoz ragasztja a sár”.⁸⁸ Még olyan esetekben is, amikor a külföldi közönség és művészeti lapok elismerik rátermettségüket. Felteszi hát a költői kérdést és rögvest válaszol is rá: „Érdemes hát a szlovenszkói publikumnak nyújtani valamit? Nem, ingyen sem kell nekik semmi művészeti érték!”⁸⁹ A reményt az új törvényhozók hozzáállásától várja. A losonci festőművésznek, Gerő Gusztávnak is elege van az egy évtizede hömpölygő panaszáradatból, nem ért egyet Flache Gyula felfogásával, „hogy itteni képzőművészetünk sohasem érheti el a magyar általános kultúrnívót”. Az egyetemes érvényű szlovákiai magyar képzőművészetnek szerinte „külföldön kell megszületnie, ott kell »beérkeznie«, a képzőművészeti termékeket ott kell fémjelezni, hogy azok idehaza értékeknek ismertessenek el”. Ehhez viszont olyan „korporációra van szüksége, amely állandó nexust tudna fenntartani a külföldi képzőművészeti egyesületekkel”.⁹⁰ Jordán Miklós eperjesi festőművész újabb szemponttal gazdagította a vitát, egyházi művészként rámutatott arra a paródiára, ami ezekben a berkekben zajlik, ugyanis a korábban műremekeket pártoló egyház ma rezignált „az olcsóságot kereső népek akaratával szemben”.⁹¹

A festészet lényegéről egyedül Weiner Imre, az 1919 és 1924 között Prágában, Düsseldorfban, Berlinben és Párizsban tanuló és alkotó szurrealista festőművész érte-

84 Uo., 11–12. p.

85 Uo., 12. p.

86 Uo.

87 A szlovenszkói magyar képzőművészek a képzőművészet helyzetéről. [Gwerk Ödön, Prohászka István hozzászólása] *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 4. sz. (jan. 5.) 14. p.

88 Uo.

89 Uo.

90 A szlovenszkói magyar képzőművészet súlyos helyzete. [Gerő Gusztáv, Brogyányi Kálmán hozzászólása] *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 9. sz. (jan. 12.) 15. p.

91 Hozzászólás képzőművészetünk válságához. [Kiss Viktor, Jordán Miklós hozzászólása] *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 15. sz. (jan. 19.) 14. p.

kezett hozzászólásában.⁹² Érthető módon ő a művészet nemzetközisége mellett tesz hitet: „Mert mi is a karakterisztikuma ma egy »nemzeti« képnek? Semmi! A francia Mousson éppoly rosszul festi a ruszin tárgyú képeit, mint akárki más. A művészet individualizálódik, emberivé lesz és nem fontos neki, hogy a képen egy provance-i vagy egy halenás paraszt van. Egy elmúlt kor alkatrészei ezek, amelyeket a közönség becsapására még mindig nagy sikerrel alkalmazni lehet.”⁹³ Az ankét további festőművészek válaszát is közölte, mint Kiss Viktor⁹⁴, Badzey Pál⁹⁵ és Marle Pál.⁹⁶

Műkritikusok köréből egyedül Brogyányi Kálmán vett részt az ankétban, aki a többséghez hasonlóan nem a festészetről nyilvánított véleményt, hanem általánosságban a művészet és művészek helyzetéről. A válság okát az általános gazdasági, valamint a megváltozott politikai helyzetben, azaz a korábbi művészeti centrum – Budapest – elvesztésében látja. A fordulat után az utódállam „legutolsó sorban sem törődik a szlovenszkói magyar művészekkel. Ebben a mellőzésben a magyar művész osztozik a szlovák művészek jó részével”.⁹⁷ A többi hozzászólóval ellentétben nem hibáztatja a kisebbségi magyar politikát, mert az véleménye szerint megtette a tőle telhetőt, nem vállalhatja fel az állam szerepét. Ugyancsak új momentum az a meglátása, hogy nem a közönséget kell hibáztatni, pl. Gerő Gusztávval szemben, hanem a sajtó hivatása, hogy fenntartsa, fokozza a vásárlási hajlamot, gátat vessen a „bármely nemzetiségű dilettánsok” konkurenciájának. Záró gondolata – „az elhagyatott szlovenszkói festőművészet pusztulásra van ítélve” – egyértelműen nihilista.⁹⁸ Az ankét összefoglalására a szerkesztőség Flache Gyulát kérte fel, aki vitaindító hozzászólásához hasonlóan ismét saját sértettségének adott hangot, s csaknem azonos negatív hangnemet használt, mint néhány héttel korábban Brogyányi. Igaz, ő a műtésszel ellentétben a szlovákiai magyar politikai exponensektől várja a megoldást, hogy a kormány mulasztásait jóvá tegyék: éves kiállításokat kell szervezni; kitüntetések, nagydíjakat, ösztöndíjakat kell osztani; a külföldi csehszlovákiai tárlatokba magyar művészeket kell bejuttatni, a külföldi anyag zsűrijébe magyar szakembert kell delegálni, ezért intenzív kapcsolatot kell felvenni „a cseh és szlovák egyesületekkel, valamint kulturtényezőikkel”.⁹⁹

92 Weiner Imre: A szlovenszkói magyar képzőművészet válsága. *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 31. sz. (febr. 7.) 9. p.

93 Uo.

94 Hozzászólás képzőművészetünk válságához. Uo., 91. számú jegyzet

95 Még egy hozzászólás képzőművészetünk válságához. *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 21. sz. (jan. 26.) 14.p.

96 Marle Pál: A szlovenszkói képzőművészetünk válsága. *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 27. sz. (febr. 2.) 15. p.

97 A szlovenszkói magyar képzőművészet súlyos helyzete. Uo., 90. számú jegyzet

98 Uo.

99 Flache Gyula: A szlovenszkói képzőművészet válsága. *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 33. sz. (febr. 9.) 14. p.

Az ankét alaphangjaként meghatározható pesszimizmus készítette a szerkesztőséget egy további összefoglaló közlésére, ezt a kassai Halász-Hradil Elemér küldte Prágába, sokkal kedvezőbb hangnemben tekintve át a vitát. Angyal Géza és Gwerk Ödön példáját felhözva utasítja vissza a szlovenszkói magyar festészet kimúlásáról megfogalmazott sorokat. De elismeri, hogy a „kulturbűdzsében mi soványan szerepe-lünk; a mi számunkra díjak, pályázatok vagy ösztöndíjak nincsenek”.¹⁰⁰

Szembetűnő eleme ennek az 1930-as ankétnak, hogy két év elteltével is alanyi jogon járó szubvencióban gondolkodnak, mind a művészek, mind a művészegyletek számára. Szüntelenül Prágára mutatnak bűnbakként, csaknem ugyanúgy, mint szlovák művésztársaik, ám Weiner Imre és Gwerk Ödön kivételével senki sem vetette fel a művészeti teljesítmények kortárs jellegét, értékét és nemzetközi összefüggésekbe való besorolása követelményét. Ez határozza meg a sajátos látásmódnak és médiakeretnek nagyon megfelelő „Prága-komplexust”, mert így nem kell bevallani azt a tényt, hogy az 1920-as években milyen ugrásszerű változás állt be a cseh művészetben, az mennyire rákapcsolódott pl. a párizsi művészeti életre. Ilyen országos művészeti értelmezési keretben, amelynek egyik fő eleme a kortárs művészet, logikusan háttérbe szorult a jelenkori szlovák művészek többsége, a szlovákiai magyarokról nem is beszélve.

4.3. Pozsonyi ankét – 1931. január 18.

Egy évvel a *Prágai Magyar Hírlap* emlékezetes ankétja után a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület, azaz a Kunstverein megkísérelte összehívni, egy asztalhoz ültetni a szlovákiai kisebbségi művészegyleteket. Ennek a kezdeményezésnek köszönhetően 1931 januárjában megvalósult az a javaslat, amelyet még 1927 áprilisában fogalmazott meg a Tichy-Flache-vita lezárásaként a kassai Kazinczy Társaság elnöksége: minden releváns szervezet küldjön képviselőt egy ankéttra, amelyen személyesen vitatják meg a szlovákiai képzőművészet jövője szempontjából legégetőbb kérdéseket. A személyesen jelen levő 15 résztvevő mellett hatan írásban képviseltették magukat.¹⁰¹ Egyetértés született abban, hogy a képzőművészeti egyesület jogi keretében egyesülnek, négy kiállítást rendezzenek Pozsonyban, Prágában, Bécsben és Budapesten, a műépítészek szekciója és képzőművészek közös egyesületi havi művészeti folyóiratot jelentet meg, amelyet a napisajtó támogatni fog. Határozatot fogadtak el a Masaryk Aranyérem nagydíj létesítéséről, az állami, városi egyéni ösztöndíjakban, valamint vásárlásokban való részesedésről. A gátlástalan és ízlésromboló műkereskedelem ellen a szlovák és cseh

100 Halász-Hradil Elemér levele a szlovenszkói magyar festőművészet helyzetéről. *Prágai Magyar Hírlap*, 9. évf. (1930) 43. sz. (febr. 21.) 9. p.

101 (yi): Új utakon a szlovenszkói kisebbségi képzőművészet. Új fejezetet kezd a szlovenszkói magyar képzőművészet a pozsonyi ankétal. *Prágai Magyar Hírlap*, 10. évf. (1931) 18. sz. (jan. 23.) 6. p.

művészegyletekhez és hatóságokhoz fordulnak jogorvoslatért.¹⁰² Több mint egy évtized kellett ahhoz, hogy egy ilyen közös platform megszülethessen, ennek volt köszönhető az 1931 februárjában kiadott *Forum* építészeti és képzőművészeti folyóirat, amely ma már a kanonizált műtörténet része.

4.4. A PMH-ankétok utóélete

Az imént értékelt ankétot egy újabb követte volna Neubauer Pál aktivitása jóvoltából, aki a prágai szlovákiai kiállítás kapcsán kívánt vitát nyitni a kisebbségi képzőművészet megítéléséről Csehszlovákiában. Az ankét 1933. március 30-án lett meghirdetve,¹⁰³ mai ismereteink szerint eredménytelenül, a világtörténelmi események más hangsúlyokat követeltek a napilap hasábjain. Ám ismeretes, hogy e téma folytatásra talált 1935 és 1936 mezsgyéjén, amikor Brogyányi Kálmán szervezett egy releváns ankétot magyar és szlovák művészek, művészettörténészek és kritikusok bevonásával a *Forum* művészeti folyóiratban. (Hushegyi 2025, 99–100. p.) A korszak minden bizonnyal utolsó napilapban megvalósult képzőművészeti ankétját Lőrincz Gyula szervezte a kommunista *Magyar Nap* számára 1938 januárja és márciusa között, amelynek problémafelvetése részben azonos volt a PMH-ban tematizáltakkal. Míg a hírlap 1931-ik évi pozsonyi ankétja egy új és minőségi korszak kezdetét ígérte, a kommunista sajtóorgánium kezdeményezése egy jelentősen megváltozott művészeti közegben valósult meg. A két ankét közötti hét évben jelentős országos csoportos és egyéni tárlatok, nemzetközi rangú művészeti folyóirat, művészettörténeti és fotóelméleti kiadványok jelentek meg. Tényként kell megemlíteni, hogy ekkor már közel egy évtizede nem működött a Flache Gyula vezette „Jednota”, a korszak végére a Kazinczy Társaság Képzőművészeti Szakosztálya és a pozsonyi Kunstverein regionális aktivitásokra fektette a hangsúlyt, sőt megszűnt a *Forum* folyóirat magyar nyelvű része is. Így érthető, hogy a megszólalók elsősorban bírálatokat fogalmaztak meg, ugyanakkor egyértelműen kiemelték a művészek alkotói eredményességét. Elsősorban az egységes magyar művészegyesület hiányát kérték számon az elmúlt két évtized történésein. Az okok megnevezésében már nem volt ilyen egység, egyesek az államtól várták el a gazdasági és szociális kérdések megoldását, mások pedig saját tehetetlenségükre vezették vissza a gyér érdekvédelmet. Pór Bertalan 10-15 tehetséges magyar alkotó számára rendszeresített évi 12.000 koronás vásárlásban látta a megoldást, aminek megvalósítását, illetve kiharcolását a magyar kulturális szervezetektől várta.¹⁰⁴ Schubert Gyula, a

¹⁰² Uo.

¹⁰³ np. [Neubauer Pál]: Szlovenszkó művészeinek összefogásáért. A PMH újabb ankétja. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. (1933) 75. sz. (márc. 30.) 8. p.

¹⁰⁴ Keressünk megoldást. Megszólalnak a szlovenszkói magyar művészek. Lőrincz Gyula ankétja. [Pór Bertalan, Pálffy Péter, Nagy Márton, Weiner Imre, Schubert Gyula, Tauber Blanka hozzászólása] *Magyar Nap*, 3. évf. (1938) 13. sz. (jan. 16.) 5. p.

Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület (a Kunstverein) vezetője viszont nagy megelégedéssel sorolta fel a húsz év alatt elért eredményeket, a kiállítási tevékenységet, a SZ.U.M. megalakulását, a *Forum* művészeti folyóirat kiadását, az állami és városi vásárlásokat.¹⁰⁵ A Kunstverein működését Pálffy Péter is dicsérte, bár tisztában volt „a művészet nemzetiség feletti” jellegével, mégis az összmagyar értelmezési keretben látta a szlovákiai magyar képzőművészet helyét.¹⁰⁶ Weiner Imre egy együttműködő, a szlovákokat, németeket és cseheket is befogadó egyesület létrehozása érdekében fejtett ki aktív tevékenységet, Tauber Blanka bővítette ezt a kört a zsidó művészekkel, mert szerinte csak a haladó művészek közös összefogásával létrehozott fórummal lehet elérni a célokat.¹⁰⁷ Ilyen kooperáció sikerére utalt Erdélyi Béla, a Kárpátaljai Képzőművészek Egyesületének elnöke, aki szerint e közös nevező kialakításában „a nemzeti szempontok alig jutottak számításba, a fő szempont a művészet volt”.¹⁰⁸ A hozzászólók többsége az önálló magyar egyesület létrehozásának szükségét támogatta, Szabó Gyula meggyőződéssel jelentette ki, hogy ehhez túl kell lépni a „pártpolitikai széttagoltságon”, Csemiczky László szerint pedig vészharangot kell kongatni „az agonizáló magyar művészet érdekében”.¹⁰⁹ Ezt a megoldást támogatta Reiner István, valamint Gwerk Ödön, aki viszont a mulasztások kapcsán magukat a művészeket hibáztatta.¹¹⁰ Lőrincz Gyula, az ankét szervezője, megoldási javaslatában védelmébe vette a többek által bírált Masaryk Akadémiát, mert a célok elérése egy művészegyesület feladata lehet csak, és ehhez „félre kell dobnunk az irányok, klikkek káros kis szektáit és meg kell teremtenünk az országos jellegű magyar művészegyesületünket”. A Kunstverein – szerinte – erre alkalmatlan, mert elsősorban német, „csak vendégszerepet ad nekünk”.¹¹¹ Lőrincz büszke volt arra, hogy az ankét világnézettől függetlenül megszólított sok magyar alkotót, ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni több jelentős, főképp kassai és bányavárosi művész távolmaradását. Ez szólhatott a napilap és Lőrincz Gyula kommunista elkötelezettségének, valamint a fennálló ideológiai értelmezési keretnek. Ezek az aggodalmak nem voltak alaptalanok, hiszen Pór Bertalan hozzászólásában megjelent a szovjet példa, a sztálinista diktatúra akkor már ismert embertelen volta ellenére, „mert ott a különböző nemzetiségű művészek grandiózus, az orosz

105 Uo.

106 Uo.

107 Uo.

108 A művészekért, a művészetért. Megszólalnak a szlovenszkói magyar művészek. Lőrincz Gyula ankétja. [Erdélyi Béla, Szabó Gyula, Nemes Endre, Csemiczky László hozzászólása] *Magyar Nap*, 3. évf. (1938) 19. sz. (jan. 23.) 5. p.

109 Uo.

110 Még két szó Lőrincz Gyula ankétjához. Csehszlovákiai magyar művész egyesületért. [Gwerk Ödön, Reiner István hozzászólása] *Magyar Nap*, 3. évf. (1938) 69. sz. (márc. 20.) 4. p.

111 Lőrincz Gyula: Összinté szó helyzetünkről. A művészekért, a művészetért. *Magyar Nap*, 3. évf. (1938) 31. sz. (febr. 6.) 5. p.

művészekkel egyenrangú, sőt a kisebbségi művészek még talán nagyobb támogatásban részesülnek”. Weiner estében is olvashatjuk a szocializmusnarratívát, hogy az másképp fogja kezelni a művészetet, mint a nemszocialista társadalom.¹¹² A negyed-évig tartó ankét nagyon figyelemreméltó megoldását Nemes Endre kínálta, aki ekkor Prágában élt s alkotott, és egy működő művészeti ökoszisztéma ismertében fogalmazta meg kiütkeresését. Ennek kulcsfontosságú elemei voltak: a Mánes társaság művészek érdekvédelmét felvállaló memorandumja, múzeumok és galériák építése a 20.000 lakosnál többet számláló városokban, a magyar művészek szoros kapcsolattartása a cseh és szlovák művészekkel, a prágai tárlatok szlovákiai bemutatása, vándorkiállítások, szalonok szervezése, művésztelep létrehozása, a képzőművészek és építészek együttműködése (falfestmények, dekorációk, reliefek, mozaikok), a *Forum* folyóirat európaibb képzőművészeti programja, kibővíteni a napilapok képzőművészeti rovatait és szakemberek kezébe adni, a rádióban nívós és tárgyilagos előadásokat tartani az új festészetről, hozzáértés a műpártolásban, szlovákiai magyar kiállítás Prágában és magyar festők jelenléte a csehszlovákiai reprezentatív tárlatokon.¹¹³ Tegyük hozzá, hogy az ankét szervezője válasza sem méltatta a fiatal festő, Nemes Endre racionális felfetését. Lőrincz Gyula számára az egység demonstrálása volt fontosabb, mint a probléma valós megnevezése és megoldása, ezért csak az önálló magyar művészegylet létrehozását tematizálta. Az utolsó ankét pozitív eredménye, hogy a művészek új generációja is hozzászólt ehhez a vitához, új szemléletet és szempontokat érvényre juttatva. A kiüt keresését, annak gyakorlati megvalósítását a történelmi események írták felül.

Összefoglalás

A *Prágai Magyar Hírlap* képzőművészeti tartalma gazdag információkkal szolgál a két világháború közötti csehszlovákiai magyar képzőművészeti életéről és a magyar nyelvű művészetkritikáról. A képzőművészet része volt annak az értelmezési keretnek és kapuőr-stratégiának, amely a napilap egészét jellemezte. A festészet, szobrászat, köztéri művészet és a fotográfia eszközzé vált az ellenzéki magyar politikai pártok céljainak elérésében. A hírek szűrése koherens volt ideológiai szempontból, a hangsúly a hazai magyar művészekre került, valamint a magyarországi alkotók kiállításaira Csehszlovákiában. A hírlap első korszakában domináns szerepet kapott a budapesti képzőművészeti élet, amit a második korszakban a magyarországi hivatalos kultúrpolitikai közlések váltottak fel. Az utolsó periódusban, egy összetett történelmi helyzetben, a budapesti kormány hivatalos kultúrpolitikája mellett s azzal összhangban jelentős szerepet kapott a kortárs olasz művészet, a novocento. Ambivalens viszonyulást jegyez-

¹¹² Keressünk megoldást. Uo., 104. számú jegyzet

¹¹³ A művészekért, a művészetért. Uo., 108. számú jegyzet

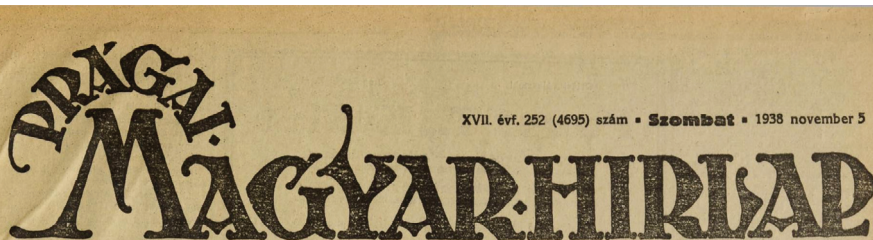
hettünk a *PMH* szerkesztősége részéről az Entartete Kunst művészetéhez, a menekülő zsidó képzőművészek és építészek kálváriájához. Vitathatatlan, hogy a hírlap franciaellenes és Mussolini-barát magatartása erősen befolyásolta a lap francia művészetet elmarasztaló, a modern olasz fasiszta kultúrát pedig dicsérő írásait. Ugyancsak egyértelmű volt a *PMH* kommunizmussal szembeni egységes szerkesztőségi elutasító magatartása, ami a sztálini diktatúra következetes bírálataiban nyilvánult meg. A közírók jelentős része kivetítette ezt a kommunizmusellenességet a modern és az avantgárd irányzatok egészére, ami azok egyértelmű elutasításához vezetett. Más nemzeteket érintő kulturális transzfer szempontjából szerény eredmények mutathatók fel, a szlovák művészet valamelyest bebocsátást nyert, a cseh alkotókat viszont csaknem ignorálták, mint ahogy a legjelentősebb nemzetközi és csehszlovákiai képzőművészeti tárlatokat is, melyekre Prágában és Brnnonban került sor.

A fővárosi magyar napilap három korszaka, annak ellenére, hogy politikai pártok orgánuma volt, nem értékelhető fekete-fehér nézőpontból. Mindegyik periódusban jelentek meg írások, amelyek nem voltak összhangban a korabeli magyar kultúrpolitikával, sőt a laptulajdonosok elképzeléseivel sem. A legnehezebb években, 1937–1938-ban is figyelemmel kísérték a szlovákiai magyar zsidó művészek tevékenységét. Ezek a cikkek egyéni kiállításokról szólnak.

A képzőművészet-kritika szempontjából az 1920-as és 1930-as évek mezsgyéje bizonyult a legsikeresebbnek, akkor több publikáló képzőművész, valamint fiatal műtörténész kezdett együttműködni a lappal. Nem sikerült állandósítani ezt a kooperációt, így a képzőművészeti tartalmakat ismét a nem szakvégzettséggel rendelkező újságírók, tudósítók, külső munkatársak írták. A legtájékozottabb és a legszélesebb látókörű belső szerzőnek Neubauer Pál számított, míg a napi publicisztikában, bel- és külpolitikában jeleskedő vezető kommentátorok, tárca- és esszéírók művészetszemlélete, tisztelet a kivételnek, a polgári kultúrából merített, a 19. századi klasszikus művészetet tekintette mércének, értetlenül szemlélte a kortárs művészetet vagy azt kizárólag ideológiai szempontból közelítette meg. A hírlap 17 évfolyama értékes anyaggal szolgál a korszakot kutató művészettörténészek számára, több elfelejtett alkotóról, kezdeményezésről tartalmaz értékes információkat, hiteles adatokat és az ankétokon, vitákon keresztül képet kínál a képzőművészetről való gondolkodás mikéntjéről.

Mind a mai napig hiányzik a *PMH* átalános, politikatörténeti értékelése, aminek fontos eleme lehet a vezércikkek és meghatározó írások elemzése, mivel azok jelölték ki elsődlegesen azt az ideológiai keretet, amit a hírlap követett. Csak így kaphatunk elfogulatlan képet arról, hogy a szerzők és maga a szerkesztőség miképpen viszonyult a korabeli autokrata rendszerekhez és diktatúrákhoz, és milyen mintázattal szolgált a többi mértékadó csehszlovákiai magyar napilap kontextusában.

Közel hat évtizede állandósult és azóta csak kis módosításokat élt meg a csehszlovákiai magyar napisajtó tipológiája, amely elsősorban politikai-ideológiai indítatású volt, mára szalonképeesebb, ám nem politikai értékítélettől mentes fogalmakkal

XVII. évf. 252 (4695) szám • Szombat • 1938 november 5

Előfizetési ár: évente 300, félévre 150, negyed-
 évre 75, havonta 26 Ké. Külföldi: évente 450,
 félévre 225, negyedévre 114, havonta 38 Ké. ☉
 A képes melléklettel havonta 2.50 Ké.-vel több.
 Egyes szám ára 1.20 Ké. vasárnap 2. - Ké.

A szlovákiai és kárpátaljai magyarság
 politikai napilapja

Szerkesztőség: Prága II. Pánská
 utca 12. II. emelet. ☎ Kiadóhivatal:
 Prága II. Pánská utca 13. II. emelet.
 ☎ TELEFON: 303-11. ☎
 SZÓRÓGYIK: HIRLAP, PRAHA

Búcsú a hazatérő és ittmaradó Olvasóktól

Prága, 1938 november 4.

A trianoni békeparancs által Cseh-Slo-
 vákiaba zárt magyarság huszvétes történe-
 tével szorosan összekötött a Prágai Ma-
 gyar Hírlap tizenhétéves történetét. A Prá-
 gai Magyar Hírlap görögnyelvű, ropant-
 akadályokkal küzdő s mértékelt nézetek-
 geket fejtető ügy fősíre körül volt, a ki-
 sabbjakkal dítte azt magyarság sorsának. S
 most, amikor ennek a cseh-szlovákiai ma-
 gyarságnak diete sorsdöntő, történelmi for-
 dulóban érkezett a Prágai Magyar Hír-
 lap is feljuttatott életpályájának befejező te-
 pontjára.

A Prágai Magyar Hírlap nemzeti hívá-
 sít volt, hogy a szlovákiai és kárpátaljai
 magyarság életjének bátor esztendő a
 rendíthetetlen éltarcsa legyen. S most,
 amikor ennek a magyarságnak tufnyom
 többsége előre végső kisebbségi célját,
 az anyanyelvű kultúra való visszatér-
 téséért a Prágai Magyar Hírlap diadalmas állapí-
 tarta meg befejező hívdit.

Kevés ember és emberi intézmény mond-
 hatja el önmagáról azt, hogy kitűzött célját
 kiserítő munkaprogramját maradéktalanul
 elérte. A szerencsés kivételtek közé számí-
 tja magát a szlovákiai és kárpátaljai ma-
 gyarság központi napilapja, amely ma a
 földi mondhatja el az irisa szavai: harco-
 mar híven megcselemt.

Lapunk a kisebbségi élet hősközlésé-
 kezre meg nézte, de egyben discósícsé-
 nes magyar pályáját. Amikor az előre-
 látó bölcs alapítók megindították utját, a
 politikai viszonyok olyannak voltak, hogy a
 szlovákiai magyarság helyzetét szlovákiai és
 kárpátaljai magyarság lágyt. Itt Prágában
 lehetett legeredményesebben szlovákiai. A fia-
 tal cseh-szlovák köztársaságban akkor ren-
 derelődött be tartós életre a centralizmus,
 amely a szlovákiaságonkra is rányomta telje-
 mértékben a bélyegét. Prága lett az a leg-
 főbb politikai központ, ahol a Cseh-Szlo-
 vákhoz csatolt népcsoportoknál elsőbbsé-
 get kellett küldeniük joguk kihasználására és
 befejezésére. A cenzuraviszonyok is ugy-
 alakultak, hogy Prágában lehetett viszony-
 lan a legnyitakodásban meggyőződés. Enel-
 let Szlovákia és Kárpátalja népcsoportjai
 számára Prága volt az az egyetlen befutó-
 forrás, amelyre egész Európa felől fordí-
 tott és ahonnan a minél nemeték lejárásere-
 kére lehetett apellálni egyre súlyosbodo se-
 relmének ügyében. Innen, a centralizmus
 központjából léteztek legeredményesebb-
 sebűnek a területi és a nemzeti önkormány-
 zat, a centralizmus programját indító
 nagy politikai harc is.

Az autonómizmus nemcsak a magyarság szá-
 mára, de a velünk egy évszere testvér
 népcsoportokhoz elő szlovákiai és ruszai-
 száma is kívánunk és követeltek. Céltu-
 datos, elhatározott harcunkat a korszerű na-
 cionalizmus és demokratikus szellemű állhatott
 keresztény nacionalizmus legtehetőbb leír-
 ben rendíthetetlenül megismerhetők. Man-
 kánknak csak kétségkívűl voltak
 azonban a befejező idejében nem lankadó
 a végzetők vetet hitet és a jövőnk
 irtótt önbiatunk.

Ma eljutottunk a centralizmus fölszám-
 olásához. Ma valószínű lett a szlovákiai és
 kárpátaljai őslakos népcsoportok közö pro-

gramja: a területi autonómia. A magyarság
 életében meg enél is több történet!

A kisebbségi politika végső célkitűzése
 nem lehet más, mint az öntudatos és vi-
 szatérés az anyországhoz. A szlovákiai és
 kárpátaljai magyarság négytöbbsége számára
 most az is elérkezett!

A Prágai Magyar Hírlap ígys hívásának
 végéhez jutott el. Olvasói többségének ez-
 után magyarországi sajtó lesz a mindennapi
 szellemi környezete. Az autonóm Szlovákia-
 ban és Kárpátalján maradó magyarok tiszerei
 számára pedig ezután csak a szlovákiai és
 kárpátaljai talajra épít sajtó jelenthet ki-
 sébbségi és sikeresen védőjének a eredménye-
 sen küzdelni tudó közéleti feyver.

A Prágai Magyar Hírlapnak immár nincs
 semmi teendője Prágában.

Amikor most melyiképpen megindult lé-
 kélek bucsút mondani Olvasóink hatalmas
 táborának, lélek zseméink előtt végigszalad
 a tizenhét év minden felajánlása és örve-
 desése mozzanata. Nem feledkezünk meg ar-
 ró sem, hogy mi, a Prágai Magyar Hírlap
 munkatársai is gyűlölt emberek vagyunk a ma
 mi munkánk sem volt tökéletesebb más em-
 beri munkánál, azonban a történelmi felelőssé-
 get vállaló magyar lelkiismerettel nyugod-
 tan állapíthatjuk meg, hogy soha nem tér-
 tünk le egy hajszálra sem a becéltetés
 nemzeti utról. Megingathatatlan halad-
 tunk a nemzeti sorsot számunkra kijelölt
 nyitvevényes pályán s ma boldogan küldjük
 a világra: Eljuttunk a célhoz! Haza-
 érünk!

Örvénke szívvel mondunk búcsút az Úr-
 veznek, hogy munkánk megadódott. Egy-
 uttal forró magyar érzéssel köszönjük Ol-
 vasóinknak és Munkatársainknak, hogy a
 égnegyzed évtizedben is kitartottak, támo-

gattak bennünket és résztvettek munkánk-
 ban.

Amikor ma a Prágai Magyar Hírlap utol-
 ső számát tessük le a szlovákiai és kár-
 pátaljai magyar családok asztalára, mi, a
 lap munkatársai nem mondunk végső bucsút
 az Olvasóinknak. Az anyországhoz visszatér-
 tő magyaroknak, de a Szlovákiaiban és
 Kárpátalján visszatérő magyaroknak
 sem. Egyik részünk az Anyországra sajtókn
 keresztül jutott meg fogja találni a most
 megtalálkozó szellemi összeköttetés, másik
 részünk pedig itt marad és Pozsonybol to-
 vább folytatja azt a magyar nemzeti sajtó-
 munkát, amelyet ma Prágában abbahagy-
 tunk.

A Prágai Magyar Hírlap szellemi örö-
 kése a possonyi Új Hírek. A Szlovákiaiban
 és Kárpátalján maradó Olvasóink fogadják
 az Új Híreket ugyanazzal a bizalommal és
 szeretettel, amellyel tizenhét éven keresztül
 megismerkedtek a Prágai Magyar Hír-
 lapot. Az Új Hírek a mi cselekvőben magyar
 és keresztény szellemünkben folytatja a
 lankadatlan küzdelmet az ittmaradó any-
 garság népi és nemzeti jogaiért a életre-
 keikért.

Amikor holnapról kezdve szlovákiai és
 kárpátaljai Olvasóink a Prágai Magyar
 Hírlap helyett az Új Híreket veszik kezük-
 be, érezzék meg azt, hogy nincsenek elha-
 gyatva, hogy életük és jövőjük felett válto-
 zatlanul fordulnak az egyetemes nemzeti so-
 lódiratuk.

A szlovák miniszterelnök szavaiival élve
 a szokat az ittmaradó magyar nemzet-
 zetre nézve utalmagva mondhatjuk mi is, hogy
 bármilyenek is lehetnek a határok, de a
 magyarokat semmi sem tudja egymástól el-
 választani.

súlyos magyar fo-
 leltségünk tudatában, egyetértés, megértő
 szeretettel üzenjük ebben az ünnepi órában
 minden ittmaradó nemzetestestvérnek:

Ne csüggedjünk! Bizalommal és hittel
 nézzetek a jövő felé! A magyarság sorsa
 fölfele ível és az erősítő Anyországról felől
 gondoskodással fog átködni alfele, hogy
 magyarok maradhassanak és hogy mag-
 yarságok szavazóikra minél, ami az ember-
 séges magyar élet és a tisztességes meg-
 élés elengedhetetlen előfeltétele. S hogy egy
 lyly lesz, annak nemcsak az európai hatal-
 mi rangját választanyer a nemzeti és népi
 erőiben megújulási és ujjafeleltő Magyar-
 országot politikai súly lesz a biztosítéká ha-
 am az a néptetsvéri összhang és megértés is,
 az amit az eszterécs együttélés megsemmi-
 sítethetetlen megalapozott a magyar, a szlo-
 vák és a ruszin nemzet között s amit a jö-
 vőben sem halványíthat el. Ennek az össz-
 hangnak a további erősítésén fogunk dol-
 gozni az Anyországról és s ezen dolgoz-
 zunk Ti is, édes szlovákiai és kárpátaljai
 Magyar Testvéreink!

A búcsú felajánlás szokott lenni. A Prá-
 gai Magyar Hírlap búcsuját azonban a
 nemzeti ujjafeleltés minden más érzést túl-
 szárnyaló boldogság aranyozza be. Ezzel
 az örömmel és boldogsággal búcsút mondunk
 leten-búcsút Olvasóinknak.

Utolsó szavunk e lap hasábján a magyar
 hitvallás legyen:

Hiszünk a magyarság nagyhírlivatásá-
 gában! Hiszünk nemzetünk örökéletlősség-
 ban!

FORGÁCH GEZA

Jaross belép a magyar kormányba

A felvidéki ügyek minisztere lesz • A visszaszaltott terü-
 letek törvényhozl bevonulnak a magyar országgyűlésbe

BUDAPEST. — Jaross Andor egyes bu-
 dapesti újságok lapján értesítés szerint sa-
 videsen belép az Imrédy-kormányba, ahol a
 visszaszaltott Felvidéki minisztere lesz. A
 visszaszaltott vidékek ügyei részére ugya-
 nyan

Négy bizottság intézi a felvidéki területek visszaszaltolását

Csütörtökön este minisztertanácsot tartott
 a magyar kormány, amelyen Kánya Kálmán
 beszámolt a bécsi döntés részleteiről és is-
 meretette az egész diplomáciai kérdelmet,
 melyet Magyarország a szlovákiai és kár-
 pátaljai magyarokról területet visszaszaltó-
 zást folytatott.

Ezután a bécsi megállapodás alapján fo-
 natosítottak intézkedések megvitatására
 került a sor. A minisztertanács négy bi-
 zottságot létesített: 1. határmegállapító, 2.
 az osztályfűgyekkel, 3. kisebbségvédelem-
 mel, 4. gazdasági és közigazgatási ügyekkel
 foglalkozó bizottságok.

Ugyancsak csütörtökön érkeztetett tar-
 tot a kormánygyűlés is. Az érkeztetett ké-

— egyes hírek szerint — külön tárcát állít
 fel a magyar kormány. Jaross Andor egyb-
 ébét pénteken este a budapesti rádióban
 szokatott intézett a felvidéki magyarsághoz.

több megjelent Imrédy Béla miniszterelnök.
 A párt leírődy és a bécsi döntésről tag-
 jainak hála közszentelt monddott a sikeres
 munkáért. Imrédy Béla válaszában a felvi-
 déi magyarság küdelmet, problémáit és
 vezérinek jelentőségét méltatta. Ezután kö-
 szöntet monddott Mussolininak és Hitler-
 nek, a bejelentette, hogy Budapest székesfő-
 város köztársaságának jóvalatja szerint

Kányát ünnepélyesen fogadják Budapesten

BUDAPEST. — A magyar határmegállapító
 bizottság Kánya Kálmán és gróf Teleki Pál mi-
 niszterek vezetésével csütörtökön délután
 2 órakor érkezett meg a Keleni pályaudvarra. A

az Andrássy-utj közútdűtő „Hitler Adolf-
 té”-nek nevezik el. Majd hála szavakkal
 emlékeztet meg Lengyelországról szereplő, a
 magyar honvédség érdemeiről és néhai
 Gimbó Gyuláról, akinek a politikája me-
 győztetett az arról. A miniszterelnök beje-
 lentte, hogy a jövő héten összehívja a tör-
 vényhozlás mindekt házat és elsősorban tör-
 vényjavaslattal nyújtanak be a Felvidéki
 visszaszaltatlanság tárgyáról és egyben fel-
 hatalmazza a kormányt a területék átve-
 rére. A javaslat gondoskodni fog arról, hogy
 a visszaszaltott területek képviselőit egyre-
 nek a magyar országgyűlésben. Egyes hírek
 szerint a prágai parlamentben helyettesítők
 magyar képviselői és szentörök be fognak
 vonulni a magyar országgyűlésbe.

delegációt bírák tömeg nagy lelkesedéssel
 fogad. A földszinti pályaudvaron megjelent
 Imrédy Béla miniszterelnök vezetésével a mag-
 yarság kormány, míg a kormányzó vitéz Jany

lettek helyettesítve a korábbi kategóriapárok, mint a: negativista – aktivista, kisebbségi – álkisebbségi, igazi magyar – magyarellenes, nem magyar érzelmű (zsidó), magyar érdekek támogatója – idegen érdekek kiszolgálója, a magyar nemzeti ügygel közösséget vállal – idegen nemzet vagy ideológia szolgálatában áll, stb. (Szvatkó 1938a, 1938b; Duka-Zólyomi 1938) Mindez az új közhatalomhoz való viszonyulás leképezése volt.

További feladat a tömegkommunikáció és médiaelmélet szemszögéből vizsgálni sajtónkat, hangsúlyozva a média és a politika, a média és a gazdasági, politikai hatalom birtokosainak viszonyát. Bővíteni kell az eddigi csehszlovákiai értelemzési keretet, óhatatlanul ki kell egészíteni a magyarországgal, mégpedig az irányított média vizsgálatában, mivel voltak sajtótermékek, és ezek közé tartozott a *Prágai Magyar Hírlap*,¹¹⁴ amelyek a magyar kormánnyal működtek együtt közvetve vagy közvetlenül, nem kis anyagi támogatás jegyében. Kettős keretrendszert kell alkalmazni, mert az egyik csoport számára a mindenkori csehszlovák kormány volt a bírálat tárgya, míg a másiknak a magyarországi. Ezzel ellentétes médiakeret teremthető meg, ahogy a médiaelméletben használt örkutya, ill. házőrző szerep is felcserélődik az érdekvezérelt viszonyrendszer alapján. Egy átfogó, komplex és racionális értékelés nyújthat hiteles összképet a népcsoport történelméről, ám bármilyen, főképp ideológiai indíttatású kiemelés vagy elhallgatás torzítja ezt az eredményt. Elégtelen és egyoldalú, illetve kirekesztő az a módszertani szemlélet, amely kizárólag egy kiemelt sajtótermék alapján értékeli, mivel a meghatározó, véleményformáló napilapok kivétel nélkül politikai pártok, kormányok és gazdasági érdekek sajtóorgánumai voltak, azaz ideológiai-politikai-gazdasági szócsövek szerepét töltötték be. A további kutatások elősegítése érdekében szükség lenne a *Prágai Magyar Hírlap* repertóriumának kiadására vagy több tematikus, beleértve a képzőművészeti bibliográfiára közlésére.

Korabeli periodikumok

Prágai Magyar Hírlap (PMH)	1922. jún. 1. – 1938. nov. 5.
Újságírók Újságja	1926. dec. 9.
Kassai Újság	1927. március–április (89. évf.)
Új Auróra	1927 (6. évf.)
Forum	1931–1938
Magyar Nap	1936. márc. 2. – 1938. okt. 13.
Táttra	1937–1938
Új Szellem	1937. febr. 15. – 1938. nov. 1.

¹¹⁴ A magyar kormány és a csehszlovákiai magyar politikai pártok viszonyát, a budapesti elvárásokat, a „legfelsőbb” vagy a „legilletékesebb tényező” szerepét – azaz, hogy Magyarország mindenkori miniszterelnöke dönt a vitás kérdésekben – részletesen ismerteti Simon 2013, 60–70. p.

Idézett szakirodalom

- Duka-Zólyomi Norbert 1938. A kisebbségi sajtó őszinte története. *Új Szellem*, 2. évf. (1938), 13–14. sz. (júl. 1–15.) 20–22. p.
- Hushegyi Gábor 1999a. A Szép (1923) – magyar nyelvű művészeti folyóirat Csehszlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. 1. sz. 55–72. p.
- Hushegyi Gábor 1999b. Komárom – Kassa – Bécs: A Szép (1923). Tilkovszky Béla egyetemes művészeti, tudományi, társadalmi, irodalmi, esztétikai és kritikai folyóirata. *LIMES Tudományos Szemle*, 11. évf. 2. (36.) sz. 93–106. p.
- Hushegyi Gábor 2025. Modernizmus – modern klasszicizmus – új realizmus. A *FORUM* (1931–1938) képzőművészeti, építészeti és építőipari folyóirat művészet- és kultúrtörténeti jelentősége a cseh-szlovák és magyar értelmezési keretben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 27. évf. 3. sz. 67–112. p.
- Kubička Kucsera Klára 2009. A Szlovenszkói Képzőművészek Egyesülete – SZKE működésének története és összefüggései a magyarországi, valamint csehszlovákiai művészeti élettel 1920–1937. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium.
- Pech, Milan 2011. „Zvrhlé umění” v protektorátu. In Rousová, Hana (zost.): *Konec anantgardy? Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*, Řevnice, Arbor Vitae, 99–112. p.
- Pravdová, Anna–Hubatová–Vacková, Lada 2018. *První republika 1918 – 1938*. Praha, Národní galerie Praha.
- Rokytová, Bronislava 2013. *Dost tichého šepotu: Exilová výtvarná scéna v Československu (1933-1939)*. Praha, Památník národního písemnictví.
- Sabol, Eugen 1956. *Katalógy košických výstav do roku 1955. Bibliografický súpis*. Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach.
- Simon Attila 2013. *Az elfeledett aktivisták. Kormányparti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon Attila–Tóth László 2016. *Kis lépések nagy politikusa, Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Šmejkal, František 1998. Výtvarná avantgarda dvacátých let / Devětsil. In Lahoda, Vojtěch et al.: *Dějiny českého výtvarného umění. zv. IV/2 1890-1938*. Praha, Academia, 147–203. p.
- Šmejkal, František 1998. Surrealizmus 1932-1938. In Lahoda, Vojtěch et al.: *Dějiny českého výtvarného umění. zv. IV/2 1890-1938*. Praha, Academia, 237–299. p.
- Szvatkó Pál 1938a. A sajtó. In Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Budapest, Az Ország Útja, 138–148. p. (Reprint kiadás: Somorja, Méry Ratio, 2002.)
- Szvatkó Pál 1938b. Szabad sajtó és irányított sajtó. *Új Szellem*, 2. évf. (1938), 13–14. sz. (júl. 1–15.) 3–5. p.

GÁBOR HUSHEGYI

THE FINE ARTS CONTENT OF THE PRÁGAI MAGYAR HÍRLAP, 1922–1938

The Prágai Magyar Hírlap (PMH), one of the most widely read and highest-quality dailies during the First Czechoslovak Republic, was published in Prague as the organ of the era's Hungarian opposition parties. Spanning seventeen volumes, it produced 4,695 issues totalling nearly 55,000 pages. From its inception, its cultural and arts columns conveyed valuable information through articles, reviews, feature stories, interviews, and news regarding contemporary fine arts events. The daily's ideological orientation was characterized by national-conservative values and a purposeful, consistent critique of the Czechoslovak government's anti-minority policies. At the same time, significant differences emerged regarding the editorial board's independence from party politics during specific periods of the paper's history (1922–1925, 1925–1932, and 1932–1938). From an ideological perspective, the directives of contemporary Hungarian cultural policy proved to be defining; however, particularly during the second period, Modernism and New Realism also gained exposure. The fine arts content of this daily serves as a primary source and a document of its time, offering insight into the Hungarian artistic life in Czechoslovakia, the relationship to Czech and Slovak art, the art of dictatorships and autocratic regimes, and the overall standard of contemporary art criticism.

KAPCSOLATOK ÉS TALÁLKOZÁSOK

Tiszteletkötet Liszka József
70. születésnapjára

N. TÓTH ANIKÓ

A Grendel-opus utóélete

ANIKÓ N. TÓTH

The Afterlife of Grendel's Oeuvre

Keywords: Lajos Grendel (1948–2018); literary cult; canonization; public life; jubilee; commemoration; talent development; memorial room

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i3.04>

Grendel Lajos életműve 2018-ban lezárult. Tanulmányom az oeuvre utóéletének, a kultuszépítés lehetséges jelenségeinek, az emlékezet gesztusainak ered a nyomába.

A nem vallási jellegű kultuszok egy (esetleg több) személyre, annak alkotásaira, cselekedeteire, életformájára irányuló sajátos tiszteletet fejeznek ki, ami egy közösség számára jelentőssé válik. Ez a tiszteletfajta az emberi világ hierarchikus elképzeléséhez kapcsolódik: a tisztelet tárgya példaszerű, magasabb rendű, mint a közösség más tagjai, azok tevékenysége, műve (Takáts 2002), így szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak neki. A kultuszok társadalmi konstrukcióként értelmezhetőek, hiszen közösségek, intézmények (értelmezői csoportok, oktatási intézmények, politika) hozzák létre és tartják fenn őket. Mindemellett nem feltétlenül fakadnak az életmű minőségéből. Margócsy Petőfi-könyvében írja, hogy az irodalmi kultusz „általában (...) az irodalomhoz való viszonynak egyik legfontosabb, kiküszöbölhetetlen, porából állandóan megélemedő főnixként funkcionáló demiurgoszává vált.” (Margócsy 1999) Az irodalmi kultusz egy szerző és életműve emlékének fenntartását szolgálja, ami egy közösség identitáserősítésében fontos lehet, ugyanakkor veszélyeket is rejt: eltávolíthat a művek kritikus olvasásától, hiszen leegyszerűsíthet jelentéseket, a szerző idealizálása, szentként kezelése pedig elfedhet súlyos hibákat is. A tisztelet kinyilvánításakor a közösség kulturális emlékezte lép működésbe, „olyan nyelvi-viselkedési készleteket, »szótárakat« mozgósítva, amelyek a kulturális emlékezet szerint valaha döntően szakrálisak voltak” (Takács 2002), rituális jellegüknél fogva az emelkedettség, pátosz, túlfűtöttség jellemzi őket. Céljuk, hogy egy adott alkotó személyét, műveit tartós értékként horgonyozzák le a kulturális emlékezetben, hogy biztosítsák állandó jelenlétét a közösségi tudatban.

Grendel Lajos már életében kultikus figurának számított. A kultuszképzés különböző közösségekben zajlott, tényezői pedig három téma mentén a következőképpen jelölhetők ki:

1. Irodalmi kanonizáció

A pályakezdő író üstökösként tűnt fel a (csehszlovákiai) magyar irodalom egén. A magyarországi recepció (benne jeles teoretikusok, kritikusok) a Mészöly Miklós, Nadas Péter, Lengyel Péter, Esterházy Péter és mások által végrehajtott prózaafordulat szerzői közé emelte, újításait lelkesen üdvözölte, a kedvező kritikai visszhangon túl Magyarországon íródott irodalomtörténetekben szerepel¹ és monográfiák szólnak róla.² Ez a „kitörés” – főképp a nyolcvanas évek Csehszlovákiájában – rendkívülinek számított, és biztosította azt, hogy szerző és műve nem maradt a csehszlovákiai magyar irodalom rezervátumában vagy skanzenjében vagy kalitkájában, ami rajta kívül nem sok (cseh)szlovákiai magyar szerzőnek sikerült, különösen a rendszerváltás előtt (az elszigeteltség buktatóira Grendel nagyon sokszor figyelmeztetett, előszóban, esszéiben, publicisztikáiban, polémiáiban). A magyarországi szakma később is figyelte a pálya alakulását, recepciója igen gazdag, igaz, későbbi műveit már nem övezte akkora elismerés, mint az *Éleslövészet* vagy a *Galerit*. Munkássága elismerésül számos irodalmi díjat is kapott az anyaországban (Artisjus-díj 1988, Déry Tibor-díj 1989, Érdemes művész 1989, József Attila-díj 1990, Füst Milán-díj 1995 és a Kossuth-díj 1999, amit rajta kívül két szlovákiai magyar szerző kapott meg: Dobos László és Tózsér Árpád, továbbá Magyar Művészetért díj 2002, 2003, Bárka-díj 2003, Tiszatáj-díj 2004, Szépíró-díj 2005, Márai Sándor-díj 2007, Alföld-díj 2011, A Magyar Érdemrend Tisztikeresztje 2018). Tagja lett a Magyar Írószövetségnek (ahonnan aztán 2004-ben kilépett), a Szépírók Társaságának, tiszteleti tagja a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiának (1998-tól), majd 2012-ben belépett a Magyar Művészeti Akadémiába is.

Grendel indulása természetesen a (cseh)szlovákiai magyar irodalomban is feltűnést keltett a prózanyelv radikális megújításának kísérleteivel, rendszeresen megjelenő könyvei folyamatosan a figyelem középpontjában voltak, s bár nem mindenki rajongott érte magas hőfokon, meghatározó jelentőségű, megkerülhetetlen szerzőként tekinttek rá mind a laikus, mind a profi olvasók. Szakmai elismerésképp kétszer (1990-ben és 1997-ben) kapott Madách Imre-díjat (bár itt is voltak elsősorban politikai indíttatású gáncsok, ahogy interjúiban, önéletrajzában céloz rájuk), 2003-ban megkapta a Posonium Irodalmi Díj fődíját, 2006-ban pedig a Talamon Alfonz-díjat.

Az anyaországi rendkívüli fogadaton túl meglepetést okozott az is, hogy a kultúrák metszéspontján élő és alkotó Grendel Lajos magyar íróként helyet kapott a szlovák

1 I. Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1993, 167. p.; Gintli Tibor (főszerk.): *Magyar irodalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 1045. p.

2 Szirák Péter: *Grendel Lajos*. Pozsony, Kalligram, 1995; Elek Tibor: *Grendel Lajos*. Budapest, MMA Kiadó, 2018.

irodalomban is: Peter Zajac kifejezésével becipzározta magát mind a magyar, mind a szlovák irodalomba, ami szintén nem volt szokványos. Amikor 1985-ben *Árnyékolt töredékek (Odtienené oblomky)* címmel a Tatran kiadónál megjelent az *Éleslövészet – Galerí – Áttételek* regényekből álló triptichonja Karol Wlachovský kitűnő fordításában, a kritika összekapcsolta a posztmodernnek számító szlovák írók erős nemzedékével, melynek tagjai Pavel Vilikovský, Rudolf Sloboda, Pavel Hružík, Alta Vášová, Dušan Mitana, Jozef Puškáš voltak. (Zajac 2019, 6. p.) A rendszerváltozás után született szlovák irodalomtörténeti áttekintésekben³ olyan szlovák szerzőként tárgyalják, aki magyarul ír. A kedvező fogadtatás következtében könyvei folyamatosan és szinte a magyar megjelenésüket követően azonnal megjelentek szlovákul is (Wlachovský fordításában). A Grendel-regények és -elbeszélések szlovák befogadására nagy hatással volt esztétikai minőségük, az egyedit az egyetemesben felmutató elbeszélésmódjuk, individuumpontú létszemléletük, illetve a nemzetiségi probléma nem kollektivisták nemzeti fókuszából való felmutatása (Görözdí 2016), amit a szlovákok is elfogadtak. Grendel a szlovák közösségtől díjat is kapott: 1985-ben a Szlovák Írószövetség díját, 1999-ben a Kristályszárny-díjat, valamint 2015-ben a Ján Johanides-díjat. Ráadásul magyar íróként néhány évig a PEN Klub szlovákiai központjának az elnöke lett.

A világirodalmat szenvedélyesen olvasó és figyelő Grendel más nyelvekbe és kultúrákba is belépőt kapott, regényeit franciára, olaszra, angolra, horvátra, lengyelre, oroszra fordították. 2006-ban megkapta a Giuseppe Acerbi-díjat (az olasz *Einstein harangjaiért*⁴). Ez is kevés szlovákiai magyar szerzőnek adatott meg.

A szakma kitüntetett figyelme és a számos elismerés azért is fontos, mert a grenдели életmű darabjai révén bekapcsolja több kultúra áramkörébe a kisebbségi vagy regionális irodalmat is. Grendel tehát kapocs vagy híd szerepet is betölt, ami tiszteletet ébreszt az irodalmi folyamatokat figyelő befogadókban.

2. Grendel mint közéleti személyiség

A szabadság és demokrácia értékeit fontosnak tartó (Szalay Zoltán szellemes kifejezésével *szabadságszakértő* – Szalay 2018) és immár elismert írónak szerep jutott az 1989-es rendszerváltásban. Az 1968-as események erős élménye meghatározta politikai gondolkodását, ebből kifolyólag nem meglepő, hogy egyik alapítója volt a Független

3 René Bílik–Peter Zajac (et al.): *Čítame slovenskú literatúru III.*, Bratislava, Slovak Academic Press, 1998, 293. p.; Viliam Marčok (et al.): *Dejiny slovenskej literatúry III.*, Bratislava, LIC, 2006.; Ivana Taranenková–Radoslav Passia (szerk.): *Hľadanie súčasnosti – Slovenská literatúra začiatku 21. storočia*. Bratislava, Slovenské literárne centrum 2014 – ez a munka 2025-ben magyarul is megjelent Balogh Magdolna fordításában *A jelen keresése – A szlovák irodalom a 21. század elején* címmel a Balassi Kiadónál.

4 *Le campane di Einstein*. Fordította: Alexandra Foresto. Milano, Edizioni Anfora, 2004.

Magyar Kezdeményezésnek. Szlovákiai magyar szempontból emlékezetes pillanata volt a rendszerváltó napoknak, amikor november 22-én a Szlovák Nemzeti Felkelés terén százezres tömeg előtt magyarul olvasta fel az FMK nyilatkozatát. A rendszerváltás magyar hangjaként vált tehát ikonikussá. Rövid ideig parlamenti képviselő is volt, valamint a Csemadok alelnöke, de hamar belátta, hogy a politikusi pálya nem egyeztethető össze az íróéval. Közéleti publicisztikája viszont folyamatosan reflektált az abszurdisztáni politikai-társadalmi helyzetre. 2003-ban a Szlovák Helsinki Bizottság elnökévé választották. Megkapta az egyik magas szlovák állami kitüntetést, a Pribina kereszt I. fokozatát 2003-ban a magyarok és szlovákok közeledésének elősegítéséért. 2018-ban Anton Srholec Szabadság-díjat kapott közéleti tevékenységéért.⁵

3. Grendel mint mentor

Grendel az irodalmi életbe lépésétől nyitott volt a pályakezdők és fiatal írók munkájára, véleményezte a szövegeiket kiadói szerkesztőként, az Irodalmi Szemle és a Kalligram szerkesztőjeként, pályázatok bírálójaként. Jelen volt a '80-as évek elején az Iródia mozgalomban (ami egybeesett írói karrierje gyors felívelésével, az akkor jórészt tizenéves íródiasok mint nagy öregre néztek fel a harmincas éveinek derekán járó íróra), majd a Szlovákiai Magyar Írók Társasága által rendszeresen meghirdetett Pegazus pályázatokon bírálta, idővel különdíjazta a beérkezett pályaműveket, illetve a SZMÍT írószemináriumain, műhelyfoglalkozásain is rendszeresen részt vett 2008 óta mint gesztor. A fiatalok tisztelték és kedvelték olvasottsága, közvetlensége, humora miatt, többekre az írásaival is hatott. Olyan szerzők indulását segítette mentorként és barátként, akik később figyelemreméltó műveket tettek le az asztalra: mint pl. Talamon Alfonz, Győry Attila, Szalay Zoltán vagy éppen Száz Pál.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tény, hogy az íróról, közéleti személyiségről, mentorról (és életének egy kései szakaszában egyetemi oktatóról) kialakult általában pozitív képet megzavarta Grendel világnézeti fordulata a 2010-es évek elején, amikor a korábbi liberális és demokratikus értékrendjét némiképp megtagadva a Fidesz támogatójaként lépett fel. Sokak meglepetésére az éppen íródó irodalomtörténetébe beavogatott olyan szerzőket, akiket az aktuális politikai kurzus előrángatott a feledésből. Korábbi tisztelői csalódtak, a kultusz némileg megtört. A fordulata utáni hasonló értékrendet követők és korábbi ellenzéikiségüket bizonyos értelemben feladók viszont igazolást láttak benne.

⁵ Az Anton Srholec-díjat a Nagyszombat Megyei Önkormányzat alapította 2018-ban, és olyan személyek kapják, akik az emberi jogok védelmének, a demokrácia értékeinek szentelik tevékenységeiket.

4. Utóélet

A kultuszképző tényezők számbavétele után lássuk, milyen a grendeli oeuvre utóélete, hogyan, milyen formában őrződik emlékezete.

4.1. Szövegek, könyvek

A kultuszépítés az életmű lezárulásával kezdődhet, illetve ebben az esetben folytatódhat. Grendel halálhíre bejárta a szlovákiai magyar és szlovák, valamint a magyarországi médiát. Számos napilap, irodalmi lap, kulturális és művészeti portál tartott fontosnak közölni általában rövid életrajzot és zanzásított pályaképet határon innen és túl. A legtöbb tárgyilagos hangnemet ütött meg, ugyanakkor nem maradtak el a superlativusok sem: állócsillag, a szlovákiai magyar irodalom legjelentősebb képviselője, egyik legtekinélyesebb vezéralakja stb. Személyesebb hangvételű, helyenként metaforikus nekrológokat közölt pályatársaitól, közeli barátaitól az Új Szó és a Magyar Narancs. Ez utóbbiban Szalay Zoltán megállapítja, hogy a minden oldalról áradó megemlékezések azt a benyomást keltik, mintha nem lennének megosztottságok, táborok. „Lajos még egyszer egy kisebb csodát tett. (...) emberként és íróként is integráló személyiség volt, aki áthidalhatatlannak tűnő szakadékokat volt képes a maga könnyed, természetes módján egybeforrasztani” – véli a pályatárs. (Szalay 2018)

Az életmű „életben tartását” Grendel halála után néhány évvel Tóth László szorgalmazta, ennek folyományaképp az MMA Kiadó életműsorozatot indított: 2023-ban látott napvilágot első darabja, az *Összegyűjtött elbeszélések*, 2024-ben jelent meg a *Naplók* könyve, 2025-ben pedig a *Vallomások* könyve. Ez utóbbinak érdekessége – azon túl, hogy válogatást közöl Grendel interjúiból a pálya teljes szélességében –, hogy tartalmaz egy *Önéletrajzi töredékek* című szöveget, melyet feltehetően a szerző 2017-ben kezdett el, és a halála évében fejezett be. A szövegeket özvegye, Grendel Ágota szerkesztette. Az MMA Kiadó valószínűleg folytatja majd a sorozat kiadását. (Korábban a Kalligram Kiadó jelentetett meg 10 kötetből álló életműsorozatot a '90-es évek végén.)

4.2. Grendel Lajos Emlékszoba

Egy írói életmű iránti érdeklődés fenntartásához nem elegendő csupán műveinek újrakiadása. Beke Zsolt irodalomtörténész, publicista vetette fel, hogy fontos lenne hozzáférhetővé és tudományosan feldolgozhatóvá tenni a Grendel-hagyatékot. Ez azért is számított úttörő kezdeményezésnek, mert intézményes keretek között nemigen volt korábban példa szlovákiai magyar irodalmi hagyaték gondozására. Erre megfelelő teret ajánlott fel a pozsonyi székhelyű Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, így alakították ki a Grendel Emlékszobát, melyet kicsivel több, mint egy évvel az író halála után meg is

nyitottak a nagyközönség előtt. A megvalósításhoz csatlakozott az időközben megalakult Grendel Lajos Polgári Társulás is. A projektet a Szlovák Kulturális Minisztérium is támogatta (kedvező volt a csillagállás, hiszen Rigó Konrád, az akkori kulturális államtitkár a projekt mellé állt). Az emlékszobában helyezték el Grendel műveit, beleértve az idegen nyelvűeket is, illetve az író özvegye, Grendel Ágota és a család jóvoltából házi könyvtárának egy részét, valamint az író személyes tárgyait, ezenkívül társadalomtudományi könyveket. A Grendel Lajos Olvasóterem tehát Grendel tárgyi és szellemi hagyatékának és örökségének megőrzésére, kutatására és propagálására fókuszál. A kutatói részleg kötetain kívül Grendel könyv- és zenetárának darabjai is az állomány részét képezik. A múzeum, a könyvtár (olvasóterem) és a rendezvénytér funkciói érnek így egybe (Csanda 2020), lehetőséget teremtve csendes elmélyülésre, közösségépítésre és kulturális találkozásokra egyaránt. Az életmű tudományos feldolgozása, melyre Beke Zsolt mellett Sánta Szilárd publicista vállalkozott, sajnos megtorpan. A Grendel Emlékszoba könyvbemutatók, rendhagyó irodalomórák, kreatívírási foglalkozások megtartására kiváló helyszín, amit ha nem is fokozott rendszerességgel, de használnak különböző közösségek.

4.3. Grendel Lajos Polgári Társulás

A szerző nevét viselő civil szervezet az olvasóterem szervezése közben alakult, célja Grendel szellemi hagyatékának őrzése és népszerűsítése. A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumával együttműködve elindult az anyaggyűjtés és feldolgozás, melynek eredményei a Grendel Lajos Projekt keretében a <https://grendellajos.sk/hu> honlapon követhetők. Feltehetően az anyagi támogatás elapadása miatt ez a tudományos és kutatómunka jelenleg szünetel. A polgári társulás ügyvezetője Lépes Anikó. A társulás tevékenysége irodalom-népszerűsítő rendezvényekben nyilvánul meg, elsősorban Gazdag József író, publicista rendhagyó irodalomóráinak formájában. Az eseményekről a Grendel Projekt FB-oldalán lehet tájékozódni: <https://www.facebook.com/grendellajospt/>.

4.4. Jubileum

Az irodalmi emlékezet fenntartásához általában jól jönnek a jubileumok, kerek évfordulók. Ilyennek tűnt Grendel születésének 75. évfordulója, ami lendületet adott a kultuszalakulásnak. Egyrészt ehhez időzíttette az MMA Kiadó a fentebb már érintett interjúkötet megjelentetését, mégpedig, ahogy már volt róla szó, a régi barát, az ugyancsak MMA-tag Tóth László iniciálására (a kötetet is ő szerkesztette). A kiadványt az Ünnepi Könyvhéten is bemutatták Tóth László és Szentmártoni János közreműködésével.

Ugyancsak Tóth László kezdeményezésére az MMA égisze alatt szerveztek egy emlékkonferenciát a Pesti Vigadóban (az MMA székházában) 2023 szeptemberében,

melyen jórészt Grendel számos közeli barátja, egykori munkatársa, életművének szakértője: Temesi Ferenc, Tóth László, Karol Wlachovský, Gróh Gáspár, Kolozsi Orsolya, Balla Kálmán, Pécsi Györgyi, Elek Tibor, Filep Tamás Gusztáv, Mórocz Gábor és Falusi Márton tartott előadást. (Szabó G. László 2025)

Tóth László a kollégája és barátja iránti mély tiszteletből egy harmadik megemlékező gesztussal is élt: képző- és iparművészeti pályázat ötletével állt elő, amit a Felvidéki Magyar Szépművészeti Egyesület hirdetett és szervezett meg Grendel '75 címmel. Ez a pályázat lehetővé tette, hogy Grendel Lajos kilépjen az intermediális térbe. A pályázó művészekről elsősorban az író regényeiben megjelenő nemzedéki, nemzeti-ségi sors- és létproblémákat feldolgozó, a korra és Közép-Európára jellemző abszurditásokat bemutató alkotásokat, valamint Grendel-portrékat vártak. (Kacsinecz 2024) A pályázati felhívásra határon túli – felvidéki, vajdasági, erdélyi – magyar, valamint romániai és a diaszpórában élő cseh alkotók is küldtek be pályamunkákat. Nagy volt az érdeklődés, hiszen 121 műalkotás érkezett. A zsűri – Tóth László költő, műfordító, Szunyogh László szobrászművész, Novotny Tihamér művészeti író, szerkesztő, Grendel Ágota a család képviselőjében, valamint Miglinczi Éva művészettörténész, a projekt művészeti menedzsere – 58 alkotó 82 művét válogatta ki. A pályázat védnökségét Tőzsér Árpád Kossuth- és József Attila-díjas költő, a Nemzet Művésze vállalta. A díjazottak között volt Fecsó Szilárd, Kopócs Tibor, Lévai Ádám, Lévey Jenő, Szabó Bonifác és Csonga Anikó. A műtárgy-együtttest először a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum galériájában, ezután a pozsonyi Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumában, majd a komáromi Szinnyi József Könyvtárban állították ki. A kurátor abban bízott, hogy az izgalmas tárlat kedvet csinál a Grendel-olvasáshoz. (Lacza 2023)

A 75. évforduló adta az apropóját annak az interdiszciplináris konferenciának, amit az Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézete szervezett 2023 szeptemberében, melynek témáit – a kanonizáció kérdéseit, az életműben fellelhető intratextuális kapcsolatokat és választott Grendel-művek értelmezését – Szirák Péter, Németh Zoltán, Ábrahám Barna, Káša Péter, Halász Iván, Szilágyi Zsófia, Gintli Tibor, Horváth Csaba, Szili Katalin, Bányai Éva, Osztrólczy Sarolta, Laczkó Krisztina, Papp Ágnes Klára, valamint Száz Pál járta körül. (Radics 2023) A konferencián elhangzott előadásokból tanulmánykötet is készült *Grendel 75 – Tanulmányok Grendel Lajos születésének 75. évfordulójára* az Eperjesi Egyetemi Kiadó gondozásában 2023-ban. A kiváló kötet hozzájárul a Grendel-szövegek újraértelmezéséhez.

A konferenciák sorát gyarapítja a Grendel egykori munkahelye, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke által *Grendel Lajos: identitás, narratíva, irodalomtörténet* címmel szervezett konferencia, melyre 2026. április 16–17-én került sor Pozsonyban, a Grendel Emlékszobában. A tanácskozás résztvevői: Csehy Zoltán, Polgár Anikó, Horváth Csaba, Gintli Tibor, Szirák Péter, Németh Zoltán, Száz Pál, Görözdí Judit, Bányai Éva, Veres Erika, Dánél

Mónika, Bedecs László, N. Tóth Anikó és Gažík Viktória. Az elhangzott előadások szerkesztett változatát tanulmánykötetben tervezik megjelentetni a szervezők.

4.5. Események

Az életműre időnként népszerűsítő események, beszélgetések is felhívják a figyelmet.

A Somorjai Kaszinó független civil kezdeményezés 2019 februárjában, tehát röviddel az életmű lezárulása után szervezett emlékestet a somorjai Mozi Klubban N. Tóth Anikó és Tőzsér Árpád részvételével, az est házigazdája Mészáros Sándor, a Kalligram Kiadó főszerkesztője volt.

A virtuális térben utólag is meghallgatható az a podcast, mely a Napunk jóvoltából készült egy évvel a szerző halála után. A mit jelentett nekünk Grendel Lajos? kérdésre Száz Pál és Czinki Ferenc válaszolt.

A szerző születésének 75. évfordulója jegyében zajlott a pozsonyi Liszt Intézetben az *Egy polgár Abszurdisztánból* című Grendel-emlékest a Szlovákiai Magyar Írók Társasága és a Vámbéry Polgári Társulás társszervezésében. Tóth László méltatta a grendeli életutatót, Pécsi Györgyi az új *Összegyűjtött elbeszélések* kötetet mutatta be, állandó műfordítója (vagyis bizonyos értelemben társszerzője), Karol Wlachovský is megemlékezett Grendelről, Miglinczi Éva pedig beszámolt a képzőművészeti kiállításról. Az esten Tóth Tibor színművész lépett fel. (web1)

A Grendel Olvasóterem adott otthont a *Három irodalom klasszikusa* című beszélgetésnek a Múzeumi Szalon rendezvénysorozat keretében 2023 májusában, amelyet a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma és a Hagyományok és Értékek Polgári Társulás szervezett, s amelynek során Tóth László költő és Karol Wlachovský műfordító elsősorban a Grendel-fordításokról osztott meg műhelytitkokat a közönséggel. (web 2)

4.6. Hangskönyv

A hangskönyv is kiváló formája az életmű népszerűsítésének. 2019-ben a pozsonyi Pátria Rádióban Gazdag József olvasta fel a *Rossz kedvem naplóját*. (web 3) Információim szerint egy újabb hangskönyv-projekt is készül *Hazám, Abszurdisztán* címmel, ezúttal Grendel naplóiból, ugyancsak Gazdag József közreműködésével.

4.7. Oktatás

A fiatal olvasók megnyerésére is történnék kísérletek. A covid járvány alatt készültek távoktatási segédanyagok, melyek máig hozzáférhetőek. Ilyen pl. az óbecsei Samu Mihály Általános Iskola Hegedűs Anikó által tartott magyarórájának felvétele 2020-ból, mely a *Nálunk, New Hontban* c. regényben elsősorban a szülőföld-motívumra tér ki. (web 4)

A komáromi Jókai Színház távoktatási videóinak egyikében Gazdag József tekinti át az életművet, a Jókai Színház színművészeinek, Szabó Viktornak, Olasz Istvánnak és Culka Ottónak a közreműködésével. A felvétel 2022-ben készült, a célközönség elsősorban a középiskolások. Az oktatási segédanyag szintén elérhető a világhálón. (web 5)

A színházi nevelésre összpontosító Vekker Műhely tagjai, Czuczor Nóra és Kálóczi László drámatanárok ugyancsak a Duna utcai érettségi előtt álló gimnazisták számára és ugyancsak a Grendel Olvasóteremben tartottak 2022-ben kreatív írásra épülő foglalkozást. Kuklis Katalin, a projekt szervezője sajnálattal állapította meg, hogy bár több iskolát is megszólítottak, a fővárosba utaztatás nehézségekbe ütközött. Az irodalomnépszerűsítő program ebben az esetben helyspecifikus volt: az emlékszoba tárgyait is bekapcsolták. (web 6)

Hogyan olvas az író? címmel Száz Pál tartott rendhagyó irodalomórát a Grendel Olvasóteremben a pozsonyi Duna utcai gimnazisták és egyetemisták számára 2025 márciusában. (web 7)

4.8. Tehetséggondozás – Grendel Lajos Mentorprogram

Grendel Lajos mentori tevékenységének emlékére és tiszteletére indította el a SZMÍT a Grendel Lajos Mentorprogramot, ami voltaképpen átkereszteli az író társaság tehetséggondozó programjait, melyeket 2007 óta szervez. A Text-túra elnevezésű műhelyfoglalkozásokon a pályakezdők évente két alkalommal személyesen találkoznak mentoraikkal, a Tex-túrák között pedig online kapcsolatban vannak. A program felelős szervezője Hodossy Gyula, gesztora Petőcz András, a mentorok pedig Hogya György, Póda Erzsébet, Z. Németh István, Király Anikó, Gál Éva, Bolemant László, Kovács Kitti és Morva Máttyás. (web 8)

2023-ban *Szélvész* címmel antológiát jelentettek meg a fiatal írók munkáiból, melyet Z. Németh István szerkesztett. (web 9)

A mentorprogram keretében szerveződő író tábor résztvevői olykor más SZMÍT-rendezvényeken is fellépési lehetőséget kapnak (pl. A *Csapongások a gasztroirodalomban* elnevezésű, Hodossy Gyulával és Póda Erzsébettel tartott beszélgetésen 2024 novemberében Dunaszerdahelyen). (web 10)

4.9. Szülőváros

Grendel szülővárosa, Léva is értékeli jeles szülöttjét: 2021-ben posztumusz díszpolgári címet adományozott neki. (web 11) A javaslatot Újváry László, a lévai magyar kulturális élet doyenje terjesztette be, emléktáblát is kezdeményezett, melyet a szülőházon helyeztek volna el, de ez tudtommal nem valósult meg. Újváry egy Grendel-interjúban megjegyezte, hogy ha Komáromnak van egy Jókaija, akkor Lévának is lehet Grendelje. A tisztelet jeléül egy lévai utcát neveztek el Grendel Lajosról. (web12)

5. Összegzés

Az életmű lezárulása után – ha nem is élénken, inkább hullámzóan – történik bizonyos-fajta kultuszépítés, voltaképpen azon csomópontok mentén, amelyekről fentebb volt szó. Ebben több közösség is részt vesz. Ilyenek a tudományos vagy szakmai közösségek: két egyetem, valamint az MMA konferenciát szervezett Grendel tiszteletére, ami azt bizonyítja, hogy van igény a szakma részéről az újraértelmezésre (Eperjesen 14, Budapesten 11, Pozsonyban 15 előadás hangzott el), egy kötet már napvilágot látott, a 2026-os konferencia-előadásokból is készül tanulmánykötet. A Grendel Lajos Projekt ugyancsak ezt erősítené, amennyiben nem akadt volna el: az életmű kutathatóvá tételére, egy esetleges kritikai kiadás előkészítésére volt ígéret. (Ne temessük, hátha lesz rá anyagi forrás). Megindult az életműkiadás – egyelőre Magyarországon látszik erre elszántság az MMA Kiadó részéről. A szélesebb nagyközönség rádióban közzétett hangoskönyvek formájában találkozhat a szerző elsősorban közéleti tárgyú szövegeivel. A kulturális emlékezet médiumaként létrejött az emlékszoba, melyben személyes tárgyak és a szellemi hagyaték biztosítja a folytonosságot, melyet irodalmi rendezvények (elsősorban beszélgetések és rendhagyó irodalomórák) gazdagítanak. Az utóéletet vizuálisan egészíti ki a nagyszabású képzőművészeti kiállítás. Grendel mentori tevékenysége pedig az irodalmi tehetséggondozásnak ad lendületet a SZMÍT mentorprogramjának keretében. A Grendel-mű elevenen tartásához különböző világnézetű vagy szemléletű közösségek, egyének járulnak hozzá, mintegy Victor Turner communitas-elméletének jegyében, mely szerint „az irodalmi kultuszok történetében gyakran megfigyelhetjük, hogy felekezeti és társadalmi senkiföldjeként kínálnak közös szertartási alkalmat olyanok számára, akiket a társadalmi rend egyébként elkülönít egymástól.”

Tanulmányomat azzal kezdtem, hogy Grendel üstökösként robbant be az irodalomba. Befejezésül annyit jegyeznek meg, hogy a nagyrebecsülés jeleként létezik egy Grendel = 2012 FF87 nevű kisbolygó is. Az aszteroidát Kürti István érsekújvári amatőr csillagász fedezte fel 2012-ben olyan pizskéstetői felvételeken, amelyeken az automata szoftverek nem tudták észrevenni az égitestet. (web 13) Grendel tehát itt kering körülöttünk észrevétlenül, s időről időre jelzi, hogy folyamatosan dolgozunk vele.

Irodalom

- Bílik, René–Zajac, Peter (et al.) 1998. *Čítame slovenskú literatúru III*. Bratislava, Slovak Academic Press.
- Csanda Gábor 2020. Otthon van? Grendel Lajos hagyatéka. URL: https://vasarnap.com/archivum/otthon-van-grendel-lajos-hagyateka?fbclid=IwY2xjawRB-uJleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZBAyMjlwMzIxNzg4MjAwODkyAAEeoGHI-OnTWWhWj54q-yDY5liSdwdMRgducOg5Te6DgaHY_8_cm10bviQtoMqO_aem_gajxvGBnmj87h5NgQbFeQ
- Elek Tibor 2018. *Grendel Lajos*. Budapest, MMA Kiadó Nonprofit Kft.
- Gintli Tibor–Schein Gábor (szerk.) 2007. *Az irodalom rövid története II*. Pécs, Jelenkor.
- Gintli Tibor–Schein Gábor (szerk.) 2010. *Magyar irodalom*. Budapest, Akadémiai.
- Görözdí Judit 2016. Grendel Lajos „szlovák írói” karriertörténete. In Biró Annamária–Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*. Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadó–reciti, 307–320. p.
- Kacsinecz Krisztián 2024. Abszurdisztán mindig aktuális – Grendel Lajos ezernyi arcát mutatja be egy kiállítás. Napunk, 2024. 05. 28. <https://napunk.dennikn.sk/hu/4018460/abszurdisztan-mindig-aktualis-grendel-lajos-ezernyi-arc-at-mutatja-be-egy-kiallitas/>
- Kulcsár-Szabó Ernő 1994. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, Argumentum.
- Lacza Gergely 2023. Grendel 75. URL: <https://ma7.sk/muveszet/grendel-75-kepekkel>; <https://mamsze.sk/grendel-75/>
- Marčok, Viliam (et al.) 2006. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava, LIC.
- Margócsy István 1999. *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Budapest, Korona.
- Radics Rudolf 2023. Grendel 75 – interdiszciplináris konferencia Grendel Lajos életművéről. URL: <https://ma7.sk/tajaink/grendel-75-interdiszciplinaris-konferencia-grendel-lajos-eletmuverol>
- Szabó G. László 2025. Grendel vallomásai huszonnyolc interjúban. Új Szó, 2025. augusztus 2. URL: <https://ujso.com/kultura/grendel-lajos-vallomasaihuszonnyolc-interjuban>
- Szalay Zoltán 2018. Gyászolnak a szabadság barátai. Magyar Narancs, 2018. 12. 24. URL: <https://magyarnarancs.hu/nekrolog/gyaszolnak-a-szabadsag-baratai-116107>
- Szirák Péter 1995. *Grendel Lajos*. Pozsony, Kalligram.
- Takáts József 2002. A kultusz kutatás és az új elméletek. Holmi, 2002/12. URL: <https://www.holmi.org/2002/12/takats-jozsef-a-kultusz-kutatas-es-az-uj-elmeletek>
- Taranenková, Ivana–Passia, Radoslav (szerk.) 2015. *Hľadanie súčasnosti - Slovenská literatúra začiatku 21. storočia*. Bratislava, Literárne informačné centrum.
- Turner, Victor 1997. Liminalitás és communitas. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Láthatatlan Kollégium–Osiris.
- Zajac, Peter 2019. Wlachovský Grendele, Grendel Wlachovskýja. *Kalligram*, 5. sz.
- Web 1: <https://szmit.hu/grendel-lajos-emlekest-pozsonyban/>
- Web 2: <https://ma7.sk/tajaink/harom-irodalom-klasszikusa-grendel-lajos>
- Web 3: <https://patria.stvr.sk/clanky/reggeli/200781/grendel-lajos-rosszkezdven-naploja-han-goskonyv>
- Web 4: <https://www.youtube.com/watch?v=SK-lrndXiwk>
- Web 5: <https://www.youtube.com/watch?v=yO2bIDlXaaO>

- Web 6: <https://vekkermuhely.com/2022/06/09/valami-tortenni-fog/>; <https://mtag.sk/az-iras-nem-csak-az-irok-letjogosultsaga/>
- Web 7: <https://bazis.me/text/szaz-pal-rendhagyo-irodalomoraja-pozsonyban-a-grendel-lajos-olvasoteremben>
- Web 8: <https://szmit.hu/rolunk/grendel-lajos-mentor-program/>
- Web 9: <https://dunaszerdahelyi.sk/szelvesz-es-csikofogat-kettos-konyvbemutato-csallokozi-konyvtarban>
- Web 10: <https://csaplarkult.sk/esemenyek/csapongasok-a-gasztroirodalomban-poda-erzsebet-es-hodossy-gyula>
- Web 11: <https://www.levice.sk/ocenenia-mesta-levice-0.html> <https://ujso.com/regio/in-memoriám-leva-diszpolgara-lett-grendel-lajos>
- Web 12: https://www.google.com/search?q=ulica+lajosa+grendela&oq=ulica+lajosa+grendela&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUUYOTIHCAEQIRigAdIBCDQwMThqMGo3qAlAsAIA&sourcid=chrome&ie=UTF-8#smwie=1
- Web 13: <https://www.csillagaszat.hu/hirek/nr-egyeb-naprendszer/apro-objektumok/nr-apro-kis-bolygok/harom-bela-es-ady-is-az-egre-kerult/>

ANIKÓ N. TÓTH

THE AFTERLIFE OF GRENDÉL'S OEUVRE

This study examines the posthumous reception of Lajos Grendel's literary oeuvre, as well as the processes of memory formation and cult formation associated with it. Grendel became a cult figure even during his lifetime, a status founded on three factors: his literary canonization, his involvement in public life, and his role as a mentor. His work garnered significant recognition in the Hungarian, Slovak, and, to some extent, international literary spheres, while also building bridges between different cultures. The public role he assumed during the transition to democracy further strengthened his social prestige, as did his role in supporting young writers. This study examines the various strategies for preserving his literary legacy, ranging from book publishing to academic conferences, fine art exhibitions, and events promoting literature, culminating in the opening of the Grendel Memorial Room. The study found that commemorative practices centered on his body of work are organized by multiple institutions and communities, operating continuously, though with varying intensity. All of this demonstrates that Lajos Grendel's works and persona continue to serve as an important reference point in Slovakian Hungarian cultural memory and literary self-interpretation.

SZAKÁL IMRE – FEDINEC CSILLA

„...csak az ügy imádása.”

Ruszka Krajna emigráns kormányzótanácsának története,
1918–1921

IMRE SZAKÁL—CSILLA FEDINEC

“... nothing but devotion to the cause.” The History of the Ruska Kraina Emigrant Governing Council, 1918–1921

Keywords: Rusyns; Ruska Kraina; Augustin Stefan; Hungarian minority policy; emigration; Central Europe 1918–1921; post-World War I political crises; nationalist movements; minority autonomy; paramilitary operations

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i3.05>

1. Bevezetés

A ruszin közösség története hosszú nemzetiségi és autonóm törekvések sorozatában gyökerezik, amelyek a 19. századig vezethetők vissza. A ruszin lakosság kulturális és politikai önazonossága a Habsburg Birodalom, valamint a környező birodalmak több-nemzetiségű kontextusában folyamatosan formálódott. E folyamatot befolyásolta a birodalmak nemzetiségi politikája, az asszimilációs kísérletek, valamint a különböző etnikai közösségek közötti interakciók. E történeti háttér lehetővé teszi annak megértését, hogyan alakult ki a ruszin identitás és az etnikai politika nagyobb európai összefüggésben, különösen a 19–20. század fordulóján. (Kappeler 2001)

A nemzetiségi mozgalmak az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között a nemzeti egyenlőség és az önrendelkezés eszméjét hirdették, ám ezek az elképzelések csak részlegesen épültek be a birodalom politikai gyakorlatába. A ruszin értelmiségi és politikai körökben a 19. század második felétől kezdve megjelentek a kulturális és társadalmi modernizáció, valamint a nemzetiesedés iránti törekvések, amelyek előkészítették a nemzetiségi kérdés politikai megfogalmazását. (Magocsi 2015, 577–594. p.)

A Monarchia összeomlását követően a nemzetállami eszmék terjedése radikálisan átalakította a régió politikai térképét, és a ruszin kérdés kiemelt politikai problémává vált. A világháború végétől kezdve Közép- és Kelet-Európában új államok jöttek létre, többek között a Csehszlovák Köztársaság, (Substelny 1998) amelyek integrálni kívánták Kárpátalja területét. Ennek következtében a ruszin identitás és politikai státus kérdése nemzetközi szinten is előtérbe került.

Magyarországon 1918. novemberében a Károlyi-kormány a X. Néptörvénnyel deklarálta a ruszin lakosság számára egy új közigazgatási egység, Ruszka Krajna létrehozását. A Ruszka Krajna fogalmát a Magyar Királyság 1918–1919-es politikai válsága során meghatározó történelmi, etnikai és nemzetközi tényezők formálták, és a jövője már a megalakulás pillanatában bizonytalan volt.

Az autonóm entitás koncepciója a Monarchia korábbi nemzetiségi politikájának folytatásaként is értelmezhető, ám a gyorsan változó nemzetközi erőviszonyok közepette nem volt képes tényleges intézményrendszert létrehozni. 1918 végére így a Ruszka Krajna létrehozása inkább a nemzetközi helyzet által kényszerített magyarországi válaszként volt értelmezhető, semmint a ruszin autonóm törekvések megvalósulásaként. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása utáni új államok – különösen a Csehszlovák Köztársaság és a Román Királyság – terjeszkedése miatt a magyar kormányzat csupán formálisan támogatta az autonóm terület létrehozását. (Švorc 2018, 161–184. p.)

2. Az emigráns kormányzótanács létrejötte és működése

2.1. Az emigráció körülményei

A trianoni békerendszer Magyarország számára jelentős területi veszteségeket eredményezett. A vármegyei hivatalnokok egy része a magyar fennhatóság alatt maradt, vagy legalábbis a román és csehszlovák megszállást elkerülő területekre vonult vissza, mások – például Kaminiszky József – a csehszlovák hatalommal való együttműködést választották. Harmadik csoportként jelentek meg azok, akik külföldi emigrációt választottak: Stefán Ágoston, a Ruszka Krajna volt kormányzója, néhány támogatója társaságában Lengyelországba helyezte át működését, ahol létrehozták a Ruszka Krajna emigráns kormányzótanácsát. Stefán döntését az indokolta, hogy a Tanácsköztársaságban való szerepvállalása miatt Magyarországon megtorlásra számíthatott.

A trianoni döntések hatására már a megszállásokat megelőzően is komoly identitási és közigazgatási válság bontakozott ki a ruszinok által lakott északkeleti megyékben. A magyar állam számára egyre kevésbé volt kézzelfogható, hogyan tarthatná fenn ezt a térséget nemzetiségi egységként vagy autonóm politikai entitásként. A békeszerződés aláírását követően a megmaradt magyar területen csupán körülbelül 1500 ruszin élt, így a demográfiai alap jelentősen gyengült a korábbi állapotokhoz képest. A magyar kormányzat azonban továbbra is igyekezett kezelni a „rutén ügyet”, részben abból a felismerésből, hogy a nemzetiségi kérdések kezelése a kisebbségi viszonyok stabilizálásában kulcsszerepet játszott.

Ebben a kontextusban a Bleyer Jakab vezette Nemzeti Kisebbségi Minisztérium keretében működő Rutén Főosztály nem csupán adminisztratív egységként funkcionált, hanem a magyar állam azon intézményeként, amely a ruszinok „magyar állami keretek közötti integrációját” kívánta előmozdítani. A Főosztály élén Kutkafalvy Miklós, volt Bereg megyei kormánybiztos állt, aki személyes karrierjében is jól reprezentálta azt

az értelmiségi modellt, amely a ruszin közösség felemelkedését az asszimiláció és a magyar társadalmi keretekhez való alkalmazkodás útján látta.

Kutkafalvy Miklós, született Kutka Miklós 1882. október 14-én Zemplén vármegyei Nagyruszkán, ruszin származású görögkatolikus családban. Apja, akárcsak elődei, lelkes volt; a Kutka család a 18. századig visszakövethetően adott papokat a görögkatolikus egyháznak Zemplén vármegyében. Kutkafalvy az ungvári gimnáziumi évek után a Budapesti Egyetemen jogot tanult, 1908-ban tette le ügyvédi vizsgáját. Egyetemi éve alatt aktív társadalmi tevékenységet folytatott: 1904-től a Magyar Görögkatolikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Vasvári Pál Körének elnöke volt, 1905–1907 között a Görögkatolikus Hírlap felelős szerkesztőjeként működött. 1911 és 1914 között a Katolikus Népszövetség jogvédő irodájának vezetője és ügyésze volt.

A források és a szakirodalom alapján Kutkafalvy azok közé a ruszin származású értelmiségiek közé tartozott, akik úgy vélték, hogy a Magyar Királyság ruszin lakosságának társadalmi és kulturális felemelkedéséhez a magyar kultúrához való alkalmazkodás és az asszimiláció a legcélravezetőbb út. A magyar kulturális és politikai hegemónia melletti elköteleződés későbbi politikai és közigazgatási szerepvállalásában is meghatározó volt. (Magocsi 2005)

Az első világháború Kutkafalvy életét új pályára terelte. A volhíniai fronton harcolt, majd hátországi szolgálatra osztották be, és a Budapesti Távíróhivatal oktatótisztjeként érte a háborús összeomlás. 1918. november 18-án került Bereg vármegye élére. Az új főispán nehéz környezetben kezdte meg tevékenységét: a közigazgatási válság, a hadseregtől és kormányzattól való elszakadás, valamint az etnikai feszültségek egyaránt próbatétel elé állították. A Tanácsköztársaság létrejöttét követően több ellenforradalmi szervezkedésben is részt vett, és a román megszálló erők elleni tevékenysége miatt rövid időre fogságba került.

A Rutén Főosztály élén Kutkafalvy elsődleges feladata propagandaakciók megszervezése volt. (Szakál 2025, 226–228. p.) E tevékenység keretében jött létre a Magyar Rutén Párt, amely az Antant-hatalmak felé memorandumot készített, alapul véve a 1918. december 10-én megszervezett kongresszust. A memorandum célja az volt, hogy felhívja a figyelmet a Podkarpatszka Ruszban a csehszlovák állam által elkövetett, a faáruszállítási útvonalak leállításával, a kommunista tevékenység elnézésével, a ruszin kivándorlás ösztönzésével és az előző elit elleni atrocitásokkal kapcsolatos „hibákra”. Az irat nem csupán a csehszlovák adminisztráció kritikája volt, hanem politikai üzenet is a nemzetközi közvélemény és az Antant döntéshozói felé, hangsúlyozva a magyar álláspont szerint a ruszin területeken fennálló gazdasági és társadalmi problémák részben a csehszlovák irányítás hiányosságaiából erednek.¹

1 A magyarországi ruszinok politikai pártjának előterjesztése az 1918-ik évi december hó 10-én tartott rutén nemzeti kongresszus határozatainak megvalósítása iránt a nemzetek szövetségéhez, a külföldi hatalmakhoz és a határrendező bizottsághoz. MNL OL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált Iratai 1921-41-80.

A világháborút követő rendezések során a Csehszlovák Köztársaság integrálta Kárpátalja területét, autonómiát ígérve, amelyet a békeszerződések és a csehszlovák alkotmány is megerősített. A gyakorlatban azonban az autonómia több évtizedes politikai viták tárgya maradt. (Tóth 2016, 57–78. p.) A Magyarország által támogatott akciók – a szlovák és az ún. „rutén akció” – célja az volt, hogy a Csehszlovák Köztársaság egységét próbára tegyék. A „rutén akció” legfőbb mozgatórugója a békeszerződésben rögzített ruszin autonómia meg nem adása volt. A Kárpátalján maradt ruszin elit a magyar szempontból nem kínált alkalmas kapcsolódást: többségük elkötelezett volt a csehszlovák állam mellett, vagy óvatos volt a magyar irredentizmussal kapcsolatban. A „ruszin akció” központjává így Lengyelország vált, ahol létrehozták a Rutén Főosztály varsói képviseletét Stefán Ágoston vezetésével.

2.2. Stefán Ágoston szerepe és politikai nézetei

Stefán Ágoston a Szatmárnémeti Királyi Katolikus Főgimnáziumban érettségizett, majd jogi tanulmányait Budapesten és Kolozsváron folytatta. Ez a pályamodell a ruszin értelmiség körében viszonylag ritka volt, ugyanakkor a dualizmus kori Magyarországon a magyar kultúrával való azonosulás és a szakmai karrierépítés szorosan összefonódott.

Jogi praxisát 1907-ben kezdte Rahón, a Tiszavölgyi járás központjában, egy alig több mint 6500 fős, ruszin többségű kisvárosban. A helyi közéletben nem csupán jogászként vált ismertté, hanem aktívan részt vett Máramaros vármegye társadalmi és politikai életében is. Stefán Ágoston a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt tiszavölgyi járási szervezetének vezetője volt, és 1907-től a Tiszavölgy című újságot szerkesztette, amelyen keresztül társadalmi és politikai nézeteit is nyilvánosságra hozta.

A 20. század eleji Máramaros vármegye problémáit írásaiban három fő tényező köré csoportosította. Elsőként a ruszinság gazdasági és politikai nehézségeinek gyökereként a műveletlenséget jelölte meg, hangsúlyozva az iskolai rendszer megerősítésének fontosságát a gazdasági fejlődés érdekében. Másodszor rendszeresen tiltakozott a szocializmus ellen, amely különösen későbbi politikai pályafutását tekintve releváns volt. Harmadikként a ruszinok jövőjét és identitásának alakulását tárgyaló fejtegetései emelendők ki.

A máramarosi skizma-perben² személyesen is részt vett, több vádlott védelmét ellátva. A skizmatikus mozgalom körüli magyar reakciót túlzottnak találta, és a problémára a ruszinok gazdasági és kulturális felemelkedésében látta a megoldást: „Ha az államhatalom teljesítené azt a kötelességét, melyet hazánk érdeke, erősödése és jövője elé is szab, húsz év múlva a ruthének fiatal generációja teljesen elmagyarosodna. Módot kell nyújtani, hogy minden rutén gyermek iskolába járjon. Húsz év múlva a

² 1914-ben ortodox hitre áttérő ruszinok ellen indított per.

huszonhat éven alóli generáció már magyarul beszélne. S ha ez a generáció azt tapasztalja, hogy szociális igényei kielégítésénél a magyar nyelvvel hazánkban mindenütt boldogul, a külvilággal való érintkezés alkalmával megszokja a magyar nyelvet úgy, hogy az utána jövő generáció már a családi otthonban is magyar szót fog hallani, s akkor teljessé válik az elmagyarosodás.”³

Hasonlóképp írt a Ruténjeink jövője című cikkében: „Nem-e égbekiáltó bűn, hogy összetett kezekkel nézzük azt a vergődést es nem sietünk az új honfoglalással, az északkeleti vármegyék teljes megmagyarosításával?”⁴ Az Északkeleti védőbástya című írásában pedig így fogalmazott: „A magyar nemzeti államnak szüksége van arra, hogy a magyar nyelvhatárt északkeleten az ország határáig tolja ki, s hogy a magyar nemzeti állameszmének északkeleten is oly védőbástyája legyen a megmagyarosodott ruténség mint keleten a székelység.”⁵

Ezek az idézetek világosan mutatják, hogy Stefán Ágoston nyilvános kommunikációjában saját szocializációs körülményeit tekintette modellértékűnek az egész ruszinság számára. A hegyvidék problémáira a magyar kultúra átvételét és a többségi társadalomhoz való alkalmazkodást tartotta a megoldásnak.

Stefán írásaiban gyakran hivatkozott a Rákóczi-szabadságharcra, mint a ruszin-magyar együttműködés példájára. Különösen fontosnak tartotta Szekfű Gyula 1913-ban megjelent A száműzött Rákóczi című, vitatott történeti munkájára adott reakcióját. 1914 márciusában levelet írt Szekfűnek, amelyben a történészt „becstelen tollú, elvetemült gazembernek, a világ legnemtelenebb zugtörténészének és szennyes lelkű kalóz-írójának” nevezte.⁶ 1914. április 1-jén Rahón tüntető gyűlést szervezett Szekfű ellen, ahol Stefán magyarul, Brascsjákó Mihály pedig ruszinul ismertette a Rákóczi-szabadságharc történetét. Brascsjákó Mihály, későbbi politikai szereplő, 1919. január 21-én Huszton fivérével együtt szervezője volt annak a népgyűlésnek, amely kimondta az északkelet-magyarországi ruszin vármegyék Ukrajnához való csatlakozását.⁷

A világháború kitörése Stefán Máramaros megyei tevékenységét megszakította. A szerb fronton népfelkelő főhadnagyként küzdött és megsebesült; katonai érdemeit Signum Laudis kitüntetéssel és Károly-csapatkereszttel ismerték el. 1917–1918 fordulójától újra Rahón tevékenykedett, de politikai szerepe 1918 őszétől vált igazán jelentőssé, amikor a Magyarországtól való elszakadási törekvések megjelentek a ruszin területeken. Stefán Ágoston a magyar orientációt képviselte, Máramarosban ruszin néptanácsot szervezett, és tagja lett a Magyarországi Ruszin Néptanácsnak, amely

3 Útmutató a ruthén kérdés megoldásához. *Tiszavölgy*, 1914. január 4.

4 Ruténjaink jövője. *Tiszavölgy*, 1917. április 25.

5 Északkeleti védőbástya. *Tiszavölgy*, 1917. május 9.

6 *Budapesti Hírlap*, 1914. március 29. 6. p.

7 *Budapesti Hírlap*, 1914. április 1. 5. p.

1918 novemberében kimondta, hogy a ruszin területek Magyarország kötelékében kívánnak maradni. (Szakál 2018)

A magyar orientáció melletti aktivitása és Károlyi Mihály pártjával fennálló kapcsolatai hozzájárulhattak ahhoz, hogy a X. számú néptörvény értelmében Munkács központtal létrehozott kormányzóság élére nevezték ki. 1918 decemberétől vállalta Ruszka Krajna kormányzói tisztségét, ami összefüggésben áll 1918 januári, Népek önrendelkezési joga című publikációjával, amelyben így írt: „Az önkormányzat ideája csak a nemzetiségi agitátorok koponyájában van meg, mert mindegyik azt hiszi, hogy a főkormányzói állást egyenesen neki kreálták. (...) ha valaki saját fájának önzetlen vezetője, akkor megállapíthatja, hogy a népnek kulturális és anyagi jólét kell – és ez nálunk egyformán kell úgy a magyarnak mint más ajkúnak. Erre vágnak tehát nemzetiségeink és nem az önkormányzatra.”⁸

Stefán feladata lett volna, hogy Szabó Oreszttel, a ruszka krajnai minisztérium vezetőjével együttműködve felállítsa a ruszka krajnai autonóm közigazgatást. E feladatot azonban számos tényező hátráltatta. 1918–1919 fordulójára a hegyvidék gazdasági és szociális helyzete kifejezetten kedvezőtlen volt: a közellátás akadozott, a Galíciába irányuló csempészet elterjedt, a földfoglalások és útonállások mindennaposá váltak, és nem állt rendelkezésre megfelelő karhatalmi erő a rend fenntartására. Eközben a magyarországi propaganda mellett a külhoni befolyásolás is növekedett: Galíciából ukrán csapatok, Máramaros déli részén román egységek, Ungvárra pedig csehszlovák legionáriusok érkeztek. Stefán mindezek ellenére megpróbálta működtetni a közigazgatást, és kapcsolatot tartani a budapesti kormánnyal, amely főként karhatalmi támogatást nyújtott volna a Verhovinán kialakult helyzet kezelésére.

1919. március 21-től új politikai környezet alakította tevékenységét. A Magyar Tanácsköztársaság idején Szabó Oresztet felkérték a ruszin népbiztosi tisztségre, ő azonban nem kívánt együttműködni a tanács hatalommal. Stefánt kérték fel, aki elfogadta a tisztséget, és Budapestre helyezte át működését, míg Kaminszky Józsefet nevezték ki a munkácsi hivatal élére. Stefán azonban vélhetően nem tudott azonosulni a Tanácsköztársaság szellemiségével, amit klerikus családi háttere és a szocializmussal szembeni ellenérzései magyaráztak.

A Tanácsköztársaság vezetése is gyanakvással tekintett rá. A Vörös Újság így írta kinevezésekor: „A magyar Forradalmi Kormányzótanácsnak az államhatalom átvételkor az volt tehát a vezető szempontja, hogy a ruszin nép érdekeinek teljes kielégítésével, a népbiztosság vezetése oly ember kezeibe kerüljön, aki nemcsak a nép zömének bizalmát bírja, és a nép nyelvét tisztán beszéli, hanem akinek szociális ismeretei és forradalmi egyénisége biztosíték arra, hogy a ruszin nép proletáruralmának megszilárdulásához

⁸ Népek önrendelkezési joga. *Tiszavölgy*, 1918. január 16.

szükséges vasakarató intézkedéseket teljes eréllyel fogja keresztülvinni. Ez okoknál fogva bízta meg a ruszin nép ügyeinek vezetésével Stefán Ágoston dr. népbiztost.”⁹

Ugyanakkor Neumann József, a Szövetségi Központi Intéző Bizottság tagja 1919. április 24-én így jelentette: „(...) a szocializmus, a proletárdiktatúra szellemében dolgozni nem képes.” (Gergely 1963, 541–552. p.) Neumann kifogásolta továbbá, hogy a Ruszin Népbiztosság „csupa ügyvédekből, papokból és más lehetetlen elemekből állnak”, és vádolta Stefánt az 1919. április 21–23. között Munkácson lezajlott „ellenforradalmi” felkelés támogatásával. (Fedinec 2002, 53. p.) A vizsgálat végül nem zajlott le, mivel a tavaszi román és csehszlovák katonai előrenyomulás miatt a Tanácsköztársaság szervei megszűntek az országrészben. Érdekes módon Stefánt, mint volt népbiztost, később a magyar kormányzat felhasználta az esetleges területi revízió egyik akciójának megtervezésére.

2.3. A kormányzótanács céljai és működése

Stefán Ágoston lengyelországi tevékenységét Fankovics Emil, egy volóci származású fiatalember, nagy múltú görögkatolikus papi családból, titkárként segítette. Családi kapcsolatait is felhasználta: bátyja, Fankovics Endre, a máramarosi Rosztoka lelkésze, a „rutén akció” egyik kárpátaljai összekötője volt. Gyakorlatilag Stefán és Fankovics alkották formálisan Ruszka Krajna emigráns kormányzótanácsát, amely rendszeres bérezést kapott a magyar külügytől. Feladatuk a menekültek támogatása és Kárpátalja visszaszerzésére irányuló katonai akció megszervezése volt. (Bellér 1975, 79–80. p.) Bár Stefán hivatalosan a Nemzetiségi Minisztérium alkalmazásában állt, működését leginkább a Külügyminisztériummal fenntartott kapcsolatai alapján lehet követni. (Bellér 1975, 80. p.)

A kormányzótanács tevékenysége mögött mind a szlovák, mind a ruszin akció esetében Csekonics Iván gróf, a varsói magyar megbízott állt. Stefán és titkára működését a lengyel–szovjet háború adta külpolitikai keret határozta meg. Propagandatevékenységük kiterjedt a nagyhatalmak felé történő kommunikációra, valamint a kárpátaljai információs műveletekre, amelyekben Kárpátalját a Vörös Hadsereg nyugat felé történő előrenyomulásának biztosítékaként mutatták be. A magyar diplomáciai iratokban szereplő aggodalom szerint a külügy Csehszlovákiát és Romániát szovjetbarát hatalmaknak tekintette, amelyek Kárpátalját szívesen átengednék a „vörösöknek,” biztosítva ezzel Magyarországon egy újabb rendszerváltást. (Bellér 1975, 80. p.)

A kormányzótanács célja a katonai áttörés elérése volt Lengyelország irányába. A tervek között felmerült a ruszin területekből önálló köztársaság létrehozása is. (Bellér 1975, 82. p.) Bellér szerint hasonló elképzeléseket dolgozott ki Nyáry Albert báró, a Magyar–Lengyel Kereskedelmi Kamara elnöke, aki Varsóban és Krakkóban is gyakran

9 Proletárönrendelkezés. *Vörös Újság*, 1919. március 28.

megfordult, és kapcsolatban állt Stefánnal. Nyáry 1920–1921 telén javasolta egy ezer fős magyar csapat Kárpátaljára és Kelet-Szlovákiába történő bevonulását, lengyel hadkiegészítéssel és magyar támogatással, a csehszlovák Teschen-kérdés előnyben részesítésére. (Bellér 1975, 82. p.) A terv annyira magabiztos volt, hogy a magyar hadsereg bevonásával nem is számolt, egy hónapot adott a kelet-csehszlovák régió birtokbavételére. A terv szerint a magyar és lengyel csapatok megszállták volna Szlovákiát és Kárpátalját, utóbbit Stefán vezetésével önálló köztársasággá alakítva. Bellér a Nyáry-féle és hasonló elképzeléseket primitívnek és illuzórikusnak tartotta, ám nem kizárt, hogy az ilyen tervek kialakításában Stefán jelentései is szerepet játszottak.

1920. április 8-án Csekonics tájékoztatta a magyar külügyminisztert, hogy Stefán intenzívebb propagandatevékenységet kíván indítani, hogy Ruszka Krajna területére ne csak Magyarország, hanem Lengyelország irányából is eljussanak propagandaanyagok. A varsói követségi tanácsos jónak találta az elképzelést, és útlevel-iroda felállítását javasolta, amelynek valódi feladata a propaganda lett volna.¹⁰ Stefán működésében ekkor még nemcsak Csekonics gróf látott fantáziát, Bleyer Jakab 1920. szeptember 21-én Teleki Pál miniszterelnöknek küldött levelében anyagi támogatás növelését kérte számára.¹¹

A propaganda tevékenység több irányban is kifejeződött. 1920. október 6-án Stefán a Népszövetséghez memorandumot küldött, amelyben Kárpátalját a csehszlovák fennhatóság alatt sötét színben tüntette fel: „Az Isten is úgy teremtette országrészünket [értsd: Kárpátalját], hogy csak Magyarországgal lehet gazdasági egységben és kapcsolatban.” „A legféltetlenebb és legszélsőségesebb különböző agitátorokat tűrik meg a csehek. Mintha az összes fúriákat Ruszka Krajnára szabadították volna.”¹² A memorandum piszkozatán ceruzával jegyezte fel, hogy a hazatérő hadifoglyokkal jelentős számú, ezer főt kitevő kommunista ügynök érkezett Kárpátaljára.¹³ A Népszövetséghez intézett memorandumában is azzal érvelt Stefán, mint korábban a lengyeleknek és a magyar külügynek: a szovjetek támadni készülnek, és csak Magyarország és Lengyelország képes közösen megállítani őket. Már 1921 tavaszán azt írta: „Európa ellen indulnak”.¹⁴ Kárpátalja stratégiai jelentőségét hangsúlyozva megjegyezte: „A mi kérdésünk Európa kérdése is.”¹⁵

Stefán rendszeresen kapcsolatot tartott magas rangú lengyel politikusokkal. 1920. november 13-án jelentést küldött Budapestre Ignacy Daszyński lengyel miniszterelnökhelyetessel folytatott beszélgetéséről, amelyben Daszyński a Kárpátalja révén kialakítandó

10 MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált iratai 1920-33-2037.

11 MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált Iratai 1922-33-354-10.

12 MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált iratai 1922-33-130.

13 Uo.

14 Uo.

15 Uo.

közös magyar–lengyel határ gondolatát támogatta. (Bellér 1975, 82. p.) Ugyanezen a napon konzultált a lengyel külügyminiszterrel, Eustachy Sapieha herceggel is, aki taktikai okokból az akció elhalasztását javasolta, főként Kelet-Galícia autonómiai kérdése miatt. Stefán szerint a belső lengyel problémák rendezésével a magyar tervek támogatása is biztosított lett volna. (Bellér 1975, 82. p.)

Stefánék a kárpátaljai támogatókkal is igyekeztek kapcsolatot tartani. A kormányzó-tanács 1920. november 19-én Krakkóban tartózkodott, és Stefán jelentette, hogy október 29. és november 9. között a Ruszka Krajna határán, a lengyel határőrség segítségével találkoztak kárpátaljai kapcsolataikkal; a határőrök ruhát cseréltek az informátorokkal, hogy biztosítsák a zavartalan mozgást. Stefán megosztotta a magyar külüggyel politikai értékelését: Avgusztin Volosint ukránpártinak minősítette, a „csehofil” ruszin elit csak fizetett emberekből állt, míg a ruszofil irányzatot orosz és keletgalíciai „pánszláv” intelligencia vezette. Felhívta a figyelmet a kommunista jelenlétre, amelyet a magyarországi menekültek révén erősödött. Meglátása szerint a ruszin többség magyar megoldást, de autonómiát szeretett volna; a „csöcselék” viszont bolsevik volt. Fankovics és kapcsolatai révén 20 000 röplapot terjesztettek, remélve, hogy a csehszlovák sorozás során tömegesen fognak Lengyelországba szökni, így toborozható lesz a csapat.

Stefán fontosnak tartotta a magyar külügyet tájékoztatni a Párizsban élő Aberdam Simonról, az Alliance israélite universelle alkalmazottjáról, aki Kárpátalja ügyében csatlakozni kívánt az akcióhoz. Stefán óvatosságát hangsúlyozta: „mert cseh és kommunista kémek” figyelik.¹⁶ Aznap jelentette, hogy Josef Piłsudski is támogatja a kárpátaljai ruszin akciót, egy tisztet küldve Magyarországra a részletek egyeztetésére.

A hangulatjelentések és Stefán lengyelországi tájékozódásai mellett jelentéseinek egyik legfontosabb témája a pénzügyi támogatás volt. 1920. november 25-én Stefán ismét levelet intézett a külügyminiszterhez, hangsúlyozva, hogy az „ügy” pénzhiány miatt nem kivitelezhető. Ekkor már negyven fős csapatot verbuvált Kolomijában, de a lengyelek csak hadifelszerelést biztosítottak. A levélhez Stefán mellékelte a Daszyńskival és a külügyminiszterrel folytatott tárgyalásainak jegyzőkönyvét, amelyben a lengyel miniszterelnök a függő kérdések rendezésétől tette függővé a ruszin kérdés tényleges támogatását. Stefán jelentése szerint a lengyel külügyminiszter rendkívül óvatosan fogalmazott: „végzetesnek tartaná”, ha felkelés törne ki Kárpátalján, mert a magyarok elszigeteltségük miatt nem segíthetnének, a lengyelek pedig a „legnehezebb napokat élük”.¹⁷

A katonai akció valós lehetősége csupán 1920-ban, a szovjet–lengyel háború idején merült fel. (Romsics 2023, 538. p.) Több hadművelati terv is született a szlovákiai és kárpátaljai akciók kiegészítésére, így az Ébredés I–II., a Pirkadás, valamint az 1920 szeptemberében kidolgozott Árpád terv. Az utóbbi szerint Prónay Pál vezetésével 1920. december

16 MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált Iratai 1922-33-484-10.

17 Uo.

23–24. éjjelén indult volna a magyar támadás. A terv végrehajtását azonban leállították, mivel a lengyel kormány legmagasabb szinten óva intett a Csehszlovákiával szembeni erőszakos fellépéstől. (Romsics 2023, 541. p.)

Stefánnak ebbe be kellett volna kapcsolódnia: egy kis különítménnyel Lawocznénál kellett volna támadnia, majd átvenni a politikai irányítást Kárpátalján. (Bellér 1975, 83. p.) Ismereteink szerint Stefánt az akció semmisségéről már nem tájékoztatták, így Lembergben lengyel segítséggel húsz főből álló különítményt állított össze, akik 1920 karácsonyán Szolyváig jutva az egyik csehszlovák laktanyára támadtak, várva a magyar „felszabadító” erőket délről. Egy másik támadó csoport Sztrijnél készült, de bevetésükre nem került sor. Több szerző szerint Stefán és a Csehszlovákiával szembeni akció támogatóinak valódi célja valószínűleg nem volt más, mint a lengyelországi emigráció fenntartása és a külügy további kifizetéseinek biztosítása, ezért vállaltak kockázatos, eleve bukásra ítélt kalandor akciókat, mint a szolyvai támadás. (Bellér 1975, 84. p., Romsics 2023, 538. p.)

Az emigráns ruszin kormányzó 1921-ben sem mondott le a katonai megoldás forszírozásáról. Siménfalvy Tihamér ezredes Kánya Kálmán rendkívüli követnek 1921. január 28-án írt leveléből kiderül, hogy a magyar külügy bizalma megrendült Stefánban. Az ezredes azt javasolta, hogy megbízható személyt küldjenek Lengyelországba, hogy meggyőződjenek róla: Stefán nem vezet felre a magyarokat túlzásaival, jóhiszeműségből, félreértésből vagy önző érdekből.¹⁸

A lengyel–szovjet háború lezárultával, valamint a katonai szervezés nyilvánvaló kudarcával Stefán továbbra is fenntartani kívánta emigráns működését, így további külpolitikai akciók javaslata maradt az egyetlen eszköze. A lengyel elkötelezettség lazult, bár Daszyński továbbra is arról tájékoztatta, hogy a magyar–lengyel közös határ célja számukra fontos, ugyanakkor átlátszó módon próbált megszabadulni a rámenős ruszin kormányzótól: Stefánnak azt javasolta, hogy a Népszövetséget ostromolják különféle memorandumokkal. (Bellér 1975, 179. p.)

Stefán által javasolt további katonai akciókról a külügy világosan kifejtette, hogy azokat elhamarkodottnak tartja. Ezzel szemben támogatható ötletként vetették fel egy Kárpátaljával foglalkozó propaganda iroda felállítását Krakkóban Stefán vezetésével. Ennek feladata lett volna ötszáz kárpátaljai személy Lengyelországba juttatása, nyilvántartása és későbbi akciókban való felhasználása. A valóságban azonban számos tényezőnek kellett volna egyszerre teljesülnie ahhoz, hogy a Stefán-féle terveknek bármilyen racionalitása legyen, ami nem állt fenn. (Bellér 1975, 180–181. p.) A terveket vélhetően Stefán sem gondolta komolyan, de az emigráció fenntartása érdekében bizonyos időközönként legalább ennyivel elő kellett állnia.

¹⁸ MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált Iratai 1922-33-47-10.

Az emigráns kormányzótanács tervei továbbra is rendszeresen érkeztek a Dísz térre. 1921 március elején Stefán arról tájékoztatta Gratz Gusztávot, hogy Kárpátalja megszállása és Magyarországhoz csatolása előkészítése jól halad, és arra még 1921 tavaszán sor kerülhet. A katonai részleteket nem közölte, de a politikai oldalát részletesen ismertette, és magát ajánlotta a politikai akció vezetésére, indokolva, hogy nem lehet sikeres az akció, ha nem „Ruszkra Krajnából származó személy” vezeti. Stefán modorosán hangsúlyozta: „Mert Istenemre kijelentem, hogy engem semmi személyes tekintetek vagy érdekek nem vezetnek, csak az ügy imádása.”¹⁹

Kérései között szerepelt, hogy a katonai akció vezetője ne avatkozzon a politikai ügyekbe, és az akció kárpátaljai hálózatának kiépítésére havonta minimum 60 000 cseh koronát és 90 000 lengyel márkát biztosítsanak. Indoklása szerint a helyi emberei már saját pénzükből is költenek. Emellett illetménynövelést, lapkiadást és egyéb költségek térítését is kérte. Megnyugtató szándékkal jelezte, hogy ezek az előkészületek legfeljebb 2-3 hónapot vesznek igénybe, utána „Ruszkra Krajna” fel lesz szabadítva.²⁰

A valóságban azonban sokkal több feltételnek kellett volna együttállnia ahhoz, hogy a Stefán-féle terveknek bármilyen racionalitása legyen. Erre semmilyen esély nem mutatkozott. A terveket vélhetően Stefán sem gondolta komolyan, mindazonáltal a több szempontból kényelmes emigráció fenntartása érdekében bizonyos időközönként legalább ennyivel elő kellett állnia. A magyar külügy érezte, hogy a helyzet mérsékelten komoly, így Stefánt egyelőre meghagyták szerepében, ügyelve arra, hogy „ne kényeztesék el” túlságosan. Amikor 1921 februárjában Stefán a havi járandóságának megduplázását kérte, Csekonics Iván jelezte, hogy semmiképp ne adják meg neki teljesen, mert további követelésekkel áll majd elő.²¹

2.4. A kormányzótanács utóélete és Stefán későbbi pályafutása

1921 késő tavaszán a ruszin akció ügyében egyre nagyobb szerepet kapott Csekonics Iván gróf, aki 1921 májusában arról tájékoztatta a külügyet, hogy a lengyel hadvezetőség támogatja javaslatait, gyors megoldást sürgetnek, és készülnek Kárpátalja megtámadására. Még az is felmerült, állítólag Illés József – huszti születésű jogász, politikus, a magyar békedelegáció tagja – javaslatára, hogy Mikola Suhajt is felhasználják, akinek „imidzse” mögé bújva lehetett volna megszervezni egy kárpátaljai felkelést. Suhaj akkor huszonhárom éves, a Máramaros megyei Alsókalocsa környéki hegyekben tevékenykedő bandita volt, aki rettegésben tartotta a környék kereskedőit és a változó államhatalom éppen aktuális rendfenntartó erőit. A környékbeli településekről többen

19 MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált iratai 1922-33-130.

20 Uo.

21 MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált Iratai 1922-33-126.

csatlakoztak hozzá, az összeomlás káoszában fokozatosan népi hőssé vált, kultusza napjainkig él. (Аржевин 1973)

Csekonics azonban idegenkedett a gonosztevőkkel való együttműködéstől. (Bellér 1975, 180–183. p.) Kutkafalvy irányába még egy költségvetést is készítettek arról, hogy a Suhaj-féle „mozgalmat” hogyan lehetne a kárpátaljai hegyvidék nagy részére kiterjedő „bandaharccá” szélesíteni a helyzet destabilizálása érdekében. Érdekesség, hogy az esetleges destabilizáló törekvések költségvetését a lengyel külügy felső-sziléziai akcióinak tapasztalatai alapján állították össze, és előzetes számítások szerint elérte volna a 20 millió csehszlovák koronát.

Csekonics ezzel szemben inkább a Stefán-féle katonai akció további támogatása mellett foglalt állást, azzal a megjegyzéssel, hogy Stefán mellé be kellene osztani egy megbízható segéderőt a külügyminisztérium állományából. A Suhaj-féle szociális banditizmusból kibővíteni tervezett felforgatást Csekonics a túlzott költségek mellett más szempontok miatt is hevesen ellenezte: „De a bandaharcnak a drágaságon kívül van több más nagy hibája, mert elvadítja az erkölcsöket (pl. Macedónia), felbőszíti a lakosságot (bandák még a legjobb élelmezés mellett is lopnak lévén lazább a fegyelem mint a katonai formációknál), elősegíti a bolsevista ágensek munkáját, nagy anyagi károkat okoz gyújtogatások, felrobbantások stb. által és csak nagyon nehezen szerelhető le egy adott pillanatban, ha már nincs rá szükség.”²² Megjegyezte továbbá: „Ami Suhajt illeti, az közönséges gonosztevő, aki a magyar csendőrt épp úgy lelövi mint a cseheket. Ez kétségen kívül van megállapítva, ezért a vele való együttműködés nem jöhet tekintetbe.”²³

Csekonics kiemelten fontos észrevétele jelzi a lengyelországi magyar kísérlet működetőinek alapállását: „Mikor minden oldalról fenyeget a végleges elnyomás veszedelem és kénytelenek vagyunk a megcsonkított Magyarországból is még újabb darabokat leadni, nem szabad ezen utolsó mentő alkalmat, melyet [Kárpátalja] felszabadítása nyújt, elszalasztanunk. Isten tudja mikor lesz később ismét módunkban valamit megkísérelnünk a felszabadulásra. Nekünk talán már nem is, hanem csak a jövő nemzedékeknek, akik bátrabbak és összetartóbbak lesznek mint mi.”²⁴

1921-et követően, vélhetően a lengyel–szovjet békekötés ratifikálásával, a magyar kísérlet elvesztette alapját. Stefán ezt követően 1925-ig élt lengyelországi emigrációban. Kárpátaljai összekötői ellen 1923-ban a csehszlovák hatóságok pert indítottak, amely során többeket letöltendő börtönbüntetésre ítélték kémkedés vádjával.²⁵

Keveset tudunk arról, hogy Stefán Ágoston milyen körülmények között tért vissza 1925-ben Kárpátaljára, az azonban kétségtelen, hogy hazatérése nagy figyelmet kapott. A Budapesti Hírlap értesülései szerint visszatérését megelőzően Edvard Benešsel talál-

22 MNL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált Iratai 1922-33-354-10.

23 Uo.

24 Uo.

25 A ruszin-magyar légio a törvényszék előtt. *Ruszenszkói Magyar Hírlap*, 1923. május 29. 2. p.

kozott Genfben, így a magyar közvélemény a csehszlovák kormánnyal való megegyezéssel vádolta Stefánt.²⁶ Kárpátalján általános bizalmatlanság övezte, amit fokozott az a tény, hogy már hazatérésének évében a legjelentősebb csehszlovák kormánypárt, a Csehszlovák Agrárpárt színeiben lett nemzetgyűlési képviselő.²⁷ Ezzel nemcsak a helyi magyarság körében uralkodó bizalmatlanságot növelte, hanem kivítva a helyi ellenzéki ruszinság ellenszenvét is, így 1929-ig tartó képviselősége során folyamatosan támadások kereszttüzében állt. Többször vádolták sikkasztással és hazaárulással; a korabeli sajtó rendszeresen a második Tuka-pert vizionálta Stefánnal kapcsolatban.²⁸ Stefán azonban sorra nyerte a sajtópereket, és politikai kijelentéseiben igyekezett egyensúlyozni az Agrárpárt érdekei és a kárpátaljai autonómia megvalósításának ügye között.

Az 1930-as években visszavett politikai tevékenysége országos jelenlétre nem törekedett. Visszaköltözött Rahóra, ahol 1944-ig folytatta ügyvédi praxisát. Figyelemre méltó momentum, hogy a revíziót követően, 1940-ben a Kárpátaljai Bank Részvénytársaság igazgatósági tagja lett, olyan politikusokkal együtt, mint Bródy András és Fenczik István,²⁹ akikkel a 20-as–30-as években heves vitákat folytatott a nyilvánosság figyelme nélkül. Stefán még megérte a szovjet hadsereg térfoglalását, és 1945. augusztus 2-án halt meg Rahón.

Élettörténete vélhetően nem volt egyedi a két világháború közötti Kelet-Közép-Európában. A fokozott politikai érdeklődéssel bíró vidéki ügyvéd, aki saját és általában a ruszinok sorsának jobbrafordulását a magyarsághoz történő mihamarabbi és legteljesebb integrációban látta, az első világháborút követő hatalomváltások pálfordulásoktól tarkított politikai pályára állították. Stefán közéleti tevékenységében és emigrációjában sem tudott elszakadni Kárpátalja ügyétől. Tevékenysége koordinátarendszerének a ruszin hegyvidék vált az origójává, amely nemcsak sajátos szocializációjában játszott fontos szerepet, hanem politikai szerepvállalásához is terepet biztosított.

Azt, hogy a sűrű irányváltások oka sajátos politika-exhibicionizmus, a korabeli sajtóban gyakran emlegetett haszonvágy, vagy egyszerűen a kényszerpálya volt-e, felelőtlenség lenne eldönteni a jelenleg rendelkezésre álló források alapján. Mindazonáltal Stefán élettörténetének vizsgálata élénk példákkal illusztrálja a kor politikai viszonyait, és új információkkal szolgál a ruszin hegyvidék 1918–1919-es történetéhez. Ő maga politikai múltját és tevékenységét egy interjúban úgy jellemezte, hogy „a tévedésnek és tudatlanságnak szakadatlan fonala húzódik át rajta.”³⁰

26 Stefán Ágoston szerepe a Rutén-földön. *Budapesti Hírlap* 1925. július 2. 4. p.

27 MTI Házi jelentések. 1929. január 21.

28 MTI Könyvmatos 1929. március 23.

29 *Központi Értesítő*, 1941. 12. sz.

30 Stefán tovább fonja „a tévedések szakadatlan fonalát”. *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. augusztus 14.

3. Összegzés

A ruszin közösség történeti fejlődése a 19. századig nyúlik vissza, szorosan összefonódva a Habsburg Birodalom többnemzetiségű politikájával, az asszimilációs törekvésekkel és a szomszédos népek hatásaival. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a nemzetállami eszmék terjedése alapjaiban alakította át a térség politikai térképét, és a ruszin kérdés központi problémává vált. Kárpátalja új államokba való integrálása – első sorban a Csehszlovák Köztársaság és a Román Királyság részeként – nemzetközi figyelmet is kapott. Magyarország 1918 novemberében a X. Néptörvénnyel létrehozta Ruszka Krajnát, azonban az autonóm koncepció a megalakulás pillanatában bizonytalan volt, és az új entitás a gyorsan változó politikai környezet miatt nem tudott stabil intézményrendszert kiépíteni, miközben a magyar állami támogatás inkább formálisnak bizonyult.

A trianoni békeszerződés következtében Magyarország súlyos területi veszteségeket szenvedett, a továbbiakban a magyar kormányzat a Nemzeti Kisebbségi Minisztérium Rutén Főosztályán keresztül próbálta kezelni a „rutén ügyet”. Stefán Ágoston, Ruszka Krajna volt kormányzója, és néhány követője Lengyelországba emigrált, ahol létrehozták a Ruszka Krajna emigráns kormányzótanácsát. Ez tulajdonképpen a Rutén Főosztály kihelyezett részlege volt, bár Budapest pénzügyi támogatása meghaladta a politikai befolyást. A kormányzótanács propaganda- és információs tevékenységet folytatott, hangsúlyozva Kárpátalja stratégiai jelentőségét a magyar–lengyel együttműködés szempontjából.

Stefán tervei között szerepelt katonai akciók szervezése, önálló ruszin köztársaság létrehozása és a propaganda kiterjesztése, de a hadműveletek végrehajtása elmaradt a lengyel támogatás hiánya és a politikai realitások miatt. A kormányzótanács tevékenysége valószínűleg inkább az emigráció fenntartását és a magyar külügyi támogatás biztosítását szolgálta, semmint tényleges katonai sikert.

1921 után a Stefán-féle akciók jelentősége fokozatosan csökkent. Stefán életútja jól szemlélteti a két világháború közötti Kelet-Közép-Európában a nemzetiségi és politikai identitás, az emigráció és a lokális politikai tér közötti komplex viszonyokat. Halála 1945-ben Rahón következett be, így végignézte a régió radikális politikai és társadalmi változásait.

A Ruszka Krajna emigráns kormányzótanács története a 20. századi kelet-közép-európai kisebbségi és nemzetiségi politikák összetett összefüggéseit tükrözi. Stefán Ágoston személye kiemelkedő példája annak, hogyan lehetett a nemzeti identitást, politikai törekvéseket és a külpolitikai realitásokat összekapcsolni a kisebbségi elit és a magyar kormányzat szempontjából.

A kormányzótanács működése rávilágít az emigrációban szervezett politikai akciók korlátaira, az anyagi és katonai források szűkösségére, valamint a regionális és nemzetközi politikai tényezők meghatározó szerepére. Stefán életútja azt is bemutatja, hogy az emigrációban létrehozott politikai struktúrák nemcsak a célterületek megszerzését szolgálták, hanem az identitás, a befolyás és az anyagi támogatás fenntartását is.

Irodalom

Szakirodalom

- Bellér Béla 1975. *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Gergely Ernő 1963. A proletárforradalom és tanács hatalom Kárpátalján és Nyugat-Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 10–11. sz. 541–552. p.
- Kappeler, Andreas 2001. *The Russian Empire: A Multiethnic History*. Pearson Education.
- Magocsi, Paul Robert 2005. *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Central European University Press.
- Magocsi, Paul Robert 2015. The heritage of autonomy in Carpathian Rus' and Ukraine's Transcarpathian region. *Nationalities Papers*, 43/4. 577–594. p.
- Romsics Gergely 2023. *Összeomlás és útkeresés 1917–1920*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Subtelny, Orest 1988. *Ukraine: A History*. Edmonton, University of Toronto Press.
- Švorc, Peter 2018. „Rusiny i ih Put' Do Českoslovaikii (1918–1919)”. *Rocznik Ruskiej Bursy* 14 (January), 161–84. p.
- Szakál Imre 2025. Kutkafalvy Kutka Miklós. In Gulyás, László (szerk.) *A trianoni békediktátum története hét (tizenegy) kötetben VI/2. kötet*. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 226–228. p.
- Olbracht, Ivan 1973. *Nyikola Suhaj, a betyár*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Tóth Andrej 2016. The Position of Carpathian Ruthenia in the Political System of the First Czechoslovak Republic on the Background of the Issue of Parliamentary Elections and Preferences of Main Political Currents by Carpathian-Ruthenian Voters (1918–1938). *West Bohemian Historical Review*, VI | 1. 57–78. p.
- Станіслав Аржевітін 2006. *Шугаї. Історія верховинського села Колочава. Том 5, Історія верховинського села Колочава*. Видавничий дім „Букрек”.

Levéltári források

MNL OL KÜM K64 A Politikai Osztály Reservált Iratai

Sajtó

Budapesti Hírlap, 1914, 1925
Központi Értesítő, 1941
MTI Házi jelentések, 1929
MTI Könyvomas, 1929
Prágai Magyar Hírlap, 1925
Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1923
Tiszavölgy, 1914, 1917, 1917, 1918
Vörös Újság, 1919

IMRE SZAKÁL—CSILLA FEDINEC

“... NOTHING BUT DEVOTION TO THE CAUSE.” THE HISTORY OF THE RUSKA KRAINA EMIGRANT GOVERNING COUNCIL, 1918–1921

This study examines the formation, activities and historical context of the Ruska Kraina Emigrant Governing Council (1918–1921). This council was established by Rusyn political leaders in the aftermath of the collapse of Austria-Hungary and the subsequent political upheavals in Central Europe after World War I. The research traces the roots of Rusyn national identity within the multinational context of the Habsburg Empire and the socio-political transformations that shaped the region. Following the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy and the spread of nation-state ideologies, the creation of new states such as Czechoslovakia meant that the Rusyn question became a prominent political issue. In Hungary, the Károlyi government attempted to manage the Rusyn population by establishing Ruska Kraina as a separate administrative unit. However, its future remained uncertain due to international and domestic instability. Amidst territorial losses and the Treaty of Trianon, many Rusyn officials were forced to make difficult choices. Augustin Stefan, the former governor of Ruska Kraina, emigrated to Poland where he established the Ruska Kraina Emigrant Governing Council with a small circle of supporters. Driven by loyalty to the Hungarian state and fear of reprisals in post-war Hungary, Stefan and his associates sought to safeguard Rusyn interests, maintain administrative continuity and explore potential military action to regain control of the region. The Council coordinated with Hungarian diplomatic and military authorities, conducted propaganda campaigns targeting domestic and international audiences, and attempted to organize paramilitary operations in collaboration with Polish allies. Stefan's political orientation reflected a strong loyalty to Hungarian culture and a belief that Rusyn advancement required adaptation to Hungarian societal and political frameworks. Despite detailed planning, most of the Council's military schemes remained unrealized due to constraints imposed by international politics, logistical limitations, and the evolving post-war landscape. This study concludes that the Ruska Kraina Emigrant Governing Council exemplifies the intricate relationship between nationalism, minority politics, and exile activities in interwar Central Europe. Augustin Stefan's dedication to the cause, which he summarizes as being driven by “nothing but devotion to the cause,” exemplifies the personal and ideological motivations that shape Rusyn political activism within the diaspora.

Kisebbségi magyar iskolák nyelvi tájképe a háborús Ukrajnában

KRISZTIÁN VÁRADI

The Linguistic Landscape of Minority Hungarian Schools in Wartime Ukraine

Keywords: bottom-up and top-down language use; schoolscape; Transcarpathia; bilingualism; minority Hungarian schools; language policy

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i3.06>

A tanulmány célja a kárpátaljai Beregszász városában működő kisebbségi magyar tantervező iskolák nyelvi tájképének vizsgálata a háborús Ukrajna nyelvpolitikai és társadalmi környezetében. A kutatás során hat intézményből összesen 1233 nyelvitájkép-elemet gyűjtöttem össze, amelyeket kvantitatív és kvalitatív elemzés céljából tizenhárom kategóriába soroltam. Az elemzés a bottom-up és top-down nyelvitájkép-elemek megkülönböztetésére, valamint az állami és a magánfenntartású intézmények összehasonlítására épült. Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar nyelv erőteljesebben van jelen a vizsgált kisebbségi iskolák bottom-up nyelvi tájképében, míg a top-down szférában elsősorban az ukrán–magyar kétnyelvűség dominál. További különbség figyelhető meg az állami és a magán oktatási intézmények között: az állami iskolákban csaknem kétszer nagyobb volt az ukrán egynyelvű feliratok aránya, mint a magánintézményekben, míg a kétnyelvű jelzések aránya a magánintézményekben volt kétszer magasabb. A magyar egynyelvű kiírások reprezentációja ugyanakkor mindkét intézménytípusban hasonlóan alakult. Az eredmények arra utalnak, hogy a kisebbségi magyar nyelv elsősorban az informálisabb, közösségileg formált vizuális térben őrzi domináns szerepét, míg a hivatalosabb szférában a kétnyelvűség válik meghatározóvá.

1. Bevezetés

Az iskolai nyelvi tájkép (angolul *schoolscape*) az egyes nyelvek használatát vizsgálja az oktatási intézmények fizikai és társas környezetében, ahol az úgynevezett „rejtett tan-

terv” szimbolikus tartalma közvetítődik a tanulók felé. (Brown 2005, 79. p.) A rejtett tanterv fogalmával már az 1970-es és 1980-as években is foglalkoztak a kutatók. Cohen (1970) például arra világított rá, hogy az iskolák az egységes nemzeti öntudat kialakításának eszközei, amely elsősorban a szimbolikus jelentéssel bíró vizuális elemek reprezentációja révén valósul meg. Később Johnson (1980, 176–177. p.) ugyanezt figyelte meg egy amerikai iskolában, ahol az osztálytermi dekorációk, a nemzeti szimbólumok és a tantermek materiális környezete egyaránt a nacionalizmus érzésének erősítését szolgálták, szemben a helyi szociokulturális értékek és hagyományok ápolásával. Brown (2012, 295–296. p.) észtországi kontextusban vizsgálta a vőro nyelv revitalizációját a posztsovjet oktatáspolitikai változások tükrében, és arra a következtetésre jutott, hogy a regionális nyelvek megjelenése az iskolák nyelvi tájképében többek között a tanárok, a szülők és a közigazgatási szervek támogatásától is függ. A regionális identitást kifejező elemek megjelenhetnek az iskolák logójában, nevében, történelmi háttérben, a kanonizált kisebbségi írók és költők portréiban, valamint a különböző kézműves nyelvitájkép-elemekben, amelyek hozzájárulnak az adott kisebbségi csoport fennmaradásához. (Tóador–Vančo 2024, 10. p.)

Az iskolai nyelvitájkép-elemek több funkciót is betölthetnek. Míg egyes elemek pusztán informatívak, és a tananyag elsajátítását, valamint az oktatási folyamat menedzselését szolgálják, addig mások szimbolikus jellegűek, és az egyes nemzetiségek kultúráját, illetve a többségi vagy kisebbségi nyelvek presztízsét növelik. Emellett vannak olyan nyelvitájkép-jelzések is, amelyek mindkét kategóriába besorolhatók. (Gorter–Cenoz 2015) Egy másik megközelítés szerint a nyelvek reprezentativitását az alapján kell vizsgálni az oktatási intézményekben, hogy mennyire szabályozott az egyes jelzések nyelvi háttere. Ez alapján megkülönböztetünk alulról felfelé irányuló (*bottom-up*) jelzéseket, amelyek informálisak, és általában a diákok készítik őket, valamint felülről lefelé ható (*top-down*) nyelvitájkép-elemeket, amelyek formálisak, és magasabb presztízsű szereplők készítik őket, például a helyi önkormányzat, az iskola vezetősége vagy az oktatók. (Ben-Rafael et al. 2006; Shohamy 2006, 121–123. p.)

A többnyelvű jelzéseken található szövegek elhelyezkedésének elemzése révén mélyebb betekintést nyerhetünk egy ország vagy régió nyelvpolitikai törekvéseibe, valamint az egyes nyelvek egymáshoz viszonyított hierarchiájába. A többnyelvű régiókban általában az államnyelv kerül domináns pozícióba, vagyis a jelzések felső vagy bal oldali részére, míg a kisebbségi nyelvek a többségi nyelvű szövegek alatt vagy azoktól jobbra, rendszerint kisebb betűmérettel szerepelnek. (Wedin 2021, 154. p.) A nyelvitájkép-jelzések dokumentálásán túl az adatok értelmezését gyakran segítik a tanárokkal vagy az iskolaigazgatóval készült interjúk is, mivel ők a nyelvi tájkép gyakorlati alakítói. (Laihonen–Szabó 2017, 123. p.) Az iskolák kiemelt szerepet töltenek be a gyermekek nyelvi szocializációjában, valamint hatást gyakorolnak a fiatalok nyelvi és kulturális értékítéleteire, ezért különösen fontos annak vizsgálata, hogy milyen elvek mentén oszlik meg az egyes nyelvek reprezentációja a vizuális térben. (Bartha et al. 2013)

Magyarországi viszonylatban a legtöbb kutatás nyelvpedagógiai irányultságú: főként az idegen nyelvek oktatására, valamint a sztenderd nyelvváltozat és a nyelvjárások megjelenésére összpontosít. Ezzel szemben a határon túli régiókban a figyelem inkább a nyelvpolitikai háttérre terelődik, amelyet a kisebbségi iskolákban az államnyelv, a kisebbségi anyanyelv és az egyes idegen nyelvek viszonya alapján vizsgálnak a kutatók. (Istók et al. 2024, 239. p.)

2. Kisebbségi magyar iskolai nyelvitájkép-kutatások

Határon túli viszonylatban a legtöbb iskolai nyelvitájkép-vizsgálatot Erdélyben, a Felvidéken és Kárpátalján végezték. (Várad 2025a, 96. p.) Erdélyi viszonylatban a román állami címer kötelező osztálytermi kihelyezése, valamint az egyházi szimbólumok megjelenítése bír kiemelt jelentőséggel. (Laihonen 2023, 47. p.) Emellett fontos szerepet kap a kétnyelvű iskolai nyelvi tájképek elemzése is, mivel azokban a közigazgatási egységekben, ahol a kisebbségek aránya eléri a 20%-ot, kötelező az adott kisebbség nyelvén is feltüntetni minden nyilvános információt az iskolákban és azok honlapjain. (Varga–Toró 2020, 46–47. p.) Szlovákiában nemcsak a szlovák nemzeti címert, hanem a himnuszt és az alkotmány preambulát is kötelező kihelyezni minden iskolában. Azokban az állami iskolákban, ahol a magyar nemzeti szimbólumok használata nem engedélyezett, a pedagógusok igyekeznek olyan szemléltetőket beszerezni, amelyeken jelen vannak a kisebbségi nemzet jelképei. Ilyen például a magyar ábécét bemutató táblázat, ahol a Z betűt a *zászló* szó és a piros-fehér-zöld nemzeti jelkép szemlélteti. (Laihonen–Szabó 2017, 134–135. p.) Ukrajnában hasonló rejtett eszközökkel igyekeznek átadni a magyar nemzeti öntudatot a diákoknak, amelyet az állami iskolákban a nemzeti történelem nagyjainak portréi és mellszobrai, valamint egyéb kulturális elemek, például egy kopjafa, egy székelykapu vagy egy nemzeti színűre festett *Osztálysarok* felirat szolgálnak. (Várad 2025b, 7–11. p.)

Laihonen és Tódor (2015) egy székelyföldi magyar iskola nyelvi tájképében szintén találtak a lokális identitást erősítő dekorációkat és elemeket, például egy székelykaput az iskola bejáratánál. Tíz évvel később megismételték a kutatást, dokumentálva a közösség nyelvi vitalitásában és az iskolai nyelvi tájképben bekövetkező változásokat, amelyek a helyi értékek megerősödését és a marginális kulturális elemek újbóli felszínre kerülését mutatták, ezzel is hangsúlyozva a *schoolscape* longitudinális megközelítésének fontosságát. (Tódor–Laihonen 2026) Biró (2016) négy romániai iskola nyelvi tájképének elemzése révén arra a következtetésre jutott, hogy az alulról felfelé irányuló jelzéseken a magyar nyelv, míg a felülről lefelé ható jelzéseken a román államnyelv volt domináns. Hasonló jellegű eltérés volt megfigyelhető a kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatás központját jelentő II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nyelvi tájképében is, ahol a bottom-up jelzések inkább magyar egynyelvűek, míg a top-down jelzések magyar–ukrán kétnyelvűek voltak. (Várad et al. 2024, 189. p.) A Felvidéken is

hasznos eredmények születtek, mivel az iskolai faliújságokban magyar feliratok és nemzeti jelképek voltak megfigyelhetők. (Lőrincz 2021)

A fizikai környezet vizsgálata mellett az utóbbi években egyre inkább teret nyert a virtuális iskolai nyelvi tájkép vizsgálata is. Míg a magyarországi iskolák virtuális nyelvi tájképére a magyar egy nyelvűség jellemző, a szlovákiai magyar oktatási intézmények weboldalaira inkább a magyar dominanciájú két nyelvűség. (Lőrincz et al. 2021) A kárpátaljai magyar egyházi fenntartású iskolák weboldalainak és Facebook-oldalainak elemzése szintén a magyar nyelv dominanciáját mutatta, mivel a legtöbb információ vagy csak magyarul, vagy alárendelt pozícióban ukránul is elérhető volt, ez azonban elsősorban a nem állami iskolákra vonatkozik. (Karmacsai–Mészár 2024) Az egyházak által működtetett iskolák szimbolikus terében erőteljesebben jelen van a magyar nyelv, mivel az állami intézményekhez képest nagyobb szabadságot élveznek. (Puskás 2018, 331–332. p.) Hasonlóan, a magánintézmények közösségi média-oldalain és hivatalos honlapjain is megfigyelhető, hogy a kevésbé hivatalos felületeken a magyar nyelv dominál, míg a híreket és az oktatási anyagokat két vagy három nyelven, általában magyarul, ukránul és angolul publikálják. (Váradi–Parapatics 2025, 19–20. p.) Az állami iskolák weboldalain ezzel szemben nagyon ritkán találkozhatunk a magyar nyelvvel, amelynek egyik leggyakoribb oka, hogy az iskolák nem aknázzák ki a rendelkezésükre álló nyelvhasználati jogokat. (Veres 2024)

3. Történelmi és jogszabályi háttér

Kárpátalja Ukrajna nyugati részén fekvő, etnikailag heterogén régió, ahol a többnyelvűségnek évszázados hagyománya van. Ez nagyrészt annak tudható be, hogy az 1920-as trianoni békeszerződést követően többször is megváltozott a területen használt nyelvek státusza. A Csehszlovák Köztársaság részeként (1919–1939) a „csehszlovák”, a Magyar Királysághoz történt rövid idejű visszacsatolás időszakában (1939–1944) a magyar, a szovjet korszakban (1944–1991) az orosz és az ukrán, majd a független Ukrajna 1991-es kikiáltását követően csak az ukrán nyelv funkcionált hivatalos államnyelvként. (Csernicskó et al. 2020a, 27. p.) Emellett Ukrajnában a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatása folyamatosan biztosított volt, amit tovább erősített a 2012-es nyelvtörvény,¹ mivel helyi szinten hivatalos státuszra emelt minden olyan nyelvet, amelynek anyanyelvi beszélőinek aránya az adott területen elérte a 10%-ot.

Ezt követően azonban számos olyan történelmi esemény zajlott le, amelyek alapjaiban változtatták meg az állami jogalkotást és a nemzeti kisebbségekhez való viszonyulást. 2013 novembere és 2014 februárja között a Méltóság Forradalma eredménye-

1 Ukrajna 2012. évi törvénye „Az állami nyelvpolitika alapelveiről”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

ként lemondatták a Viktor Janukovics vezette oroszbarát kormányt. Nem sokkal ezután Oroszország annektálta a Krím-félszigetet, szakadár államként kikiáltották a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaságot, valamint elhúzódó fegyveres konfliktus bontakozott ki Kelet-Ukrajnában, amely végül a 2022. február 24-én megindított orosz invázióhoz vezetett. (lásd Katchanovski 2026) Ezzel párhuzamosan az országban folyamatosan fogadtak el olyan törvényeket, amelyek korlátozták a kisebbségek anyanyelvhasználatához és anyanyelvi oktatáshoz való jogait. Ilyen volt például a 2017-es oktatási törvény² és a 2019-es államnyelvi törvény,³ amelyek az ukrán államnyelv kizárólagos használatát írták elő a nyilvános nyelvhasználati színtereken, és gyakorlatilag megszüntették a kisebbségi nyelvű oktatást Ukrajnában. (Csernicskó et al. 2020b) Mindez oda vezetett, hogy 2021-től megszűntek az orosz tannyelvű iskolák, a magyar oktatási intézményekben pedig a tantárgyak egyre nagyobb hányadát kellett ukrán nyelven oktatni. (Csernicskó et al. 2023, 32. p.)

A kisebbségi oktatás helyzete a 2022-es nemzeti kisebbségi törvény,⁴ valamint a 2023-ban elfogadott törvénymódosítások⁵ nyomán némileg javult, részben az Európai Unióhoz való közeledés és az integrációs törekvések eredményeként. (Tóth 2024) A jelenleg hatályos jogszabályok értelmében azok a nemzeti kisebbségek, amelyek anyanyelve az Európai Unió hivatalos nyelvei közé tartozik, megtarthatják az anyanyelvi oktatáshoz való jogukat. Kivételt képeznek ugyanakkor az ukrán nyelv, ukrán irodalom, Ukrajna történelme és a honvédelem tantárgyak, amelyeket kötelezően államnyelven kell oktatni. (Várad 2025b, 3. p.) Emellett a magán felsőoktatási intézmények is visszakapták a tannyelv szabad megválasztásának jogát, azzal a feltétellel, hogy az ukrán államnyelv oktatását külön tantárgyként biztosítják. (Várad–Parapatics 2025, 5. p.)

A nyelvi tájképet illetően korábban az úgynevezett „10%-os küszöb” volt érvényben, vagyis amennyiben egy nemzeti kisebbségi nyelv beszélőinek aránya egy adott település lakosságán belül elérte a 10%-ot, akkor az ukrán államnyelvű felirat alatt vagy attól jobbra fel lehetett tüntetni az intézmények nevét és egyéb információkat az adott kisebbségi nyelven is. (Karmacs 2018, 176. p.) A 2019-es államnyelvi törvény következtében azonban ez megváltozott, mígnem a 2023-as törvénymódosítások újból lehetővé tették a kisebbségi nyelv törvényileg biztosított használatát azokon a települése-

2 Ukrajna 2017. évi törvénye „Az oktatásról”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

3 Ukrajna 2019. évi törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

4 Ukrajna 2022. évi törvénye „Ukrajna nemzeti kisebbségeiről (közösségeiről)”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20>

5 Ukrajna 2023. évi törvénye „Ukrajna egyes törvényeinek módosításáról az Európa Tanács és annak szervei által a nemzeti kisebbségek (közösségek) jogainak egyes területeit illetően tett szakértői véleményének figyelembevételével kapcsolatosan”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20>

ken, ahol a nemzeti kisebbségek „hagyományosan élnek”, és a népesség „jelentős részét” alkotják. (Fedinec 2023; Váradi 2025b, 3. p.) E lehetőséget ugyanakkor ahhoz a feltételhez kötötték, hogy az adott községi vagy városi tanács jóváhagyja a kisebbségi nyelvű feliratok megjelenítését, így a többnyelvű feliratok alkalmazása a magyar kisebbség által lakott településeken lényegében a képviselő-testület jogszabályi tájékozottságától és nemzetiségi összetételétől függ. A jogszabályok nem kellően pontos kritériumait a 2025 decemberében közzétett településlista⁶ konkretizálta, amelyen a jelen vizsgálat helyszínéül szolgáló Beregszász városa is szerepel mint a magyar kisebbség által tradicionálisan és jelentős lélekszámban lakott település.

4. A kutatás bemutatása

A kutatás célja, hogy betekintést nyújtson a kárpátaljai Beregszász városában működő kisebbségi magyar iskolák helyzetébe az immár több mint négy éve zajló orosz–ukrán háború árnyékában. Az adatgyűjtés 2025 májusa és 2026 márciusa között zajlott összesen hat oktatási-nevelési intézményben, amelyek között állami és magánintézmények egyaránt szerepeltek, és az óvodától a felsőoktatásig minden oktatási szint képviseltette magát (lásd 1. táblázat). A kutatási helyszínek kiválasztásánál ezért két fő szempont érvényesült: az intézmények oktatási szintje és fenntartói típusa.

1. táblázat. A vizsgált oktatási intézmények jellemzői

Intézménynév	Rövid név	Oktatási szint	Finanszírozási forma
P. Frangepán Katalin Gimnázium Beregszászi Bázisóvodája	PFKG	óvoda	magán
Beregszászi Kossuth Lajos Líceum	BKLL	középfokú oktatás	állami
Beregszászi Bethlen Gábor Líceum	BBGL	középfokú oktatás	állami
Beregszászi Egán Ede Szakképzési Centrum	EESZC	középfokú oktatás	magán
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Felsőfokú Szakképzési Intézete	FSZI	középfokú oktatás	magán
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem	KME	felsőoktatás	magán

⁶ Azon települések jegyzéke, amelyekben hagyományosan Ukrajna nemzeti kisebbségeihez (közösségeihez) tartozó személyek élnek, illetve amelyekben e személyek a lakosság jelentős részét képezik. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-2025-n>

A kutatás két feltevésre épül. Az első szerint a magyar mint kisebbségi nyelv elsősorban az alulról felfelé irányuló, bottom-up típusú jelzéseken dominál, míg a top-down szférára inkább az ukrán államnyelv használata, valamint az ukrán–magyar kétnyelvűség jelenléte jellemző. A második hipotézis szerint a magán oktatási intézmények nagyobb szabadságot élveznek nyelvhasználatuk alakításában, ezért ezekben a magyar kisebbségi nyelv hangsúlyosabb szerepet kap, és jelenléte a top-down elemek szintjén is markánsabban figyelhető meg.

Összesen 1233 nyelvitájkép-elemet adatoltam a hat intézményben. Ezeket tizenhárom kategóriába soroltam a bottom-up szinttől (diákok készítményei) a top-down szintig (intézményi névtáblák), továbbá a rajtuk megfigyelhető nyelvek alapján is csoportosítottam őket (lásd 2. táblázat). Az összes adatolt schoolscape-jelzés megtekinthető a Google Drive-on,⁷ a kutatás átláthatóságának biztosítása érdekében.

2. táblázat. Az adatolt nyelvitájkép-elemek csoportosítása

Kategóriák	A schoolscape-elemeken megjelenő nyelvek									Összesen
	HU	UA	EN	DE	HU- UA	HU- EN	HU- DE	UA- EN	HU- UA- EN	
Diákok készítményei	68	6	7	–	–	5	–	1	–	87
Tablócollázsok	87	1	1	–	1	4	–	–	–	94
Dekorációk	62	23	7	–	38	3	–	1	2	136
Emléktáblák és szobrok	20	–	–	–	2	1	–	–	–	23
Hirdetmények	76	20	2	–	33	2	–	1	–	134
Osztálysarkok	35	4	–	–	24	–	–	–	–	63
Informatív kiírások	75	71	1	–	73	2	–	5	3	230
Szemléltetők	40	70	15	2	14	–	13	–	–	154
Teremnévtáblák	7	7	1	–	117	–	–	–	–	132
Háborús jelzések	2	27	–	–	12	–	–	1	–	42
Oktatási dokumentumok	23	25	2	–	38	–	–	–	2	90
Nemzeti szimbólumok	4	18	–	–	11	–	–	–	–	33
Intézményi névtáblák	–	1	–	–	11	–	–	–	3	15
Összesen	499	273	36	2	374	17	13	9	10	1233

7 https://drive.google.com/drive/folders/1Zbe_p1-QsSFIMklcGUAchisRbYmguMjk?usp=sharing

Fontos hangsúlyozni, hogy a kapott eredmények nem általánosíthatók, mivel a vizsgálat nem terjedt ki Beregszász város valamennyi oktatási-nevelési intézményére. Emellett az adatok némileg torzíthatják az összképet, mivel az állami és a magánintézmények nyelvi tájképének megoszlását együtt mutatom be. Feltételezhető, hogy amennyiben kizárólag magán-, illetve kizárólag állami intézményeket vizsgálnék, az egy- és kétnyelvű jelzések aránya eltérő képet mutatna.

5. Iskolai nyelvitájkép-elemzés

5.1. Diákok készítményei

Az oktatási intézmények leginkább bottom-up jellegű elemei közé a diákok által létrehozott posztterek, plakátok, rajzok, hímezések, firkák és egyéb dekoratív alkotások tartoznak (lásd 1. ábra). Összesen 87 elem sorolható ebbe a kategóriába, amelyek közül 68 volt magyar egynyelvű (78,2%). Ez egyértelműen jelzi a magyar nyelv dominanciáját a diákok által létrehozott nyelvitájkép-elemeken.

1. ábra. A diákok magyardomináns készítményei

Mivel a vizsgált iskolákban a tanulók döntő többsége magyar anyanyelvű volt, saját alkotásaikat is elsősorban ezen a nyelven készítették el. A BKLL-ben és a BBGL-ben ez leginkább a magyar nyelvű plakátokon volt megfigyelhető, amelyek a költészet napja

alkalmából a magyar irodalom nagyjai előtt tisztelegtek, vagy magyar nemzeti ünnepeknek állítottak emléket, például az 1956-os forradalomnak. A diákok magyar kulturális identitását jelzi, hogy a BBGL-ben kárpátaljai magyar templomokat ábrázoló hímnézések is szerepeltek a falakon, amelyeket az ott tanulók készítettek. Az FSZI-ben a diákok már számítógéppel szerkesztett plakátokat készítettek a nemzetközi π -nap és Bolyai János születésnapja alkalmából, szintén magyar nyelven. A KME hallgatói magyar nyelvű terepgyakorlati beszámolókat és a turizmushoz kapcsolódó plakátokat hoztak létre.

Az ukrán államnyelv önállóan mindössze a gyűjtött jelzések 6,9%-án jelent meg. Ezek ukrán nyelvű könyvbeszámolókat, egy Tarasz Sevcsenko-verset, egy Ukrajna egyiségét hangsúlyozó posztot, valamint a visivánkát, azaz az ukrán népviselet egyik jellegzetes darabját bemutató plakátot foglaltak magukban. Feltűnő továbbá, hogy ez az egyetlen kategória, amelyben a magyar–ukrán kétnyelvűség egyetlen jelzésen sem fordult elő. A diákok tehát egyértelműen elkülönítik anyanyelvüket és az ahhoz kapcsolódó kulturális hátteret a többségi kultúrától és az államnyelvtől.

Az angol nyelv valamivel gyakrabban fordult elő: összesen a diákok készítményeinek 8%-án volt jelen, főként az FSZI és a KME hallgatói körében. Ezek az elemek általában nemzetközi ünnepekhez és hagyományokhoz kapcsolódtak, például a Föld napjához, a halloweenhez, a nemzetközi π -naphoz, valamint a brit tea fogyasztási szokásokhoz. Emellett öt alkalommal magyar–angol kétnyelvű nyelvitájkép-elem is előfordult, ami szintén arra utal, hogy a magyar anyanyelvű diákokhoz közelebb áll az angol nyelv, mint az ukrán. Ez részben azzal magyarázható, hogy az ukrán nyelv oktatása számos problémával küzd, mivel a legtöbb kisebbségi iskolában nem idegen nyelvként tanítják, mint az angolt, hanem anyanyelvként. (Csernicskó 2010, 95–99. p.; Váradi 2023, 110. p.)

5.2. Tablókollázsok

A tablókollázsok szintén az iskolai nyelvi tájkép alulról felfelé szerveződő részét képezik, mivel nem vonatkozik rájuk külső szabályozás, így a diákok szabadon dönthetnek a tablók nyelvéről, valamint a rajtuk megjelenő idézetekről és kulturális szimbólumokról. Ennek fényében nem meglepő, hogy az adatolt 94 tablókollázs 92,6%-a magyar egynyelvű volt.

Az ettől eltérő nyelvű elemek minden esetben a KME Filológia Tanszékének végzősei körében voltak megfigyelhetők. Az ukrán nyelv és irodalom szakos hallgatók egy esetben ukrán egynyelvű, illetve ukrán–magyar kétnyelvű tablót készítettek, míg az angol nyelv és irodalom szakos végzősök néhány esetben angol–magyar kétnyelvű tablókollázst választottak (lásd 2. ábra). A KME Filológia Tanszékén megfigyelhető nyelvi diverzitás valószínűleg azzal függ össze, hogy az ott tanuló hallgatók különböző nyelvű képzésekben vesznek részt, így a tablók nyelve részben saját szakjuk nyelvi sajátosságait is tükrözi.

2. ábra. Magyar nyelvű tablókollázsok

A magyar kulturális identitás abban is tükröződött, hogy a tablókön szereplő idézetek többsége olyan magyar költőktől származott, mint Arany János, Szabó Lőrinc, Kölcsey Ferenc, Juhász Gyula és Ady Endre. Ritkább esetekben külföldi írók és költők idézetei is megjelentek, magyar fordításban. Néhány tablón magyar kulturális motívumok is feltűntek, például Kossuth Lajosnak, az egyik elemzett iskola névadójának portréja, vagy a magyar trikolor színeivel díszített keret.

A tablókollázsok ezért nem pusztán dekoratív vagy emlékező funkcióval bírnak, hanem szimbolikus jelentéssel is, mivel a végzős tanulók és hallgatók közösségének nyelvi és kulturális önreprezentációjának látványos hordozói. A tablókollázsok nyelvi képe így világosan mutatja, hogy az iskolai nyelvi tájképen belül az alulról szerveződő, diákok által alakított elemek jóval nagyobb mértékben őrzik a magyar nyelvi és kulturális karaktert, mint a felülről szabályozott kategóriák.

5.3. Dekorációk

A dekorációk szintén a bottom-up szférához tartoznak, ebben a kategóriában azonban a korábbiakhoz képest már erőteljesebben tükröződik a nyelvi változatosság. A 136 adatolt elem között legnagyobb arányban a magyar egynyelvű jelzések képviseltették magukat (45,6%), de az ukrán egynyelvű (16,9%) és a magyar–ukrán kétnyelvű (27,9%) nyelvitájkép-elemek is számottevő arányban voltak jelen. Emellett kisebb mértékben angol egynyelvű, ukrán–angol és magyar–angol kétnyelvű, valamint magyar–ukrán–angol háromnyelvű dekorációk is előfordultak.

A magyar nyelvű dekorációk dominanciája többek között azzal magyarázható, hogy a kisebbségi iskolák rejtett tantervében minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeznek ápolni a tanulók anyanyelvi identitását. (Váradi 2025b, 13. p.) Ide sorolhatók például a magyar könyveket ábrázoló falfestmények, az óvodákban megjelenő, magyar hagyományokat bemutató „életfa”, a magyar tudósok életrajzát összefoglaló falplakátok, a házi áldást és bibliai idézeteket tartalmazó táblák és szöttesek, valamint a kár-

pátaljai magyar többségű települések fotói, pecsétjei és történelmi címerei. A magyar–ukrán kétnyelvű dekoratív elemek elsősorban a KME falain belül kerültek előtérbe, például kétnyelvű képaláírások, ásványbemutatók, falfestmények, illetve magyar és ukrán nyelvű könyveket tartalmazó könyvespolcok formájában. Ennek fő oka, hogy a KME hallgatói között egyaránt megtalálhatók magyar és ukrán anyanyelvűek is, ezért az egyetem vezetősége nagyobb hangsúlyt fektet a kétnyelvűség támogatására és a befogadó légkör megteremtésére. Ennek egyik szemléletes példája a 3. ábrán is látható falfestmény, amely egy emberalakot ábrázol, közepén egy szívvel, benne az „Itt a helyed” felirattal magyar és ukrán nyelven (lásd 3. ábra).

Az ukrán egynyelvű dekorációk szinte kivétel nélkül az ukrán történelemhez vagy kultúrához kapcsolódtak: leggyakrabban ukrán írók, költők és történelmi személyiségek portréi, ukrán népviseletbe öltöztetett figurák rajzai, Ukrajna egységét hangsúlyozó poszterek, valamint Tarasz Sevcsenko arcképe jelent meg rajtuk. Ugyanakkor magyar írókat és történelmi személyeket ábrázoló portrék is megtalálhatók voltak, mivel ezek szintén hozzájárulnak a kisebbségi közösségek nemzeti identitásának fenntartásához. (Tódor–Vančo 2024, 10. p.)

3. ábra. Magyar, ukrán és kétnyelvű dekorációk

A dekorációk mint identitásformáló eszközök a bottom-up nyelvi tájképen keresztül járulnak hozzá ahhoz, hogy az ukrán állam ideológiai nyomása ellenére is fennmaradjon a magyar kisebbségi iskolákban tanulók nemzeti identitása. Ezek az elemek általában szorosan kapcsolódnak az adott iskola identitásához is, például az intézmények

névadóinak portréi és mellszobrai, valamint a tőlük származó idézetek révén. A KME sportcentrumában megtalálhatók az Aranycsapat fotói, a lépcsőkön és az intézmények belső falain pedig helyenként magyar nyelvű, kedves üzenetek fogadják a tanulókat, biztosítva ezzel, hogy folyamatosan kapcsolatba kerüljenek a magyar kultúrával és nyelvvel. Az ukrán egynyelvű dekorációk ezzel szemben a legtöbb esetben az ukrán szaknyelvi tantermekre, illetve a KME esetében az Ukrán Tanszéki Csoport termeire korlátozódtak, vagyis használatuk jobban behatárolt, és közvetlen identitásformáló hatásuk elsősorban az ukránnyelv-órákra terjed ki.

5.4. Emléktáblák és szobrok

Az emléktáblák és szobrok az alulról felfelé ható nyelvi tájkép némileg hivatalosabb részét képezik, ugyanakkor ebben a kategóriában is a magyar kultúrához és történelemhez kapcsolódó elemek domináltak. A 23 dokumentált nyelvitájkép-elem közül 20 (87%) volt magyar egynyelvű (lásd 4. ábra), és ezek vagy az egységes magyar történelem és kultúra nagyjainak állítottak emléket (például Kossuth Lajosnak, Bethlen Gábornak, II. Rákóczi Ferencnek és Hunyadi Jánosnak), vagy a kárpátaljai magyarság neves tudósai és pedagógusai előtt tisztelegtek, mint például Polónyi Károly és Polónyi Jolán festőművészek, Terebesi Viktor és Karádi László egykori pedagógusok, valamint dr. Soós Kálmán történész és egykori rektor. A szobrok mellett általában magyar trikolor színű szalaggal ellátott koszorúk voltak elhelyezve, ami tovább hangsúlyozta magyar kulturális gyökereiket és a neves magyar elődök előtti tiszteletadást.

4. ábra. Magyar emléktáblák és szobrok az iskolákban

Kétnyelvű emléktáblákról azokban az esetekben beszélhetünk, amikor ezt életrajzi adatok indokolták. Milton Friedman beregszászi gyökerekkel rendelkező amerikai közgazdász volt, ezért magyar–angol kétnyelvű tábla tiszteleg emléke előtt. Zupkó József pedig amellet, hogy testnevelő tanárként dolgozott, Ukrajna érdemes kézilabdaedzője is volt, ezért magyar–ukrán kétnyelvű emléktáblát kapott.

5.5. Hirdetmények

A hirdetmények között megkülönböztethetünk intézményen belüli és intézményen kívüli hirdetményeket attól függően, hogy az adott intézmény valamely belső részlege helyez el felhívásokat (például felvételi plakátokat), vagy valamilyen külső vállalkozás, illetve szervezet népszerűsít egy eseményt vagy álláslehetőséget. Mivel ezek a jelzések már bizonyos mértékig szabályozottak, és elhelyezésüket az intézmény vezetőségének is engedélyeznie kell, átmenetet képeznek a bottom-up és a top-down szféra között. Ennek ellenére a hirdetmények között továbbra is a magyar nyelv dominált, mivel az adatolt 134 nyelvitájkép-elem 56,7%-a magyar egynyelvű volt, míg az ukrán nyelvű hirdetmények aránya 14,9%, a magyar–ukrán kétnyelvűeké pedig 24,6% volt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a hirdetmények a nyelvi tájkép gyorsan változó részét képezik, ezért teljes bizonyossággal nem állapítható meg, hogy az egynyelvű hirdetmények korábban nem két külön nyelvű plakát formájában, egymás mellett vagy alatt voltak-e kifüggesztve.

A legtöbb hirdetményt a KME területén adatoltam, ahol a különböző tanszéki csoportok számos rendezvényt szerveztek. Általánosságban az volt megfigyelhető, hogy a Magyar Tanszéki Csoport rendezvényeinek hirdetményei csak magyar nyelvűek, az Ukrán Tanszéki Csoportéi ukrán nyelvűek, az Angol Tanszéki Csoportéi pedig magyar egynyelvűek vagy magyar–angol kétnyelvűek voltak. Ezáltal már az eseményfelhívások alapján is megállapítható volt, hogy az adott rendezvény milyen nyelven fog zajlani. Ugyanez volt érvényes a külső álláshirdetésekre is, amelyek nyelvezete attól függően változott, hogy az ideális jelentkezőktől mely nyelvek ismeretét várták el.

Jól bevett gyakorlat a hirdetési plakátok kétnyelvű elkészítése, amelyet két technikával valósítanak meg: vagy egy plakáton tüntetnek fel magyarul és ukránul minden információt, vagy külön plakátot készítenek a két nyelven, és ezeket rendszerint egymás mellé vagy egymás alá helyezik el (lásd 5. ábra). Ezeket nevezi Reh (2004, 8–10. p.) duplikáló többnyelvű jelzéseknek, amelyek tudomásul veszik a társadalmi többnyelvűség jelenlétét az adott területen vagy intézményben. A kétnyelvű felhívások esetében a nyelvek hierarchiája többnyire esetleges volt, mivel véletlenszerűen dőlt el, hogy melyik nyelv szerepelt domináns, illetve alárendelt pozícióban.

5.6. Osztálysarkok

Ezekben az esetekben a kétnyelvűség nem úgy nyilvánult meg, mint a hirdetményeknél, vagyis a legtöbbször nem ugyanaz az információ szerepelt ukránul és magyarul egymás mellett vagy alatt. Leggyakrabban az volt megfigyelhető, hogy a dokumentumok főcíme vagy maga az *Osztálysarok* felirat volt kétnyelvű, miközben a hirdetőtáblára kifüggesztett iratok vagy csak magyar, vagy csak ukrán nyelvűek voltak. Például az osztálytermi szabályok magyarul voltak feltüntetve, de maga a *Szabályaink* felirat ukránul is megjelent (*Правила класу*), így ez a nyelvitájkép-elem már kétnyelvűnek számított, jóllehet a domináns szövegek magyar nyelvűek voltak (lásd 6. ábra). A kétnyelvűség tehát inkább szimbolikus jellegű volt, miközben a legtöbb tartalom magyar nyelven szerepelt. Ezt nevezi Reh (2004, 10–11. p.) töredékes vagy részleges többnyelvűségnek. Az egyetlen kivételt a különböző olvasósarkok, tematikus sarkok, játszósarkok és

5.7. Informatív kiírások

Az informatív kiírások kategóriája volt a legnépesebb, összesen 230 nyelvitájkép-elem tartozott ide. A magyar (32,6%), az ukrán (30,9%) és a magyar–ukrán kétnyelvű (31,7%) kiírások aránya megközelítőleg azonos volt. E kategóriában egyaránt előfordultak állandó és ideiglenes jelzések is. (Biró 2016, 118–119. p.) Állandó elemek voltak például az iskolák felújítását támogató szervezeteknek emléket állító köszönőtáblák, a könyvtári jelzések, az iskolai étkezdékhez vezető utat mutató táblák, a vészhelyzetekhez kapcsolódó biztonsági előírások és menekülési tervek, valamint a kijáratot, a bejáratot és a liftet jelző táblák. Ideiglenes kiírásnak tekinthetők a kollégiumi szobák névsorai, az étkezdei menük, a könyvtár ideiglenes zárva tartására figyelmeztető jelzések, valamint a sportversenyekhez, tanulmányi vetélkedőkhöz vagy tananyagbemutatókhoz kapcsolódó időszakos feliratok.

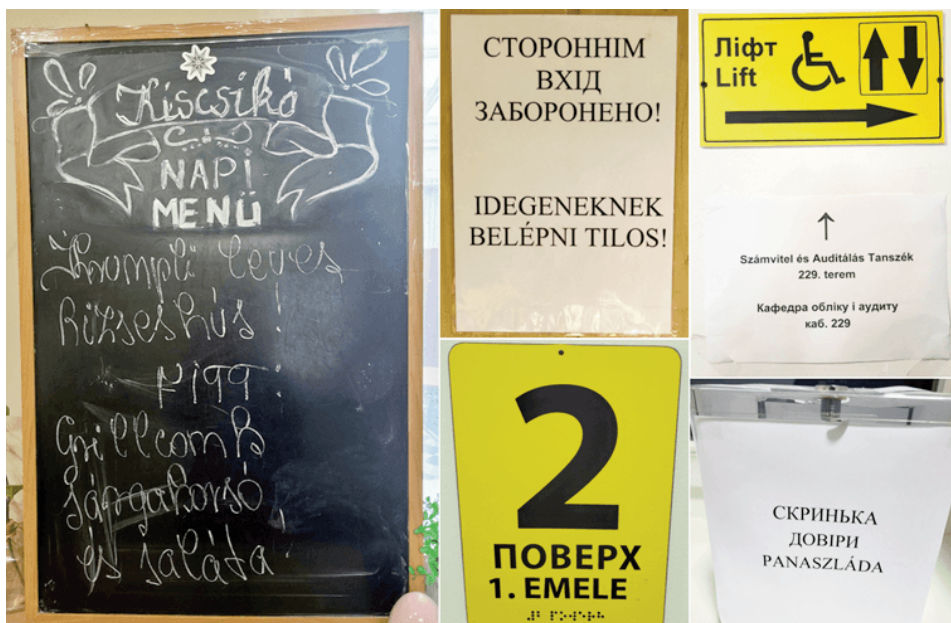
Az informatív kiírások sajátossága, hogy ezek az elemek közvetlenül befolyásolják az intézményen belüli tájékozódást, a mindennapi eligazodást és az információhoz való hozzáférést, így nyelvi szempontból különösen nagy funkcionális jelentőséggel bírnak. Pozitívként értékelhető, hogy ebben a kategóriában a kétnyelvűség sokkal erőteljesebben tükröződött, mint a korábbiaknál (lásd 7. ábra), ugyanakkor az egynyelvű jelzések aránya továbbra is magas maradt mind magyar, mind ukrán nyelven. A kétnyelvű jelzések főként a BKLL, a PFKG, az FSZI és a KME intézményeiben voltak megfigyelhetők. Különösen a KME esetében volt érzékelhető a tudatos kétnyelvű információátadásra való törekvés, mivel itt az ukrán egynyelvű elemek többnyire csak a tűzesetekkel kapcsolatos jelzésekre, az Ukrajnában vásárolt fertőtlenítő- és nyomtatóberendezések felirataira, valamint a tanulmányi osztályon használt szerződésmintákra korlátozódtak. A kevésbé hivatalos jelzések, például a váltócipő használatát előíró tábla és az étkezdei menük, viszont csak magyar nyelvűek voltak, ezzel is szemléltetve a magyar és az ukrán nyelv használata közötti funkcionális különbségeket.

A formálisabb, intézményileg szabályozott vagy külső előírásokhoz kötődő jelzések esetében gyakrabban jelent meg az ukrán nyelv, míg a helyben készített, kevésbé hivatalos, a mindennapi belső kommunikációt szolgáló kiírások között nagyobb arányban fordultak elő magyar egynyelvű elemek. Ez arra enged következtetni, hogy az ukrán nyelv elsősorban a hivatalos, adminisztratív és biztonsági kommunikáció nyelveként van jelen, míg a magyar inkább az intézmény belső, közösségi és informális működéséhez kapcsolódó szférákban őrzi erősebb pozícióját.

A nyelvek használatát és megjelenését illetően a többi intézményben kevésbé volt érzékelhető valamiféle egységes irányelv vagy vezérfonal. Az, hogy egyes kiírások egy- vagy kétnyelvűek voltak, többnyire esetlegesnek tűnt. Az állami intézményekben a menekülési tervek egységesen csak ukrán nyelvűek voltak, a KME-n viszont általában kétnyelvűek. A tűzesetekkel és a tűzjelzőkkel kapcsolatos feliratok mindenhol kizárólag ukránul voltak elérhetők, ami vészhelyzet esetén a magyar anyanyelvű diákok nem

megfelelő szintű tájékozottságához vezethet. Ilyen szempontból tehát több kétnyelvű feliratra lenne szükség az iskolákban, ezzel biztosítva a nyelvi akadálymentességet a tanárok, a diákok és az esetleges vendégek számára. Ez azért is különösen fontos, mert az angol nyelvű feliratok csupán a kijáratok és az illemhelyiségek megnevezésére korlátozódtak, és ezek is csak a KME és a BKLL esetében fordultak elő.

7. ábra. Informatív kiírások

Az újabb építésű intézményekben, mint amilyen a PFKG is, már nemcsak magyar és ukrán nyelvű, hanem Braille-írással ellátott feliratok is jelzik a ki- és bejáratokat, valamint az illemhelyiségeket. Ez arra mutat rá, hogy az akadálymentesítés kérdése nem csupán nyelvi, hanem tágabb hozzáférhetőségi szempontból is egyre nagyobb jelentőséget kap az intézményi terek kialakításában. A többnyelvű és multimodális információközlés együttes jelenléte ezért az inkluzív iskolai környezet egyik fontos ismérvének tekinthető.

5.8. Szemléltetők

Az oktatási-nevelési célú szemléltetők többnyire már a felülről lefelé szabályozott nyelvitájkép-elemek közé tartoznak, ezért nem meglepő, hogy az adatolt 154 szemléltető 45,5%-a ukrán egynyelvű volt, míg a magyar nyelvűek aránya 26%, az angol nyelvűeké pedig 9,7% volt. A magyar–ukrán kétnyelvű szemléltetők előfordulása ennél is alacso-

nyabb volt (9,1%), amely szinte megegyezik a BBGL német nyelvi szaktantermében adott magyar–német kétnyelvű szemléltetők arányával (8,4%).

A szemléltetők nyelvi jellemzői tantárgyanként is eltéréseket mutattak. A természettudományos tantárgyakhoz kapcsolódó segédanyagok esetében gyakrabban fordultak elő ukrán nyelvű szemléltetők, ami részben azzal magyarázható, hogy ezek az anyagok jellemzően ilyen formában érhetők el kereskedelmi forgalomban Ukrajnában. Az idegen nyelvi órákhoz kapcsolódó szemléltetők esetében ugyanakkor természetes módon jelentek meg a célnyelvi, például angol vagy német nyelvű elemek, míg a magyar nyelvhez és irodalomhoz, illetve az alsóbb évfolyamok oktatásához inkább magyar nyelvű segédanyagok társultak. A szemléltetők esetében tehát az ukrán nyelv dominanciája nem minden tantárgyban és oktatási helyzetben érvényesült azonos módon, hanem az adott tantárgyhoz kötődő nyelvi sajátosságokkal is összefüggött.

Az eredmények azt mutatják, hogy több kétnyelvű szemléltetőre lenne szükség a kárpátaljai magyar iskolákban, főként magyar–ukrán és magyar–angol irányban. Az előbbiből minden tantárgyhoz egységesen kellene létrehozni új segédanyagokat, az utóbbiból pedig elsősorban az angol mint idegen nyelv tanításához kapcsolódó szemléltető anyagokat, mivel ezek jelenleg szinte kizárólag angol egynyelvűek voltak. Különösen az FSZI-ben és a BBGL-ben volt megfigyelhető, hogy a tanárok saját kezűleg készítették kétnyelvű szemléltetőket fizikából és német nyelvből (lásd 8. ábra), de a kétnyelvű elemek aránya így is meglepően alacsony maradt.

8. ábra. A tanárok által készített kétnyelvű szemléltetők

Emellett egynyelvű magyar szemléltetőkre is szükség van a kárpátaljai magyar iskolákban, mivel a legtöbb szemléltetőanyag csak ukrán nyelven érhető el. Ennek több oka is van. Az ukrán nyelvű plakátokat például könnyen meg lehet vásárolni vagy rendelni Ukrajnában és a Beregszászsal szomszédos városokban, míg a magyar nyelvű szemléltetőkhöz jóval nehezebb hozzájutni. Emellett gyakran különbség van az ukrainai és a magyarországi tantervek között is, ami megnehezíti a magyarországi szemléltetők közvetlen használatát. (Váradi 2025b, 6. p.) E tényezők következtében az iskolák vagy ukrainai szemléltetőket vásárolnak, vagy a tanárok saját kezűleg készíteneek új segédanyagokat.

Bár a szemléltetők többsége inkább top-down jellegű elemnek tekinthető, a tanárok által saját kezűleg készített szemléltetők bizonyos esetekben átmenetet képeznek a top-down és a bottom-up kategóriák között, hiszen intézményi oktatási célt szolgálnak, ugyanakkor létrehozásuk alulról szerveződő pedagógusi kezdeményezés eredménye. Ez különösen jól megfigyelhető volt azokban az esetekben, amikor a pedagógusok saját maguk pótolták a hiányzó magyar vagy kétnyelvű segédanyagokat.

5.9. Teremnévtáblák

A teremnévtáblák voltak az iskolai nyelvi tájkép leginkább szervezetteen kétnyelvű elemei. Az adatolt 132 teremnévtábla közül 117 volt magyar–ukrán kétnyelvű (88,6%). Ide tartoztak az osztálytermek, az irodák, az étkezdék, a szaktantermek, a könyvtárak, a kiállítótermek és az illemhelyek táblái. Nemcsak a helyiségek megnevezése volt kétnyelvű, hanem az osztályfőnökök neve, az irodák és könyvtárak nyitvatartási ideje, valamint az egyes adminisztratív helyiségekben dolgozó személyek beosztása is két nyelven volt elérhető. A nyitvatartási idők ráadásul két időzóna szerint is fel voltak tüntetve, mivel Magyarországon a közép-európai, Ukrajnában pedig a kelet-európai időzónát használják, egyórás eltéréssel. (Váradi et al. 2024, 181. p.) A teremnevek tehát jól tükrözik a kárpátaljai régió kétnyelvűségét (lásd 9. ábra).

A kétnyelvűsítést a legtöbb esetben úgy oldották meg, hogy ugyanazon a táblán tüntették fel mindkét nyelven az információt, de előfordult az is, hogy két külön táblát készítettek, és azokat egymás mellé vagy alá helyezték. A nyelvek dominanciája többnyire véletlenszerű volt: hol a magyar, hol az ukrán szerepelt domináns pozícióban. Ez arra utal, hogy ebben a kategóriában nem érvényesült következetes hierarchia a két nyelv között, hanem inkább a gyakorlati szempontok és az adott intézményi megoldások alakították a vizuális elrendezést.

A teremnévtáblák különösen fontos részét képezik az iskolai nyelvi tájképnek, mivel ezek biztosítják az intézményen belüli alapvető tájékozódást. A kétnyelvűség magas aránya ezért nem csupán szimbolikus jelentőségű, hanem közvetlenül hozzájárul a nyelvi akadálymentességhez is. A minden intézményben használt kétnyelvű táblák azt jelzik, hogy ebben a kategóriában az intézmények tudatosan törekedtek arra, hogy

mind a magyar, mind az ukrán anyanyelvűek számára hozzáférhetővé tegyék a legfontosabb eligazító információkat.

9. ábra. Kétnyelvű teremnévtáblák

5.10. Háborús jelzések

Ide soroltam azokat a nyelvitájkép-elemeket, amelyek valamilyen formában kapcsolódtak az orosz–ukrán háborúhoz. Ilyenek voltak az óvóhelyek felé vezető utat és azok férőhelyeinek számát jelző táblák, a légiriadókra vonatkozó biztonsági előírások, az ukrán hadsereg és a hősi halottak előtt tisztelgő rajzok és plakátok, valamint a béke iránti igényt kifejező versek és békegalambszimbólumok. Mivel ez a kategória az ország jelenlegi politikai és biztonsági helyzete miatt meglehetősen szabályozottnak tekinthető, az ukrán nyelvű elemek aránya (64,3%) jóval magasabb volt, mint a magyar nyelvűeké (4,8%) vagy a kétnyelvűeké (28,6%). Emellett egy alkalommal ukrán–angol kétnyelvűség is megfigyelhető volt: egy ukrán zászlóval ellátott tank előtt egy kisfiú állt, a rajz alsó részén pedig a „NO WAR” felirat volt olvasható (lásd 10. ábra).

10. ábra. Az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos schoolscape-elemek

A kétnyelvű elemek elsősorban az óvóhelyekkel kapcsolatban voltak megfigyelhetők, feltehetően azért, hogy az államnyelvet kevésbé beszélő magyar anyanyelvű gyermekek is tudják, hová kell vonulniuk légiriadó esetén. Szintén kétnyelvűek voltak az óvóhelyek megközelítésének rendjét és az ott tanúsítandó helyes viselkedést leíró rendelkezések, ami ugyancsak a tanulók megfelelő tájékoztatását szolgálta.

Ugyanakkor a háborús jelzések nyelvi képe egyértelműen mutatja, hogy a rendkívüli helyzetekhez kapcsolódó kommunikációban az ukrán nyelv dominanciája érvényesül, ami összhangban áll az állami szabályozás és a hivatalos válságkommunikáció nyelvi kereteivel. Ugyanakkor az is látható, hogy a magyar nyelv bizonyos esetekben kiegészítő szerepben jelen van, különösen ott, ahol az információknak közvetlenül a magyar anyanyelvű tanulókhoz is el kell jutniuk. A kategória ezért jól példázza, hogy a nyelvi tájképben a hivatalos államnyelvi prioritások és a helyi kisebbségi nyelvi szükségletek miként kapcsolódnak össze egy háborús helyzetben.

A magyar oktatási intézményekben gyakran megjelenő téma a béke iránti vágy, amit az FSZI-ben például Radnóti Miklós *Himnusz a békéről* című versének megjelenése is szimbolizál. Emellett a tiszteletadás és az emlékezés is fontos szerephez jut. Ennek egyik beszédes példája a KME egyik volt hallgatójának, Timoscuk Mihálynak az emlékhelye, aki 2009-ben szerzett diplomát az akkori II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, és 2014. augusztus 13-án, éppen a 27. születésnapján vesztette életét a háborút megelőző antiterrorista műveleti övezetben. (Várad–Parapatics 2025, 14–15. p.) Az ilyen jelzések arra mutatnak rá, hogy a háború nemcsak absztrakt politikai vagy katonai valósággént, hanem személyes veszteséggént és közösségi emlékezetként is jelen van az iskolai terekben.

A PFKG-ben (valószínűleg a gyermekek megrémülését elkerülendő) mindössze két, a háborúhoz kapcsolódó jelzés volt látható. Az egyik az óvóhely felé vezető utat mutatja, a másik a légiriadó alatti teendőket ismertette, például az óvóhelyre vonulást és az

ottani várakozást, valamint a felnőttek számára az ablakok bezárását, illetve a villany, a gáz és a víz elzárását. Ez arra enged következtetni, hogy a legfiatalabb korosztályokat oktató intézményekben tudatosabban törekedhetnek a háború vizuális jelenlétének korlátozására, miközben a legfontosabb biztonsági információkat továbbra is hozzáférhetővé teszik. Az orosz–ukrán háború tehát minden kárpátaljai lakos életét érinti, még a legkisebb gyermekekét is, akik Beregszász városában, a frontvonalától közel másfél ezer kilométerre élnek.

5.11. Oktatási dokumentumok

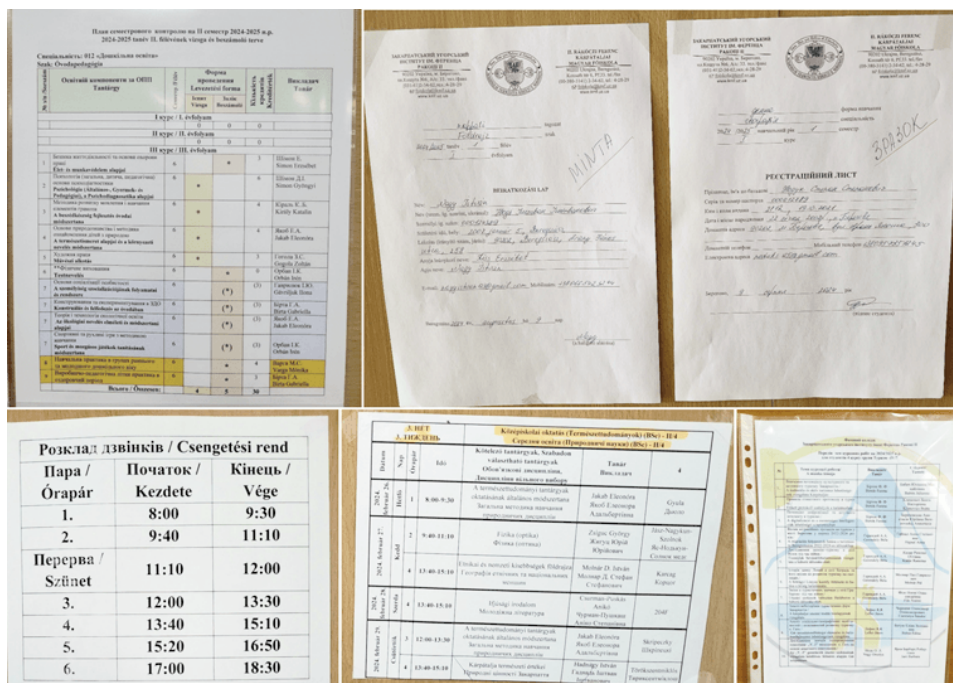
Az oktatási dokumentumok az iskolai nyelvi tájkép erősen szabályozott részét képezik, mégis a magyar (25,6%) és az ukrán (27,8%) egynyelvű elemek aránya nagyjából azonos volt. A legtöbb oktatási dokumentum magyar–ukrán kétnyelvű volt (42,2%), míg néhány esetben (főként a KME Angol Tanszéki Csoportjánál) az angol nyelv is előfordult. A vizsgált óvodában elsősorban magyar nyelvű oktatási dokumentumok voltak megfigyelhetők, a középfokú oktatási intézményekben viszont nagyobb volt az ukrán nyelv dominanciája, míg a felsőoktatásban a kétnyelvű információátadás került előtérbe, mivel a vizsgált egyetem magánintézmény volt.

Egyes esetekben a kétnyelvűség csak az oktatási dokumentumok egy-egy részére, leggyakrabban a címükre terjedt ki. A BKLL-ben az órarend például ukránul tartalmazta a tanárok neveit, miközben a hét napjainak megnevezése már magyar nyelvű volt. Ez a részleges kétnyelvűség arra utal, hogy a két nyelv használata nem mindig egyenrangú módon valósult meg, hanem bizonyos információtípusok inkább az egyik vagy a másik nyelvhez kötődtek. Az ilyen megoldások ugyan láthatóvá teszik mindkét nyelvet, de nem feltétlenül biztosítanak teljes körű hozzáférést az összes közölt információhoz mindkét nyelvi csoport számára.

Az FSZI és a KME mint magán oktatási intézmények esetében azonban a balansz kétnyelvűség dominált, vagyis az órarendek, a szabadon választható tantárgyak listái, a vizsgák és beszámolók tervei, a félévszerkezetek, a csengetési rendek, valamint a szakdolgozati témakiírások párhuzamosan jelentek meg egymás mellett vagy alatt ukránul és magyarul, akár egy dokumentumon belül, akár két külön dokumentum formájában (lásd 11. ábra).

A nyelvek sorrendje ezeknél a dokumentumoknál sem volt egységes: néhol a magyar, máshol az ukrán nyelv szerepelt fölérendelt pozícióban. Ez arra enged következtetni, hogy a dokumentumok vizuális elrendezésében nem alakult ki minden intézményre vagy dokumentumtípusra egyaránt jellemző, következetes hierarchia a két nyelv között. A nyelvi sorrend változékonysága ugyanakkor azt is mutatja, hogy a kétnyelvűség megvalósítása sok esetben inkább gyakorlati, szerkesztési vagy helyi intézményi döntések eredménye volt, mintsem egységesen szabályozott minta.

11. ábra. Kétnyelvű oktatási dokumentumok

Az oktatási dokumentumok különösen fontos kategóriát alkotnak, mivel közvetlenül kapcsolódnak az intézményi működéshez, a tanulásszervezéshez és a tanulmányi tájékozódáshoz. Nyelvi szempontból ezért nem pusztán reprezentációs elemek, hanem a mindennapi oktatási gyakorlatot alakító eszközök is. A részleges és a balansz kétnyelvűség közötti különbségek jól szemléltetik, hogy a kétnyelvű információátadás nem minden esetben valósul meg azonos mélységben. Ahol azonban a teljes dokumentumra kiterjedő párhuzamos kétnyelvűség érvényesül, ott az oktatási dokumentumok a nyelvi akadálymentesség és az intézményi inkluzivitás fontos eszközeivé válnak.

5.12. Nemzeti szimbólumok

Ebben a top-down kategóriában egyértelműen az ukrán nemzeti szimbólumok domináltak, mivel az adatolt 33 elem 54,6%-a ukrán nemzeti szimbólum volt, míg a kizárólag magyar szimbólumok aránya 12,1%, a magyar és ukrán szimbólumok együttes előfordulása pedig 33,3% volt. Az ukrán nemzeti jelképek dominanciája a kisebbségi iskolákban megszokott jelenség (Karmacsai 2018, 177–178. p.), különösen az utóbbi évek eseményeinek fényében, mivel az egységes ukrán nemzet eszméje az orosz–ukrán háború kitörése után mind a mai napig kiemelt figyelmet kap. (Carlá–Constantin 2025)

Az ukrán zászló, himnusz és címer önmagában leggyakrabban az állami iskolákban, a BBGL és a BKLL osztálytermeiben volt megfigyelhető, ugyanakkor a magyar és az ukrán jelképek együttes jelenléte is e két intézményben fordult elő a legnagyobb számban. A magánintézményekben viszont a nemzeti szimbólumok jóval ritkábban jelentek meg, többnyire csak az intézmények bejáratánál voltak megtalálhatók.

További eltérés volt megfigyelhető abban, hogy míg az ukrán szimbólumok célirányosan jelentek meg plakátokon és szemléltetőkön, addig a magyar szimbólumok gyakran inkább a rejtett tanterv részeként fordultak elő, kevésbé feltűnő és kevésbé direkt formában. Mivel a BBGL-t Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről nevezték el, az intézmény előkertjében egy kopjafa és egy székelykapu is megtalálható, amelyek Székelyföld közismert szimbólumai (lásd 12. ábra). A székelykapuhoz egy külön iskolai tradíció is kapcsolódik: a líceumba érkező új diákok a tanévnyitón áthaladnak a kapu alatt, és ezzel válnak „hivatalosan” is az intézmény tanulóivá. (Pocsa 2021, 26. p.)

12. ábra. Közvetlen és rejtett nemzeti szimbólumok

Ugyancsak rejtett, a nemzeti öntudatot formáló elemek közé tartoznak a magyar történelem nagyjainak mellszobrai és portréi, valamint azok a falakon látható szemléltetők, amelyek a *Szózat*, a *Székely himnusz* és a *Nemzeti dal* szövegét tartalmazzák. Emellett hasonló szimbolikus funkcióval bír az oktatási intézmények neve is, mivel bár hivatalosan a magyar tannyelvű iskolákat a 2017-es oktatási törvény megszüntette, és az iskolák ukrán nevéből kikerült a „magyar tanítási nyelvű” megjelölés, az intézmények elnevezése továbbra is hordozza a magyar nemzeti identitást Kossuth Lajos, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc és P. Frangepán Katalin nevén keresztül.

A nemzeti szimbólumok ilyen elrendeződése arra utal, hogy az iskolai nyelvi tájképben az ukrán állami identitás vizuális reprezentációja explicitebb, intézményesebben szabályozott és könnyebben észlelhető formában jelenik meg, míg a magyar nemzeti identitás kifejezése inkább a kulturális emlékezethez és a hagyományőrzéshez kapcso-

lódó elemeken keresztül érvényesül. Ez a különbség nemcsak a szimbólumok láthatóságában, hanem funkciójában is megmutatkozik. Az ukrán nemzeti jelképek elsősorban az állami lojalitás és az állampolgári nevelés eszközei, míg a magyar szimbólumok inkább az intézményi hagyományok, valamint a kisebbségi közösség kulturális önazonossága és a helyi emlékezet fenntartása szempontjából bírnak jelentőséggel. Ennek következtében a kétféle szimbolikus rendszer nem feltétlenül egymást kizárva, hanem sok esetben egymás mellett, eltérő jelentésrétegek hordozójaként van jelen ugyanabban az oktatási térben.

5.13. Intézményi névtáblák

A leginkább top-down kategóriát az intézményi névtáblák alkották, amelyek döntő többségben ukrán–magyar kétnyelvűek voltak (73,3%). Az FSZI esetében az intézmény bejáratánál kétnyelvű felirat látható, míg az épület oldalán az intézmény neve csak ukrán nyelven szerepelt. Három intézmény külső falán háromnyelvű (ukrán–magyar–angol) intézményi táblák is megfigyelhetők voltak. A KME esetében a korábbi intézménynévtábla kétnyelvű volt, azonban 2025 októberében új névtáblát helyeztek ki a főiskola egyetemmé válása alkalmából, amely már háromnyelvű lett. A BKLL és a BBGL esetében egy 2025-ös európai uniós nyelvi akadálymentesítési projekt nyomán (lásd Máté–Hires-László 2025) a korábbi kétnyelvű táblák mellé háromnyelvű névtáblák is kerültek, amelyeken az intézmények neve Braille-írással is szerepelt (lásd 13. ábra). Az intézményi névtáblák tehát, bármennyire is a nyelvi tájkép állandó elemeinek tűnnek, szintén változásnak vannak kitéve.

13. ábra. Két- és háromnyelvű intézményi névtáblák

A nyelvek pozíciója viszonylag egységes volt: a PFKG kivételével mindenhol az ukrán nyelv szerepelt fölérendelt pozícióban a magyarhoz képest. A magyar kisebbségi intézmények tehát ebben a tekintetben kihasználják a 2022-es nemzetiségi törvény 10. cik-

kének 7. pontja által biztosított lehetőséget, amely szerint az ukrán államnyelvi szöveg alatt vagy attól jobbra a nemzeti kisebbségek nyelvén is feltüntethető az állami és önkormányzati intézmények neve azokon a településeken, ahol az adott kisebbség hagyományosan és jelentős számban él. (Váradi 2025b, 3. p.)

Ez a vizuális hierarchia jól tükrözi a jelenlegi ukrainai nyelvpolitikai kereteket: noha a kisebbségi nyelv használata bizonyos feltételek mellett jogilag biztosított, az államnyelv elsődlegessége a névtáblákon továbbra is egyértelműen érvényesül. Ennek következtében az intézményi névtáblák egyszerre közvetítik az adott intézmény hivatalos, állami beágyazottságát, valamint annak kisebbségi nyelvi és kulturális kötődését.

Az angol nyelv megjelenése a háromnyelvű táblákon részben informatív, részben szimbolikus funkcióval bír. Egyfelől az intézmények nemzetközi kapcsolataira és nyitottságára utal, másfelől a modern, európai orientációjú intézményi arculat részévé válik. Az angol nyelv tehát nem pusztán információközlő szerepet tölt be, hanem presztízsnyelvként is működik. A Braille-feliratok megjelenése további jelentéssréteggel gazdagítja az intézményi névtáblák értelmezését. Ezek ugyanis nem csupán a többnyelvűséget, hanem az inkluzivitást és az akadálymentesítésre való törekvést is láthatóvá teszik. Ily módon a névtáblák nemcsak nyelvpolitikai, hanem társadalmi és esélyegyenlőségi szempontból is fontos jelzéseknek tekinthetők.

6. Következtetések

A kutatás célja az volt, hogy elemző betekintést nyújtson a kárpátaljai Beregszász városában működő magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképébe az orosz–ukrán háború időszaka alatt. Ennek megfelelően összesen 1233 nyelvitájkép-elemet gyűjtöttem hat oktatási-nevelési intézményből, amelyeket tizenhárom csoportba soroltam az alulról felfelé (bottom-up) és a fentről lefelé (top-down) szerveződő megkülönböztetés alapján. (Ben-Rafael et al. 2006)

Az elemzés két hipotézis vizsgálatára irányult. Az első hipotézis, amely szerint a magyar nyelv inkább a kevésbé hivatalos, bottom-up jelzéseken dominál, beigazolódott. A vizsgált oktatási-nevelési intézmények alulról szerveződő nyelvi tájképéhez a diákok készítményeit, a tablókollázsokat, a dekorációkat, az emléktáblákat és a szobrokat soroltam, amelyek között minden esetben a magyar egynyelvű jelzések voltak túlsúlyban. Az egyszerre mindkét kategóriába besorolható hirdetések, informatív kiírások és osztállysarkok esetében szintén a magyar nyelv dominált, ugyanakkor a magyar–ukrán kétnyelvűség is érzékelhetőbben jelen volt. Ezzel szemben a top-down szférát – a háborús jelzések, a szemléltetők és a nemzeti szimbólumok kivételével – nem az ukrán egynyelvű jelzések uralták, hanem a kétnyelvűség: az intézményi névtáblák, az oktatási dokumentumok és a teremnévtáblák általában magyar–ukrán kétnyelvűek voltak.

Az országban uralkodó jelenlegi politikai és társadalmi helyzet következtében érthető, hogy a legtöbb nemzeti szimbólum és a háborúval kapcsolatos jelzés inkább ukrán egynyelvű formában jelent meg. Ugyanakkor főként az állami iskolák rejtett tantervének egyik jól megfigyelhető eleme a magyar nemzeti identitás alakítása és ápolása is, amely különböző magyar kulturális szimbólumok és történelmi személyiségek megjelenítésén keresztül valósul meg az iskola falain belül és kívül, legyen szó portrékról, szobrokról, idézetekről vagy egyéb művészeti tárgyokról. Fontos következtetés továbbá, hogy több kétnyelvű pedagógiai szemléltetőre volna szükség a kárpátaljai magyar iskolákban, különösen a felsőbb évfolyamokon. Jelenleg a tanárok gyakran saját kezűleg készítenek kétnyelvű szemléltetőket, ezek azonban többnyire elszigetelt, nem pedig intézményesített vagy átfogó kezdeményezések. Ahogyan az a 3. táblázatban is látható, minél hivatalosabbá és szabályozottabbá válik a schoolscape, annál inkább csökken a magyar egynyelvűség aránya (lásd Tódor 2014; Biró 2016), és helyét elsősorban a magyar–ukrán kétnyelvűség, valamint kisebb részben az ukrán egynyelvű kiírások veszik át.

3. táblázat. A bottom-up és a top-down jelzések megoszlása

Kategóriák	Részletek	HU	UA	HU-UA	Egyéb	Összesen
Bottom-up	Diákok készítményei, tablókollázsok, dekorációk, emléktáblák, szobrok	237 (69,7%)	30 (8,8%)	41 (12,1%)	32 (9,4%)	340 (100%)
Kevert	Hirdetmények, osztálysarkok, informatív kiírások	186 (43,6%)	95 (22,3%)	130 (30,4%)	16 (3,7%)	427 (100%)
Top-down	Szemléltetők, háborús jelzések, oktatási dokumentumok, nemzeti szimbólumok, intézményi névtáblák	76 (16,3%)	148 (31,7%)	203 (43,6%)	39 (8,4%)	466 (100%)

A második hipotézis az állami és a magánintézmények közötti nyelvhasználati különbségekre összpontosított. Feltételeztem, hogy a magánintézményekben nagyobb arányban találhatók magyar egynyelvű jelzések még a top-down szférában is, mivel működésük az állami intézményekéhez képest kevésbé szabályozott. (Puskás 2018, 331–332. p.) A 4. táblázatban látható eredmények alapján a leginkább számottevő eltérés nem a magyar egynyelvű elemek, hanem az ukrán egynyelvű és a kétnyelvű nyelvitájkép-elemek arányában figyelhető meg. Az állami intézményekben összességében közel kétszer akkora volt a kizárólag ukrán nyelvű feliratok aránya (31,6%), mint a magán oktatási intézményekben (17,4%). A magyar–ukrán kétnyelvű jelzések aránya pedig majdnem kétszer nagyobb volt a magánintézményekben (35,1%), mint az állami iskolákban

(20,2%). A magyar egynyelvű elemek aránya ugyanakkor mindkét intézménytípus esetében megközelítőleg 40% volt.

4. táblázat. A vizsgált állami és magánintézmények nyelvi tájképe

Kategóriák	Állami intézmények				Magánintézmények			
	HU	UA	HU-UA	Egyéb	HU	UA	HU-UA	Egyéb
Diákok készítményei	34 (81%)	3 (7,1%)	-	5 (11,9%)	34 (75,5%)	3 (6,7%)	-	8 (17,8%)
Tablókollázsok	19 (100%)	-	-	-	68 (90,7%)	1 (1,3%)	1 (1,3%)	5 (6,7%)
Dekorációk	24 (58,6%)	14 (34,1%)	3 (7,3%)	-	38 (40%)	9 (9,5%)	35 (36,8%)	13 (13,7%)
Emléktáblák és szobrok	14 (100%)	-	-	-	6 (66,7%)	-	-	3 (33,3%)
Hirdetmények	3 (75%)	1 (25%)	-	-	73 (56,2%)	19 (14,6%)	33 (25,4%)	5 (3,8%)
Osztálysarkok	23 (46,9%)	4 (8,2%)	22 (44,9%)	-	12 (85,7%)	-	2 (14,3%)	-
Informatív kiírások	9 (20,9%)	20 (46,5%)	12 (27,9%)	2 (4,7%)	66 (35,3%)	51 (27,3%)	61 (32,6%)	9 (4,8%)
Szemléltető	25 (25,5%)	43 (43,9%)	5 (5,1%)	25 (25,5%)	15 (26,8%)	27 (48,2%)	9 (16,1%)	5 (8,9%)
Teremnévtáblák	1 (3,7%)	4 (14,8%)	22 (81,5%)	-	6 (5,7%)	3 (2,9%)	95 (90,5%)	1 (0,9%)
Háborús jelzések	1 (4,5%)	16 (72,8%)	4 (18,2%)	1 (4,5%)	1 (5%)	11 (55%)	8 (40%)	-
Oktatási dokumentumok	7 (33,3%)	10 (47,6%)	4 (19,1%)	-	16 (23,2%)	15 (21,7%)	34 (49,3%)	4 (5,8%)
Nemzeti szimbólumok	3 (11,1%)	15 (55,6%)	9 (33,3%)	-	1 (16,7%)	3 (50%)	2 (33,3%)	-
Intézményi névtáblák	-	-	2 (50%)	2 (50%)	-	1 (9,1%)	9 (81,8%)	1 (9,1%)
Összesen	163 (39,7%)	130 (31,6%)	83 (20,2%)	35 (8,5%)	336 (40,9%)	143 (17,4%)	289 (35,1%)	54 (6,6%)

Az eredmények tehát azt sugallják, hogy a magánintézményekben nincs számottevően több magyar egynyelvű kiírás, ugyanakkor ezek az intézmények jobban ki tudják használni a nemzeti kisebbségi törvény által biztosított információduplikálási lehetőségeket a kisebbségi nyelven. Ez leginkább a kétnyelvű dekorációk, hirdetmények, háborús jelzések és oktatási dokumentumok formájában nyilvánul meg, mivel e kategóriákban az állami iskolákban általában kevésbé volt jellemző a kétnyelvűség. (Pocsa 2021) Az állami intézményekre ezzel szemben erőteljesebben hat az ukrán államnyelvi politika, ezért falaikon belül több ukrán nyelvű dekoráció, informatív kiírás, háborús jelzés, oktatási dokumentum és nemzeti szimbólum található.

Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a kapott eredmények nem általánosíthatók, mivel a kutatás nem terjedt ki Beregszász összes magyar oktatási intézményének nyelvi tájképére. Emellett az adatolt nyelvitájkép-elemek mennyisége és kategóriánkénti megoszlása sem volt azonos az állami és a magánintézményekben, ami szintén befolyásolhatta az arányokat. A vizsgálat így elsősorban egy adott időszakra és egy meghatározott intézménycsoportra vonatkozó helyzetképet ad, ugyanakkor jól érzékelteti azokat a főbb tendenciákat, amelyek jelenleg alakítják a kisebbségi magyar iskolák vizuális nyelvhasználatát Beregszászon. A kutatás eredményei ezért hozzájárulhatnak a kárpátaljai magyar oktatási intézmények nyelvi tájképének, valamint a kisebbségi nyelvhasználat és az államnyelvi szabályozás közötti viszonyrendszer jobb megértéséhez is.

Köszönetnyilvánítás

A 2025-2.1.1-EKÖP-2025-00029 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2025-2.1.1-EKÖP pályázati program finanszírozásában valósult meg. Szerződés azonosítója: 2025-2.1.1-EKÖP-2025-00029/54.

Irodalom

- Bartha Csilla–Laihonen Petteri–Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*, 23. évf. 3. sz. 13–28. p.
- Ben-Rafael, Eliezer–Shohamy, Elana–Amara, Muhammad Hasan–Trumper-Hecht, Nira 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In Gorter, Durk (ed.): *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Bristol, Multilingual Matters, 7–30. p. <https://doi.org/10.21832/9781853599170-002>
- Biró, Enikő 2016. Learning schools in a minority setting. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, Vol. 8. No. 2. 109–121. p. <https://doi.org/10.1515/ausp-2016-0021>
- Brown, Kara D. 2005. Estonian schools and the marginalization of regional identity in education. *European Education*, Vol. 37. No. 3. 78–89. p. <https://doi.org/10.1080/10564934.2005.11042390>
- Brown, Kara D. 2012. The linguistic landscape of educational spaces: Language revitalization and schools in Southeastern Estonia. In Gorter, Durk–Marten, Heiko F.–Van Mensel, Luk (eds.): *Minority languages in the linguistic landscape*. London, Palgrave Macmillan, 281–298. p. https://doi.org/10.1057/9780230360235_16
- Carlá, Andrea–Constantin, Sergiu 2025. Language policies and insecurities in Ukraine. *Nationalities Papers*, Vol. 53. 1–19. p. <https://doi.org/10.1017/nps.2025.10071>
- Cohen, Yehudi 1970. Schools and civilizational states. In Fischer, Joseph (ed.): *The social sciences and the comparative study of educational systems*. Scranton, International Textbook Company, 55–147. p.

- Csernicskó István 2010. Az ukrán és orosz nyelv használati gyakoriságáról a kárpátaljai magyar közösségben. In Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár, PoliPrint, 86–100. p.
- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2020a. *Kárpátalja 1920–2020. A kárpátaljai magyarság elmúlt 100 éve*. Beregszász, Hodinka Antal Kutatóközpont.
- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2020b. *Tévút az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” (elemző áttekintés)*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Csernicskó, István–Hires-László, Kornélia–Karmacs, Zoltán–Márku, Anita–Molnár D., István–Máté, Réka–Tóth-Orosz, Enikő 2023. *Hungarians and the Hungarian language in Transcarpathia*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Fedinec Csilla 2023. A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló ukrainai törvény: tartalmi elemzés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 25. évf. 2. sz. 3–26. p. <https://real.mtak.hu/166487/> (2026. április 18.)
- Gorter, Durk–Cenoz, Jasone 2015. Linguistic landscapes inside multilingual schools. In Spolsky, Bernard–Inbar-Lourie, Ofra–Tannenbaum, Michal (eds.): *Challenges for language education and policy: Making space for people*. New York, Routledge, 151–169. p.
- Istók Béla–Lőrincz Gábor–Török Tamás 2024. Módszertani megfontolások az iskolai és óvodai nyelvi tájkép kutatásához. In Polgár Anikó–Keserű József–Lőrincz Gábor–H. Nagy Péter (szerk.): *Didicisse fideliter artes. Köszöntő kötet Szabó András tiszteletére*. Komárom, Selye János Egyetem, 235–262. p.
- Johnson, Norris Brock 1980. The material culture of public school classrooms: The symbolic integration of local schools and national culture. *Anthropology & Education Quarterly*, Vol. 11. No. 3. 173–190. p.
- Karmacs Zoltán 2018. Kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképe. In Karmacs Zoltán–Máté Réka (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV*. Ungvár, „RIK-U” Kft., 174–182. p. <https://real.mtak.hu/79405/> (2026. április 19.)
- Karmacs Zoltán–Mészár Katalin 2024. Kárpátalja egyházi fenntartású iskoláinak virtuális nyelvi tájképe. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, 3. évf. 2. sz. 90–108. p. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2024-2-90-108>
- Katchanovski, Ivan 2026. *The Russia–Ukraine war and its origins. From the Maidan to the Ukraine war*. Cham, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-98724-3>
- Laihonen Petteri 2023. Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar tannyelvű iskolákban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 25. évf. 1. sz. 37–57. p.
- Laihonen, Petteri–Szabó, Tamás Péter 2017. Investigating visual practices in educational settings: Schoolsapes, language ideologies and organizational cultures. In Martin-Jones, Marilyn–Martin, Deirdre (eds.): *Researching multilingualism: Critical and ethnographic perspectives*. London, Routledge, 121–138. p.
- Laihonen, Petteri–Tódor, Erika-Mária 2015. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: Signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual*

- Education and Bilingualism*, Vol. 20. No. 3. 362–379. p. <https://doi.org/10.1080/13670050.2015.1051943>
- Lőrincz Gábor 2021. Identitásjelölő elemek egy délnyugat-szlovákiai kisváros oktatási intézményeinek nyelvi tájképében. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica*, Vol. 47. 61–71. p. <https://doi.org/10.46437/ActaUnivEszterhazyLinguistica.2021.61>
- Lőrincz Gábor–Istók Béla–N. Varagya Szilvia 2021. A weboldalak szerepe a virtuális iskolai nyelvi tájképben. *Hungarológiai Közlemények*, 22. évf. 1. sz. 84–95. p. <https://doi.org/10.19090/hk.2021.1.84-95>
- Máté, Réka–Hires-László, Kornélia 2025. Beyond the signs: multimodal approaches in analysing multilingual landscapes in Transcarpathia (Ukraine). *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, Vol. 4. No. 3. 63–86. p. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-3-63-86>
- Pocsai Réka 2021. *Beregszászi járási iskolák metanyelvéről (nyelvi ideológiák, nyelvi tájkép, nyelvi attitűd) (diplomadolgozat)*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. <https://dspace.kme.org.ua/handle/123456789/1245> (2026. április 21.)
- Puskás Veronika 2018. Iskolai nyelvi tájkép Nagyberegen. In Nagy-Kolozsvári Enikő–Kovács Szilvia (szerk.): *Multikulturalizmus és diverzitás a 21. században*. Ungvár, „RIK-U” Kft., 330–333. p.
- Reh, Mechthild 2004. Multilingual writing: A reader-oriented typology – with examples from Lira Municipality (Uganda). *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 170. 1–41. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2004.2004.170.1>
- Shohamy, Elana 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203387962>
- Tódor, Erika-Mária 2014. The hidden curriculum of schools: overview of the bilingual school context. *Journal of Romanian Literary Studies*, Vol. 4. 529–538. p.
- Tódor Erika-Mária–Laihonon Petteri 2026. Az iskolai nyelvi tájkép diszkurzív téralkotásának követéses és kollaboratív vizsgálata egy székely közösségben. *Magyar Nyelvőr*, 150. évf. 1. sz. 14–29. p. <https://doi.org/10.1556/200.2026.01001>
- Tódor, Erika-Mária–Vančo, Ildikó 2024. Ethnolinguistic vitality in minority schoolscape. *Languages*, Vol. 9. 353. p. <https://doi.org/10.3390/languages9110353>
- Tóth Mihály 2024. Ukrajna európai uniós integrációja és a nemzeti kisebbségek jogainak problémája. *Kisebbségvédelem*, 9. évf. 41–98. p.
- Váradai Krisztián 2023. Kétnyelvűséghez fűződő attitűdök vizsgálata többnyelvű környezetben élő főiskolai filológus hallgatók körében. *Argumentum*, 19. évf. 88–123. p. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2023/6>
- Váradai Krisztián 2025a. Az iskolai nyelvitájkép-kutatások elméleti és módszertani háttere. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, 4. évf. 3. sz. 87–125. p. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-3-87-125>
- Váradai Krisztián 2025b. Beregszászi magyar iskolák nyelvi tájképe. *Anyanyelv-pedagógia*, 18. évf. 3. sz. 1–16. p. <https://doi.org/10.21030/anyp.2025.3.1>
- Váradai, Krisztián–Hires-László, Kornélia–Máté, Réka 2024. Schoolscaping in a multilingual area: An example of a Hungarian college in Western Ukraine. *Sustainable Multilingualism*, Vol. 25. 165–195. p. <https://doi.org/10.2478/sm-2024-0016>

- Váradi Krisztián–Parapatics Andrea 2025. A többnyelvűség tükröződése a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nyelvi tájképében. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 25. évf. 1. sz. 1–23. p. <https://doi.org/10.18460/ANY.2025.1.001>
- Varga Szilvia–Toró Tibor 2020. A magyar nyelvhasználat a közoktatási intézményekben. *Kisebbségi Szemle*, 4. évf. 4. sz. 37–60. p.
- Veres Csilla 2024. *Beregszász és a Beregszászi kistérség iskoláinak „virtuális” nyelvi tájképe (diplomadolgozat)*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. <https://dspace.kme.org.ua/handle/123456789/4180> (2026. április 18.)
- Wedin, Åsa 2021. Schoolscaping in the third space: The case of the Language Introduction Programme in Sweden. *Apples – Journal of Applied Language Studies*, Vol. 15. No. 2. 151–168. p. <https://doi.org/10.47862/apples.110860>

KRISZTIÁN VÁRADI

THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF MINORITY HUNGARIAN SCHOOLS IN WARTIME UKRAINE

The aim of the study is to examine the linguistic landscape of minority Hungarian-medium schools operating in the town of Berehove, Transcarpathia, within the language policy and social context of wartime Ukraine. In the course of the research, a total of 1,233 linguistic landscape items were collected from six institutions, which were classified into thirteen categories for quantitative and qualitative analysis. The research was based on the distinction between bottom-up and top-down linguistic landscape elements, as well as on a comparison between state-run and private institutions. The results show that Hungarian is more strongly represented in the bottom-up linguistic landscape of the minority schools under investigation, whereas Ukrainian–Hungarian bilingualism predominates in the top-down sphere. A further difference can be observed between state and non-state educational institutions: in state schools, the proportion of monolingual Ukrainian signs was almost twice as high as in private institutions, while the proportion of bilingual signs was significantly larger in private institutions. At the same time, the representation of monolingual Hungarian signs was similar in both types of institutions. The findings suggest that the minority Hungarian language preserves its dominant role primarily in the more informal, community-shaped visual space, whereas bilingualism becomes the defining feature of the more formal sphere.

KLAMÁR ZOLTÁN

Egy Galga menti jelenségről, majdnem dióhéjban

ZOLTÁN KLAMÁR

On a Phenomenon Along the Galga River, Almost in a Nutshell

Keywords: personality research; organic and organized folklore; community validity of life examples; peasant memoirs; community and individual perspectives

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i3.07>

Liszka Józsefnek barátsággal

Sok éve, sőt, jó pár évtizede már, hogy rátévedtünk az etnográfia rögzös útjára! Két messziről jött süvölvény, két vidéki fiú, mára már nem létező országok polgárai. Akik barátokká lettek felsőoktatási kóborlásuk alatt. Akik egyet akartak, de nagyon: a szakmát jól megtanulni! Az öt egyetemi év ennek az akarásnak a jegyében telt.

Később, a nagybetűs életben már a zsillett-pengényi vastagságú, ám tudományunk kvintesszenciáját tartalmazó könyv megírására készültünk. Aztán látod, mi lett belőle? Úgy rákaptunk az írásra, hogy a sok betűhalmazból etnoszaurosok merészkedtek elő... Hogy néhai professzorunk alkotta terminus technicussal éljek.

Aztán abban reménykedünk, hogy ezek az önálló életre kelt lények, az újabb generációk kíváncsiságának köszönhetően mindenki hasznára lesznek. Mert nem magunknak írunk. Nem bizony! Szolgálni akarunk: tudományt, társadalmat és nem utolsósorban hagyományt. Ahogy a költő mondja: nem középiskolás fokon tanítani! De az sem baj, ha közben mi is tanulunk, akár a jó pap...

Az, hogy közben évtizedek iszkoltak el, Istenem, a bölcsesség felé lépdelés időbe telik! Csak győzzük egészséggel, no meg türelemmel. Ez utóbbi nekem már egyre fogy itt a kartali remeteségben. Remélem, nem úgy a Tiéd, ott a messzi Keszegfalván!

Olvasd hát köszöntő soraimat és a tanulmányt is derűvel, s hetvenkedjünk közösen, egészen a nyolcadik x-ig! Aztán meg nyolcvankodjunk tovább, öregurasan, ahogy illik!

Bevezető

A címbeli témamegjelölés kapcsán több, a néprajzkutatásban alapfogalomként megjelenő kérdést kell érintőlegesen említenünk. Így az egyéniségkutatást – lásd: Ortutay-féle magyar iskola! –, ami a folklorisztika irányzata, és jelentősége abban áll, hogy az esetenként misztifikált személytelen alkotóerővel szemben a nép körében élő, tehetséggel és alkotói vénával megáldott személyiségek tudatos tevékenységére fókuszál. (l. Voigt 2014, 65–66. p.) Aztán ott a szerves és szervezett folklór kérdése, ami az utóbbi fogalommal kapcsolatosan felveti a hagyományba való tudatos beavatkozás kérdését (vö. Liszka 2013, 23. p.). Ha már felvetés, akkor ide kell sorolnunk a survival és a revival fogalmakat is. A későbbiekben kibontott életpéldánk során mindkét jelenséggel találkozunk, hiszen van az életút öröksége között változatokban továbbélő, és van elfeledett, ám tudatosan felélesztett néphagyomány is (vö. Liszka 2013, 126–127. p.).

A Galga mente azon kevés kistájak egyike, amelynek a néprajzát alapvetően két forrásból ismerheti meg az érdeklődő olvasó és a szakember. A két forrás: a kutatók által feltárt és közreadott művek sokasága, valamint az a jelentős paraszti emlékező irodalom, melynek megteremtői, művelői a huszadik század második felében számos memoárt adtak közre, bemutatva a paraszti múlt és az akkori, szocialista jelen világát. Ezeknek az írásoknak nagy értéke a szemtanú hitelességével megírt, megrajzolt, mára már teljességgel eltűnt paraszti világ részletes, a megéltek emlékezet alapján történt felidézése, bemutatása.

Érdekes, hogy esetünkben a tollforgatók kivétel nélkül asszonyok: Lapu Istvánné Kókai Margit (Lapu 1986, 1996) Zsámbokról, Marton Pálné Homok Erzsébet (Marton Pálné 1965, Homok 1978) Versegről és Vankó Imréné Dudás Juli (Vankóné 1974, 1983) Galgamácsáról. Utóbbi szerző több pályázatra önszorgalomból, majd később felkérésre is készített önéletrajzi ihletésű írásából, végül egy szerkesztett, monografikus építkezésű munka is napvilágot látott. A mű igencsak tekintélyparancsoló, mind a terjedelmet, mind a tartalmat illetően. Alapos bemutatása az esztendő néprajzának, az emberélet fordulóinak és az egyéni életútnak. Két kiadásban jelent meg, a másodikat jelentősen kiegészítette a szerző.

Juló nemcsak a folklór átmentésén munkálkodott, hanem a folyamatosan átalakuló lakóköznyezetben egy fundus – lakóház, gazdasági épületek – megmentése is hozzá kapcsolódik, hiszen ő kezdeményezte a tájház létesítését, amely a falu fő utcáján áll és 1977 óta ad helyt a paraszti élet tárgyi környezetét bemutató gyűjteménynek. (l. Asztalos 1989, Klamár 2008, 98–99. p.)

Honnan, milyen környezetből indult a falu hagyományszervező krónikása, Dudás Juló (1919–1984), és hogyan jutott el a néprajzi falumonográfia megírásáig? Hogyan befolyásolta az életutat a tudománnyal kialakult kapcsolata? Rövid elemzésünkben ezekre a kérdésekre keressük a választ, elsősorban műveire támaszkodva, de részben kitekintünk a róla szóló irodalomra és a vele kapcsolatos megnyilatkozásokra is.

A társadalmi környezet – Galgamácsa a huszadik század első felében

A falu a Galga patakra felfűződő települések egyike, méghozzá a felső folyás mentén. Nyelvében és hagyományaiban a déli palócsághoz tartozik, noha az Alföld északi és a Palócföld déli peremén, a két nagytáj érintkező övezetében, a Cserhát és a Gödöllői-dombság között terül el. Ily módon a település épületállománya átmeneti házpéldákkal szolgál a középmagyar és a palóc háztípus között (l. Harkai 1995, 92–98. p.; Klamár 2008, 2021; Villányi 2010, 2017).

A régi, Árpád-kori település a hódoltság idején is lakott, mindössze néhány évre néptelenedett el a vidéket érintő felszabadító háborúk következtében. A 17–18. század fordulóján, az észak–déli migráció elérte Mácsát is, és a magyarok mellé kisszámú szlovák lakosság települt, akik azonban az idők folyamán beolvadtak a többségbe. Napjainkban az egykori bevándorlókra csak a szlovák eredetű családnevek emlékeztetnek. (vö. Villányi 2010, 22. p.)

A település paraszti társadalmát a krónikus földéhség jellemezte, mert a korábbi Grassalkovich-uradalom 1867-ben királyi birtok lett, s így módon a kialakult földbirtok-szerkezet a huszadik század közepéig érintetlen maradt, ami azt jelentette, hogy nem nyílt mód az apró parasztbirtokok gyarapítására, meg azt is, hogy a nincstelenek számára a megélhetést, a falut „agyonnyomó”, királyivá lett nagybirtok jelentette.

Dudás Juló az első világháború után, 1919-ben született, egy olyan kisparaszti családban, ahol testvérei igen korán elhaltak és ő, kései gyermekként, idős szüleinek támasza, segítsége volt. Noha a huszadik század szülötte, mégis úgy látta – monográfiaja önéletrajzi elemeket felvillantó fejezetében azt írta –, hogy nevelni a tizenkilencedik század szellemében nevelték.

Megállapításából az sejlik, hogy az apja gazdaságában adódott munkákból – tíz holdon gazdálkodott Dudás Ferenc – aktívan kivette a részét. Elsősorban a leánygyermek számára előlátott feladatokat kapott, főként szárnyasokat legeltetett.

A gazdálkodásról és a megélhetésről a következőket írta: „Nélkülözni mi nem nélkülöztünk, anyagilag el voltam látva bőségesen mindennel. Édesapám jól gazdálkodott, sőt kereskedett és fuvarozott is. Nagyon tehetséges volt ebben. Nagy konyhát vezettek abban az időben. Négy db. hízót is ölt egy évben, mert napszámosokkal dolgoztatott, mivel nem volt családja, aki segítsen. Azoknak pedig enni kellett.” (Vankóné 1983, 17. p.) Ezen a ponton lényegi különbség mutatkozott édesapja gazdálkodása és az átlagos parasztgazdaságok között, hiszen azokban a családtagok dolgoztak és a többség még úgy is csak szűkösen tudott megélni: „Spóroltak nagyon, mindent a piacra vittek, hogy pénzük legyen. Másként nem telt volna rangos ruhára. Baromfit nem mertek levágni, tojástart sem ettek túlzottan, csak éppen hogy. Annak volt tekintélye, aki sok portékát tudott értékesíteni.” (Vankóné 1983, 17. p.) A példák azt mutatják, hogy Dudásék más gazdálkodási stratégiát követtek és értékrendjük is eltért a falubeli átlagostól.

A családi, közösségi hagyományokba való belenevelődés törvényszerű mozzanata volt Dudás Juló életének, azzal a különbséggel, hogy az ő esetében nemcsak anyáról leányra szállt a hagyomány, hanem – talán helyes, ha itt egy jelzővel nyomatékosítunk – elsősorban apáról leányra.

„Daloskedvű, hatalmas erejű édesapjától: Dudás Feri bátyánktól tanulta a dalokat, tanulta a mesésőt, a nótát, a forgó-pergő táncokat, a szokások összes tisztelendő törvényét, mindazt, amit a falu szigorúan meghagyott rendje évről-évre a téli napfordulótól kezdve a tavaszon át, a szentiváni tűzugráson keresztül végig, az élet munkáján, az öröm szokásain, a bánat szokásain keresztül a falu élete előír, azt mind-mind nemcsak gyakorolta, megtanulta, élte, de megörökíteni is igyekezett” – írta, mondta róla Ortutay Gyula, 1969-ben.¹

Egyrészt tehát adott a sokszínű hagyomány családon belüli átörökítésének lehetősége, ami, tekintve a kort, semmi különöset nem kellett, hogy jelentsen életében. Kortársai, pajtásai ugyanannak a falusi környezetnek a részesei, ugyanazt a hagyományt szívták magukba.

Önkéntelenül is adódik a kérdés, mi szerint, mi volt az a plusz, az a többlet, ami miatt kibontakozott, kibontakozhatott egy vidéki parasztleányt a faluja fölé emelő tehetsége?

Két dolog volt szükséges mindehhez: édesapjának vendégszeretete, az tudniillik, hogy szívesen állt szóba, látott vendégül a faluba tévedő idegeneket, és az, hogy ezek az idegenek, jelesül éppen néprajzkutatók voltak, akik felfedezték a maguk és a tudomány számára Dudás Ferencet és lányát.

Juló és a néprajzosok

A fiatal Dudás Juli nagyon korán, még kislányként találkozott a magyar néprajztudomány, nyugodtan fogalmazhatunk így, mára legendás hírűvé vált alakjaival. Saját bevalása szerint a Galga mentén kutató Bartók Béla és Kodály Zoltán talált rá: „...odajött hozzánk félig cserkész, félig turista ruhában két idegen férfi. Hátukon hátizsák volt. (...) megkérdezték tőlem, kitől tanultam azt a dalt, amelyiket énekeltem, mert én is énekeltem egyet (...) Édesanyámtól, feleltem. Eljöttek hozzánk is. A szobában felfedezték a dolgaimat. Kértek belőle, én szívesen adtam. (...) Állatokat, babákat, rajzokat. (...) Bemutakoztak ugyan, de nekem a kis falusi lánynak a Kodály és Bartók név akkor még nem jelentett sokat.” (Vankóné 1974, 370–371. p.) Lényegét tekintve hasonlóan írja le a találkozását a két népzene-kutatóval a később megjelent, önéletrajzi elemekkel teli falumonográfiájában is. (I. Vankóné 1983, 50–51. p.)

1 Ortutay Gyula megnyitó beszéde a Dudás Juló népművészetéről készült film bemutatója előtt, Galgamácsán, 1969. december 26-án (kézirat).

Kodályhoz fűződő munkakapcsolata, ahogy általában a többi kutatóhoz is, tartós, hosszú távú volt. Mindezt utalásokban sejteti az olvasóval: „Mikor Kodály tanár Úrhoz jártam énekelni, még fiatalasszony koromban, a »Lement a nap nincsen meleg«-et háromszor is elénekeltette velem ugyanazon a napon.” – A bevezetőben idézi Juló szövegét I. Sándor Ildikó. (I. Sándor 1983, 5. p.)

Hasonlóan tartalmas, baráti kötelék alakult ki közte és Gönyey között, aki többed-magával látogatott el a faluba: „Éppen a libáknál üldögéltem akkor, amikor a dombtetőn körém álltak egy páran, de már ezeknél fényképezőgépek voltak. Tiltakozni kezdtem a fotózás végett. (...) Ez roppant tetszett a vendégeknek, azonnal jöttek is velem az engedélyt megkérni. Ők is abban a fogadtatásban részesültek, mint az első kettő a múltkor.” (Vankóné 1983, 51. p.)

Gönyey gyűjtését Juló „illusztrálta”, rajzai a falu viseletét, népéletét mutatták be: „Amit felgyűjtött a tanár úr, én azt meg is rajzoltam, sőt én is jegyeztem le történeteket. Később önállóan is, saját kedvtelésemből.” (Vankóné 1988, 52. p.)

A néprajzosokat ugyan a falu népe nem kedvelte, de gyakori vendégeskedésük a Dudás család portáján egy olyan emberi-kutatói példát mutatott fel, ami döntő módon befolyásolta Juló pályáját: „Úgy érzem, így visszafelé nézve, hogy a néprajzkutatók azok, akik elindítottak engemet erre az útra. Amit felgyűjtöttek a kutatók, (akik nálunk is szálalásoltak), este megvitatták szüleimmel. Én ezt végig élveztem több, sőt sok alkalommal. Akaratom ellenére is belém rögződtek a témák. Mint a többi gyermek, én is utánoztam a felnőtteket. Ami megtetszett, vagy a tanárok értékelték, meg is rajzolgattam. (...) Ha őszinte akarok lenni, azt is nekik köszönhetem, mert ők biztattak a többszöri rajzolásra.” (Vankóné 1983, 49. p.)

Állítása igaz, és ezen a ponton válik az életpályája rendhagyóvá, mert a tehetségét felismerő tudósok döntően befolyásolták a faluközösség egy tagjának látásmódját, viszonyát a népi kultúrához. Amíg a többiek, pajtasai (akik pl. szintén rajzoltak, daloltak stb.), családja és faluközössége benne élt abban a műveltség-halmazban, amit összességében népi kultúraként fogalmazunk meg, addig Juló igen korán feladatának tekintette az őt körülvevő világ megfigyelését, megrajzolását és írásbeli rögzítését is. Ha úgy tetszik, krónikásává, tudatos megörökítőjévé vált ezáltal Galgamácsa mindennapjainak: „Mélyebben tudtam nyúlni a témához, sokszor mint ő – Gönyeyre utal! (betoldás: K. Z.) –; neki sok mindenről hallgattak, de nekem örömmel mesélték, na meg benne is éltem, a bőrömön tapasztalhattam.” (Vankóné 1983, 52. p.)

A rajzokat készítő mácsai kislánynak híre kelt, és hamarosan mások is érdeklődni kezdtek alkotásai iránt: „Egyszer beköszönt hozzánk egy idegen férfi és egy német nő. A férfit Szántó Ferencnek hívták. Hallottak rólam és felkerestek. Ők is rajzokat kértek.” (Vankóné 1983, 53. p.) Szántó azt szerette volna, ha Juló illusztrálja a Falusi képeskönyvek sorozat első, a palóc lakodalmat bemutató kötetét. (Szántó 1942) A felkérés teljesítése Gönyey közbelépése okán hiúsult meg.

Ennek a tudatos hagyománymentésnek a következő állomása a Gyöngyösbokréta mozgalomba való bekapcsolódás. Megint csak Gönyey az, aki a kapcsolatain keresztül ráirányítja Paulini Béla figyelmét Galgamácsa gazdag hagyományvilágára, viseletére és nem utolsósorban Dudás Juló szerteágazó tevékenységére: „Gönyey tanár úr megígérte nekem, hogy 16 éves koromban én fogok vinni csoportot Budapestre, csak szervezzem meg addig. Ez volt a »Gyöngyösbokréta« mozgalom. Össze is állítottam. 28 tagból állt az első csoportom. 16 felnőtt, 12 gyermek és két nevelő kíséretével indultunk az első felépülésünkre 1936. augusztus 15-én.” (Vankóné 1983, 54. p.) A műsort saját gyűjtéséből állította össze, az anyagot Gönyey ellenőrizte, hagyta jóvá és juttatta el a főszerzőhöz, illetve Kodályhoz. Mindebből kiviláglik, hogy felfedezői a későbbiekben sem engedték el a kezét, sőt segítettek a hagyományszervezésben, ügyeltek arra, hogy az általuk értékesnek tartottak kerüljenek színpadra, nagyközönség elé.

Az életpálya utolsó szakaszában is hangsúlyos maradt a hagyományszervezés Dudás Juló életében, ahogyan a hivatásos néprajzosokkal is megmaradt jó kapcsolata. Erre példa a következő, Ortutay Gyula által elmondott, a portréfilmhez fűzött bevezető részlete:

„Kedves Hallgatóim, igen tisztelt galgamácsai barátaim, kedves Juló Húgom!

Mert jogom van így nevezni Vankóné Dudás Julót, aki bizony kilenc esztendővel fiatalabb nálam, s az egész első világháborúval, hiszen 1919-ben született, itt, az ő kedves falujában; és eljöttem én is, hogy együtt ünnepeljem Önökkel őt ezen a napon.

Karácsony másodnapján, ugye mindnyájan tudjuk, minden tisztességes ember odahaza van a saját családjában és nem megy vidéki útra.

Hát megmondom őszintén, én se jöttem volna el a mai napon, ha nem kaptam volna Julótól egy nagyon kedves levelet, amiben többek között ezt írja: »Én, aki figyelemmel kísértem a Professzor úr sokszor elhangzott szavait a népművészet érdekében, büszkén megvallom, ez serkentett erőt az idáig jutottakhoz. Most is ezt szeretném halani apró falunk népével.«” A személyes hangvétel és levélidézet azt sejteti, hogy az akkor már ország-világ előtt ismert Julót – az ismertséghez nagyban hozzájárult Moldován Domokos portréfilmje, mely nemzetközi mezőnyben nyert díjakat – a neves néprajzkutató nagyra becsülte és kapcsolatukat barátinak tekintette.

Az egyéniségkutató Ortutay azt is látta, hogy Juló az évtizedek alatt igazi vezéregyéniséggé nőtte ki magát, olyanná, aki a tudását is átadásra, átörökítésre valónak tartotta, mert nagy valószínűséggel tapasztalatból tudta a társadalmi folyamatok kedvezőtlen irányvételét, a néphagyomány nagymérvű átalakulását. Ezek fényében így fogalmazott az egyetemi tanár: „És ehhez kapcsolódik egy másik vonása: a nevelői vonás, amit a legnagyobbakban találunk. Hiszen Kodály Zoltántól tanultuk, hogy a művész tudósa is, művésze, és ugyanakkor nevelő pedagógus átadója is lehet mindannak, amit megteremtett. A maga módján, a maga kicsi falujában – apró falujában, ahogy ő mondom, pedig eléggé szépen megterebélyesedett falu ez –, ebben a faluban, amit ő megtanult gyerekkorában, fiatal serdülő lánykorában, asszonykorában a falu tör-

vényeiből, szokásaiból, a falu kultúrájából, s fölfelé kapaszkodó dombok között itt énekelgetve, meseszót hallgatva, azt mind, mind átadta, továbbadta a fiataloknak. Tanítványai vannak, akiket rajzra, a színek szeretetére, a formák ritmusára tanított; tanítványai vannak, akikkel Galgamácsa meséit, énekeit, szép dalait tanította meg, hogy együtt énekeljék és együtt őrizzék meg a jövő számára mindazt, ami a nehéz paraszti életből, a nehéz múltból múlhatatlanul szép, gazdag formájú és számunkra is, az egész nemzet kultúrája számára megőrzendő.” Voltaképpen valami hasonlót fogalmazott meg pár évvel később az Egyetemi Színpadon tartott bevezetőjében:² „A másik, amit Dudás Julával kapcsolatban el kell mondanom, mint néprajzi kutatónak: mindig is meghatott az engem, és különös tiszteletet ébresztett bennem, amikor valaki egyszerre meg tud maradni a falujában hűségesnek ott annak, aki, nem lép ki abból, és ugyanakkor mégis ki tud lépni, és kiemelkedni, hogy segítsen annak az alakuló, változó, megcsúszó kultúrának a megőrzésében.”

Az Ortutay által említett megőrzés, az élettörténet és a néphagyomány rögzítésének lehetősége a paraszti önéletírásokat egybegyűjtő kötetben való megjelentetés lehetősége volt az a fordulópont Juló számára, ami 1974-ben jött el a Gondolat Kiadó jóvoltából. A bevezetőben olvasható, hogy a közreadott: „...önéletírára a kiterjedt néprajzi kutatómunka derített fényt, más esetekben pedig a néprajzkutatók felkérésére, buzdítására írták meg életük történetét...” a kötet szerzői. Ott egy vázlatos életrajzi bemutatás jelenik meg Juló tollából, de akkorra már elkezdte írni a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága felkérésére a *Falum Galgamácsa* című művét. A majdani kiadó arra kérte: „...hogyan életébe ágyazva írja le mindazokat az emlékeket, amelyek közősek egy falun belül. Írjon mindenről, fiatalságáról, a munkákról, a játékokról, az élet nagy fordulóiról, az ember egy éven át való teendőiről.” (I. Sándor 1983, 8. p.)

Ebben a munkájában kísérelte meg összefoglalni az általa ismert hagyomány teljességét, ami sűrű leírása a népeletnek, folklórnak, és ami kitűnő összehasonlító kontrollanyag a mostani kutatók számára.

Közösség és egyéniség

Dudás Juló életútjának állomásait vizsgálva megkerülhetetlen kérdés a tehetség kibontakozásának lehetősége egy közösségen belül. Sok kutató írta le a tényt, mely szerint az általa talált speciális képességű embert a szűkebb és tágabb közösség nem igazán fogadta el, mert annak tudását a normák áthágásaként értelmezték, márpedig kilógni a sorból nemkívánatos. A mesemondókról azt tartották, hogy hazudoznak, megtévesztik hallgatóságukat, az átlagosnál nagyobb dalkinccsel rendelkezők kevésbé dolgoznak,

2 Elhangzott 1972. február 5-én az Egyetemi Színpadon rendezett Galgamácsai népszokások – népi játékok előadást bevezető megnyitón (kézirat).

mindig a nótán, mulatságon jár az eszük... Azok pedig, akik ezeket az embereket látogatják, a közösségtől idegenek, alkalmasint városiak, jobban tennék, ha a dolog végét fogják meg, és nem naphosszat amazoknál időznének.

Juló tehát több szempontból is rendhagyó életutat járt be: alkotóművész lett, a népművészet mestere, aki nemcsak rajzban, festésben, hímezésben, hanem írásban is megörökítette faluját. A *Falum Galgamácsa* autobiografikus elemei számadásszerűek – elmondja, honnan indult, mit ért el –, s a néphagyományok krónikásaként írja meg faluja szokásrendjét, gazdálkodását, az emberélet fordulóit. (vö. Mohay 2000, 765. p.)

Noha a faluközösség tagjaként vállalkozott a népi kultúra értékeinek mentésére, átörökítésére, tudatos alkotóvá vált, kilépett a névtelen szóbeliség hagyományából és többszörösen átlépte a nyilvánosság küszöbét – rádió-, tévé-, film- és lemezfelvétel készült vele, róla. Önéletrajzot és könyvet írt – mindezt már küldetéstudattól (is) vezérelve. (vö. Mohay 2000, 767. p.)

Tevékenységevel kivívta ugyan a nyilvános elismerést, de minden bizonnyal szép számmal akadtak olyanok, akiket meg kellett győzni Juló tevékenységének hasznáról. Nekik szólt Ortutay üzenete: „Ha valami mondanivalóm van ezen a mai napon az Önök számára, akkor az, hogy érezze ő is falujának ugyanazt a szeretetét, amit ő áldoz a falujáért. Én állíthatom Önöknek – néprajzi kutató vagyok, evvel a kérdéssel foglalkozom –, nincs Magyarországon sok olyan falu, amit olyan halhatatlanul megörökítettek volna, amelynek emlékét, életét, jókedvét, bánatát olyan szépen megörökítették volna, mint a maga rajzain, kiszínezett képein Juló asszony ezt megtette. Nincs magyar falu, amelyet annyi vidám, színes, gazdag kép őrizne, mint ahogy őrzik Dudás Juló képei Galgamácsát. És érezze ezt Galgamácsa is; legyen büszke rá, gondoljon szeretettel rá.”

Nyilvánvalóan az ő hagyományismerete sem tekinthető teljesnek, minden bizonnyal voltak számára kevésbé ismert és érdekes elemei faluja népi kultúrájának. Mindezt nem lehet felróni neki, hiszen ő a szakmai, a megrendelői elvárásoknak egyaránt meg akart felelni. A megadott szempontok alapján mindez csak úgy sikerülhetett, ha a falu hagyományaiból válogatva – a dalok, táncok szokások eredeti funkciójukból kiragadva színpadi produkcióvá lényegültek – ki is emelte azokat korábbi természetes közegükből, ami azt is jelentette, hogy a továbbiakban már a közösség két részre oszlott: előadókra és befogadókra. (vö.: Liszka 2013, 23–30. p.) Jelesül, az átmentés a korábbi hagyományokban való élést a látványosság, szórakoztatás, nosztalgizálás felé vitte el, ami nem egyenlő az élő, a társadalom szövetében gyökerező szerves folklórral.

A fentiek alapján megfogalmazódik a kérdés: meddig terjed a személyes paraszti tudás érvényessége? Az adatközlő, jelen esetben a hagyományleíró és szervező, valójában milyen szellemi kvalitásokkal, tehetséggel van megáldva? Tudása mennyire fedile a közösségi hagyományokat, és mennyire mutatkozik meg azokon egyénisége, alkotóművészi tevékenysége. (vö. Szilágyi 2006, 7–27. p.) Ez utóbbi kapcsán egyetlen példát említünk: *A lement a nap nincsen meleg* kezdetű dalt három változatban énekelte el Kodálynak egy délután, ami gondolkodóba ejtette a kutatót, és Juló után küldte

Olsvai Imrét, akinek újra elénekelte, negyedszer is másképpen. A kérdés az, hogy annyi variánsát ismerte, vagy olyan típusú előadó volt, aki folyamatosan változtatott dallamot, szöveget.

Ha most az elmondottakból bármiféle tanulságot kellene leszűrni, talán az egyik legfontosabb az lenne, hogy a közízlés formálásában igenis fontos szerepet tölt be a kutatói magatartás. Nem elsősorban az, amelyik tudományos dolgozatok formájában jelenik meg, mert azokat elsősorban egy, a társadalomnak vékony rétegét képező közeg olvassa, használja, építi be a tudományos identitásába.

Sokkalta fontosabb, hogy ennek a rétegnek a képviselői hogyan nyilatkoznak meg a közmédiában. Gondolunk itt népszerű tévé- és rádióműsorokra, no meg a napi sajtóra!

Tehát nagy a felelősségünk, amikor megszólalunk, amikor példálódzunk. Magyarán: nem csinálhatunk mindenből Dudás Julót!

Irodalom

- Asztalos István 1989. *Galgamenti falumúzeumok*. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 341. TKM Egyesület.
- Harkai Imre 1995. *Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben*. Lavik1992TM. Budapest.
- Klamár Zoltán 2008. A Galga mente néprajzáról. In Asztalos István–Asztalos Tamás–Bakonyi Viktória–Klamár Balázs–Klamár Zoltán–Kővári Klára: *Ötvenéves az aszódi Petőfi Múzeum*. Szentendre–Aszód, 77–88. p.
- Klamár Zoltán 2008. Tájházak a Galga mentén. In Asztalos István–Asztalos Tamás–Bakonyi Viktória–Klamár Balázs–Klamár Zoltán–Kővári Klára: *Ötvenéves az aszódi Petőfi Múzeum*. Szentendre–Aszód, 95–101. p.
- Klamár Zoltán 2021. Deszkaoromzatok a Galga mentén. *Acta Ethnologia Danubiana* 23. Komárom–Komárno, 187–204. p.
- Lapu Istvánné 1986. *Viseletek és szokások Zsámbokon*. Közreadja: Korkes Zsuzsa. Múzeumi Füzetek 33. Aszód.
- Lapu Istvánné 1996. *Ahogy én láttam. Emlékeim Zsámbok múltjából és jelenéből*. Gödöllő, Híd kiadás.
- Liszka József 2013. *Átmenetek. Folklór és nem folklór határán*. Monographiae Comaromienses 12. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Marton Pálné 1965. *Versegi hétköznapiak*. Budapest, Tiszatáj–Magvető.
- Marton Pálné 1973. *Gyuri bácsi*. Budapest, Móra Könyvkiadó.
- Marton Pálné 1978. *A faluban szól a nóta*. Budapest, Móra Könyvkiadó.
- Mohay Tamás 2000. Egyének és életutak. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 760–790. p.
- Sándor Ildikó, I. 1983. Bevezető. In *Falum Galgamácsa*. Szentendre, Studia Comitatus 12, 5–13. p.

- Szántó Ferenc 1942. *Falusi képeskönyvek I. Palóc lakodalom*. Rajzolta Rácz Veronika. Budapest, Piatnik Nándor és Fiai Rt.
- Szilágyi Miklós 2006. *A személyes paraszti tudás érvényessége. Néprajzi tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vankóné Dudás Juli 1974. Életrajzom. In Hoppál Mihály–Küllös Imola–Manga János (szerk.) „Emléklül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” *Önéletírások*. Budapest, Gondolat, 367–383. p.
- Vankóné Dudás Juli 1983. *Falun Galgamácsa*. Studia Comitatus 12. Szentendre.
- Villányi Péter 2010. *Mácsai huncutságok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Villányi Péter 2017. *Ízelítő Galgamácsa népművészetéből*. Budapest, Galgamácsai Hagyományőrző Egyesület.
- Voigt Vilmos 2014. *A folklorisztika alapfogalmai*. Budapest, Argumentum Kiadó–Equinter Kiadó.

ZOLTÁN KLAMÁR

ON A PHENOMENON ALONG THE GALGA RIVER, ALMOST IN A NUTSHELL

The study examines the life path of Juló Vankóné Dudás, an outstanding individual from Galgamácsa—a village along the Galga River—and her relationship to the village's ethnography. It attempts to uncover the process through which she transformed from a bearer of community folk traditions, honoured with the title Master of Folk Art, into their active shaper. An important milestone in this career-spanning process was her discovery by prominent scholars—such as Sándor Gönyey, Zoltán Kodály, and Gyula Ortutay—during her girlhood. The launch of her career and the ongoing support that kept her on this path represent pivotal moments in this evolution. Finally, the study examines how the local community perceived and related to her extraordinary cultural role.

BAKI ATTILA

A pozitív magyarságfogyás oklevele

Fikció és valóság: Terbegec falu és a Nagykürtösi járás
huszonöt települése magyarságának esete néhány
demográfiai adattal

Előljáróban

Sem szociológus, sem demográfus nem vagyok. Az előző mondatban felsorolt társadalomkutatói hivatásoknál borzasztóbb tevékenységet művelek: történész vagyok, ha úgy tetszik, a múlt tökéletlen restaurátora.

Jelen írásom apropóját egy apró dél-szlovákiai község – Terbegec (Trebušovce), a „véletlen” műve, hogy egyben a szülőfalum is – képviselőjének 2022 tavaszán Budapesten átnyújtott oklevélén feltüntetett rövid elismerő mondata szolgáltatta. Minden egyéb, ami ezen kívül ebben az írásban szerepel, szolgáltatott adat, tehát bármilyen szándéktól mentes és vissza-ellenőrizhető, ha úgy tetszik, statisztika, és ugyebár mi, kíváncsiskodó kutakodók, kedveljük az efféle adatokat. Pörén szólva, születések és halálozások számsorai. Közben egy közéleti aláfestéssel szemfényvesztett, oklevélre írt pillanat megragadása. Ha úgy tetszik, az olcsó propaganda tettenérése. Elsőre persze semmi rendkívüli, semmi izgalmas jelentéstöbblet. Mélyebben vizsgálódva már sok szempontú láttelep egy korról és benne a korról, az önámítás szelleméről.

Bevezetőül néhány mondat erejéig demográfiai és közhelymagasból tekintek a szlovákiai magyar ösztövére valóságra, azután meg jöjjön, ami jött.

Általában és elsősorban közhelyek a szlovákiai magyarság fogyásáról

A szlovákiai nemzetiségileg¹ magyar közösség létszámfogyásának nyilvánosság előtti kérdésboncolgatása általában úgy tízévente robban be mind a (leginkább szlovákiai)

1 Az első lábjegyzetben jegyzem meg, hogy az írásomban csak és kizárólag a szlovákiai magyar nemzetiséget valló-bevalló közösséggel kapcsolatban gondolkodtam, a magyar anyanyelvet vagy a magyar nyelven beszélők számával, arányával nem foglalkoztam.

magyar sajtóba, mind azok köreibbe, akik feltétlenül úgy érzik, hogy évtizedenként halatni illik a hangjukat az apadás miértjeinek akár spirituális mélységig fúró valószínűségeiben. Majd érdemben, ahogy ezt már megszokhattuk – itt vehemensen lehet vitázni a soron következő megállapítással –, újabb évtizedes köd borul a kérdéskörre (pontositok, erre is).

Annyi bizonyos, hogy a szocializmus évtizedeit követő első szabad népszámlálás (1991) óta az újabb censzusok nem sok pozitív eredményt hoztak a Szlovákiában élő magyar nemzetiséget vallók számának alakulásával összefüggésben.

Önszorgalmi gondolkodóként a szlovákiai magyarság fogyásával kapcsolatban, még ha elsőre az egyes cikkelyek nem is tűnnek annak, leírtam négy unalmas közhelyet négy unalmas pontban:

1. közhely: A tízévente végrehajtott szlovákiai népesség-összeírások nemzetiségi adatai szerint minden tizedik évre jóval kevesebb a magyar nemzetiségű személyek száma Szlovákiában.

2. közhely: A szlovákiai magyarság híján van a stratégiai gondolkodó személyeknek (mondjuk, jelenleg egy sincs), akiknek a hangja elhallatszana mind földrajzilag, mind hatásában a szlovákiai magyar közösség majdnem egészéhez. Nincs olyan autentikus – összközösségi vagy közéleti – hang (vagy hangok), aminek mentén az első pontban tett megállapítás akárcsak a legkisebb mértékben is – fogalmazunk lágyan – lassítható lenne.

3. közhely: A fenti két megállapítás tükrében és a születések számának évről évre nyomon követhető rapid csökkenésének köszönhetően lassú előregedés és további népességfogyás előtt áll a szlovákiai magyar közösség.² Persze nem árt figyelemmel követni a fiatalok külföldre történő elvándorlását sem.

4. közhely: Az asszimiláció feltartóztathatatlan valóság; magát a folyamatot nem a történeti Magyarország vizuális vagy verbális mutogatásával lehet mérsékelni – még Szlovákiában sem. Minden közösség fejlődésének előfeltétele a tudás és a nyitottság az újra.

Az írásom alcímében olvasottak talán nem adnak okot a fenti bevezető gondolatok írására, mégis úgy hiszem, hogy az iménti közhelyek értelmet nyernek az alább következő bekezdések elolvasása után. Ennyit az országos léptékű közhelyekből, és jöjjön a valóság.

2 Egy példa Komáromból: míg 2015-ben 296 gyermek született a városban, addig 2024-ben a születések száma a kétszázat sem érte el. Lásd Szalay Zoltán: Így ürül ki Dél-Szlovákia: országos mércével is aggasztóan kevés gyerek születik a magyarlakta régiókban. Lásd: <https://napunk.dennikn.sk/hu/4413346/igy-urul-ki-del-szlovakia-orzagos-mercevel-is-aggasztosan-keves-gyerek-szuletik-a-magyarlakta-regiokban/> (Megnézve 2025. december 2.)

Az apropó – Terbegeg esete az oklevéllel 2022-ben

Lakosságszámát tekintve Terbegeg aprófalú.³ A jelenleg érvényes közigazgatási beosztás szerint a Nagykürtösi járásban, annak déli részén terül el. A falu egykori arculatából mára csak a műemlék jellegű katolikus templom, valamint az 1970-es években végrehajtott „temetőrendezésnek” áldozatul nem eső néhány régi síremlék maradt meg.⁴ Minden más – főleg a helyben lakó népesség – szinte elfogyott-leépült-tönkretették. Nézzük és olvassuk a táblázatokba és grafikonokba foglalt adatokat!

1. táblázat. Terbegeg összlakossága és a magyar nemzetiségűek száma és aránya, valamint alakulása az utolsó négy népszámlálás tükrében⁵

Népszámlálás éve	Összlakosság	Magyar nemzetiségű, %	Növekedés/Csökkenés 1991–2001, 2001–2011, 2011–2021
1991	245	208/84,9	
2001	198	160/80,8	-47/-48
2011	201	144/71,6	3/-16
2021	169	133 ⁵ /78,7	-32/-11

Az 1. táblázat adatai gyors keresztmetszetet adnak Terbegeg utolsó négy népszámlálásának és azon belül a magyar nemzetiségű személyek számának és arányának alakulásáról a teljes, Terbegecen pillanatnyilag állandó lakhellyel bíró népességen belül. Ha csak és csupán az arányokat vizsgáljuk és szemléljük, illetve a politikai rendszerváltást követő első szabad népszámláláshoz viszonyítjuk a nemzetiségi százalékos adatokat, látható, hogy a négy évtized során a magyar nemzetiségűek arányában mindössze a

3 A lakosságszám alapján történő besorolás szerint Terbegeg a „nagyon kis községek” (velmi malá obec) sorába tartozik. Bár nem része a jelen írás szoros tartalmának, mégis érdemes egy hivatkozás erejéig felvillantani a kistelepülések működésének problémáját. Erre vonatkozóan lásd az online elérhető alábbi írást. Brix, Richard: Problematika fungovania malých obcí. (Vedecká monográfia) Trnava, 2024. https://fsvucm.sk/wp-content/uploads/2024/02/Brix_Problematika-fungovania-malych-obci.pdf (Megnézve: 2026. január 19.)

4 Amiről például a település iránt érdeklődő a falu honlapján nem szerezhethet tudomást: itt született Gerő (Singer) Ernő (1898–1980) volt magyarországi kommunista csúcs-pártfunkcionárius, számos minisztérium minisztere. Furcsa módon a 2014-es önkormányzati választások után a falu vezetősége úgy határozott, hogy száműzik az egykori minisztert a falu honlapján bemutatott helytörténeti összefoglalóból, mondván, hogy rossz hírű alak volt.

Ugyancsak nem található a település internetes oldalán, hogy a régi temető „rendezése” (nemes egyszerűséggel eldózerolták a sírhalmokat) utáni sírkövei közül a csodával határos módon maradt meg Würtzler Vilmos (1807–1890), „a pesti első gyógyszertár legismertebb tulajdonosa” sírköve. Utóbbi lásd Dr. Kiss László: A terbegeci temető híres halottja: Würtzler Vilmos. Honti Lapok. 31. évf. 2022. szeptember. 15. p.

5 Második nemzetiségnek 9 személy jelölte meg a magyar nemzetiséget.

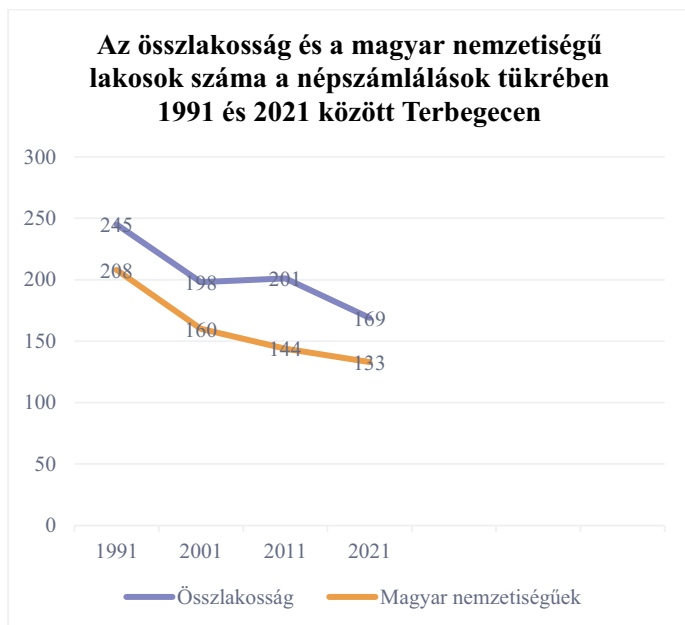
2011-es census idején történt némi nagyobb negatív kilengés. Ugyanakkor ugyanennek a táblázatnak az adatai homlokegyenest más jelentést kapnak, amennyiben az évtizedenkénti bármilyen szempontú fogyást vesszük figyelembe.

Számokban elbeszélve: A teljes népesség számának alakulása tekintetében 2021-ben 1991-hez viszonyítva a pillanatnyi teljes lakosság száma 76 fővel – 31%-kal – lett kevesebb; 2011-hez viszonyítva pedig 32 fővel – 15,90% – zsugorodott Terbegecen.

A magyar nemzetiséget jelölők esetében 1991-hez viszonyítva 36%-os a csökkenés 2021-re; 2011-hez képest pedig 7,6%-os fogyás történt.

Az abszolút számok tekintetében 1991-hez viszonyítva Terbegecen mindössze 2011-ben fordult elő, hogy az előző census adataihoz viszonyítva minimálisan nőtt és nem fogyott az összlakosság száma; a magyar nemzetiségűek abszolút száma pedig minden összehasonlításban fogyást mutat. Pusztán a rend kedvéért írom le, hogy egy olyan lakosságszámmal bíró település esetében, mint Terbegec, a legcsekélyebb népmozgalmi adatváltozás is több százalékpontos, madártávlatból (digitális finomsággal írom ide, hogy csak a propaganda szempontjából) nézve pozitív változást produkálhat két census eredményeinek az olvasatáról. A legcsekélyebb jelző használata alatt azt értem, hogy az aprófalvaknál az egy- vagy két-három fős népmozgalmi ingadozás is magasabb arányszámú változást hozhat létre a korábbi adatokhoz képest. Esetünkben ennek az apropó a kiváló bizonyítéka.

1. grafikon

Az eddig leírt és statisztikai adatokkal fűszerezett rövid bevezető szösszenet ráillik sok más dél-szlovákiai településre is – fogy a népesség, fogy a magyar (is), lassan, de biztosan néptelenednek el az aprófalvak. Terbegeg esetében – ha már szándékosan választott településsé avansáltam – azonban van valami egyéb adalék is a mostani azutánban.

Mégpedig az *apropó*.

Bő egy évvel a 2021-ben lezajlott szlovákiai népszámlálás után Terbegeg választott vezetője oklevelet vehetett át Budapesten. Az oklevélen a következő szöveg szerepel:

„Oklevél Terbegeg település részére elismerésül azért, hogy lakói magyar nemzetiséghez tartozásukat a 2021. évi népszámláláson megvallották és a 2011. évi népszámláláshoz képest a településen nőtt a magyarok számaránya. Budapest, 2022. április 12.”⁶

Pusztán a szimbólumok szemüvegén át nézve az oklevél szövegét, felmerülhet az olvasóban a gondolat, hogy a kibocsátók vélhetően egy felemelő érzés pillanatát kívánták megragadni, és az oklevél útján Terbegeg közönségének elismerésül eljuttatni azt. Azonban ha a település gyűjtött demográfiai (illetve a népszámlálások nemzetiségi hovatarozási) adatait mélyebben és terjedelmesebb távlatban vizsgáljuk, már nem az oklevélben hírül adott örömet találjuk, röviden írva, szembejön a valóság.

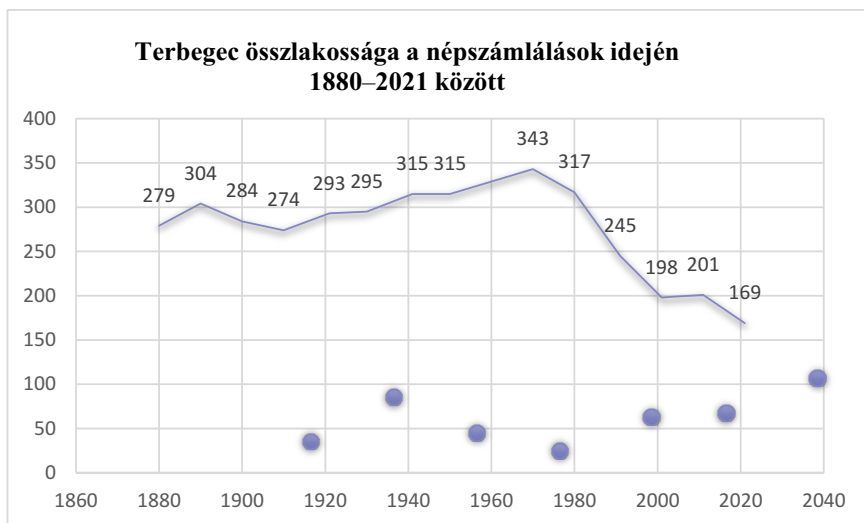
Vegyünk egy mély levegőt, és nézzük az elismerő oklevél állítását a pusztá, egyelőre a jelölt falu szintjét bemutató adatvalósággal. Az oklevél számarányt említ, előtte mégis nézzük a többi számot.

Az 1. táblázat és grafikon adataiból egyszerűen és közérhetően kiolvasható, hogy Terbegeg összlakosságán belül a 2011-es népszámláláshoz viszonyítva 15,92%-os népességfogyás történt, vagyis egy évtized alatt a falu összlakossága 32 fővel csökkent, mi több, a 2. táblázat világosan szemlélteti, hogy ha 2011 és 2021 között mindössze a születések és halálozások mutatóit vizsgáljuk, akkor az egyenlőséggel után a mérleg mínusz 20 főt jelent, ami a helyi demográfiai viszonyok tekintetében talán épp elegendő lehetne intő jelnek is. Továbbmenve, ha 1880-ig követjük vissza a népszámlálások adatait, akkor össznépességileg ennyire alacsonyan még egy népszámlálás évében sem volt a falu pillanatnyi állandó összlakossága,⁷ valamint lásd a 2. grafikon görbéjét.

6 Az oklevélről készült fotó megtalálható Terbegeg falu Facebook-csoportjában. Lásd <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10220056483310371&set=pcb.4975759622537468> (Utoljára megnézve: 2026. január 14.) Az oklevelet a magyarországi székhelyű Rákóczi Szövetség állította ki, aláírói pedig a Miniszterelnökséget vezető miniszter és a Rákóczi Szövetség elnöke.

7 <https://telepulesek.adatbank.sk/telepules/terbegeg-trebusovce/>

2. grafikon

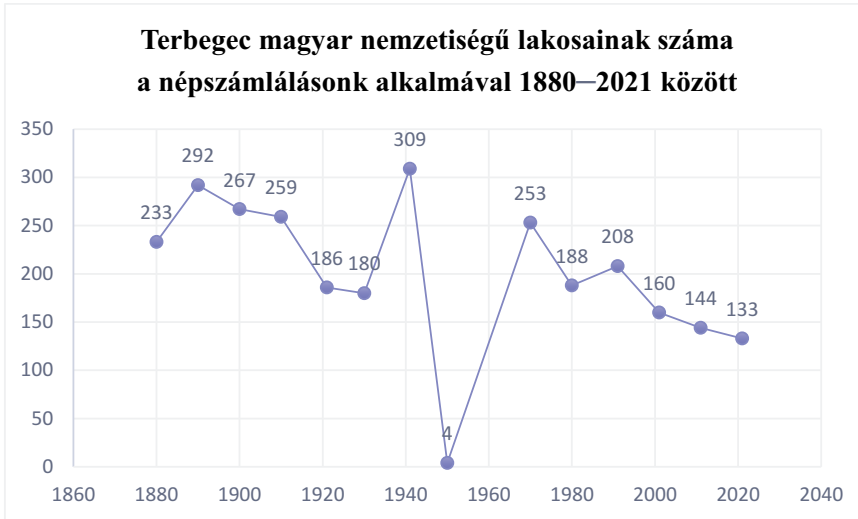

A helyben lakó magyar nemzetiségűek aránya nemhogy emelkedett 2011 és 2021 között, hanem fogyott, mégpedig 7,64%-kal. A helyben lakó magyar nemzetiségűek aránya az oklevelet odaítélők népszámlálási adatolvasása szerint úgy emelkedett az össznépesség és benne a magyar nemzetiséget vallók fogyásán belül, hogy a miértek a legkisebb mértékben sem érdekeltek senkit. Hogy még zavarosabban fogalmazzak: a fogyás oklevéli jelen esetben pozitív nemzetiségi fogyást jelent, tehát növekedésnek bemutatott nemzetiségi adata az azt odaítélők szerint jó eredménynek tekinthető.

A 3. grafikonon népszámlálási adatok mutatják, hogy 1880 és 2021 között a magyar nemzetiségűek száma miként alakult Terbegecen. Az 1950. évi népszámlálás kivételével, ahol a csehszlovák államszocialista nacionalizmus politikai farkasbőrben mutatta meg a foga fehérjét, Terbegecen az elmúlt 146 évben a 2021-es népszámlálás alkalmával volt a legkevesebb magyar nemzetiségű, meg persze a pontosság kedvéért leírva, a legkevesebb pillanatnyilag helyben lakó személy is jelen.

Szóval ha az utóbbi három bekezdés megállapításait összevetjük Terbegeg születési-halálozási mutatóival a 2010 és 2024 közötti időszakból, akkor meg pláne nincs különösebb ok az ünneplésére. A jelölt időszak adatai nem nemzetiségi bontásban adják az adatokat, bár a számok valósága így is minimum óvatosságra kell intse a józan olvasót.

3. grafikon

2. táblázat.⁸ Születések és halálozások száma Terbegecen 2010 és 2024 között.

	Év									
	2010		2011		2012		2013		2014	
Terbegeg	0	3	1	4	0	1	0	4	0	4
	-3		-3		-1		-4		-3	

	Év							
	2018		2019		2020		2021	
Terbegeg	3	2	0	2	1	1	0	3
	1		-2		0		-3	

Minden további adatgyűjtés nélkül kijelenthető, hogy Terbegeg a bő egy évszázados össznépességi negatív mutatója mellett 2021-ben egyelőre mindössze mesterséges érv mentén ért el pozitív nemzetiségi gyarapodást a helyben lakó magyar nemzetiségű lakosság tekintetében még akkor is, ha csak 2011-hez viszonyítjuk a tíz évvel későbbi eredményeket.

Röviden konkludálva: Amennyiben az 1. és 2. számú grafikonból kiolvasott eredményeket összevetjük az oklevélben foglaltak tartalmával és üzenetével, a legmegen-

8 A táblázat adatai a következő statisztikai adatokat szolgáltató honlapról származnak: <https://mojaobec.statistics.sk/html/sk.html>. Az oldal a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának az oldala. A jelen írásban szereplő összes többi születési és halálozási adat erről a felületről került kigyűjtésre.

gedőbb esetben is struccpolitikai manővernek lehet nevezni az elismerő szavak néhány sorát. És ebben a megállapításban sem hagytam figyelmen kívül azt a valószínűséget, hogy a közéleti – értsd politikai – lózungok általában kerülnek a szorosabb kapcsolatot a valósággal.

A fikció esete a valósággal – a Nagykürtösi járás huszonöt községe másfél évtizednyi adatsor tükrében

A Nagykürtösi járást az 1968-as közigazgatási reformmal hozták létre. A politikai rendszerváltás (1989) után fejlettségi (elsősorban az infrastruktúra és ipar tekintetében) mutatói és főleg a munkanélküliség arányai tekintetében évtizedeken át az ország sereghajtó járásai közé tartozott. Míg az utóbbi mutató hosszú időn keresztül két számjegyű volt,⁹ addig 2025 végére ez a szám 5,96%-ra mérséklődött a Statisztikai Hivatal adatai szerint.¹⁰

Demográfiai szempontból a járás lassan, de biztosan fogy. 1991-ben lakosainak száma 46 813, 2021-re ez a szám 41 998-ra zsugorodott, vagyis négy évtized alatt 10,20% volt a népességfogyás.

Ugyanebben az időintervallumban a járás területén élő magyar nemzetiségűek (akár a természetes halálozás útján kialakuló, akár az egyes népszámlálások során a nemzetiséget firtató kérdésre adott különösebb érzékenységet immáron nem mutató magatartása, akár az el- és kivándorlás folytán megvalósuló) fogyása a járás összefogyásához viszonyítva fénysebességre sikeredett. A vizsgált négy népszámlálás eredményei alapján 1991 és 2021 között ez az arány: 37,40%, ami 5380 főt jelent a három évtized alatt.¹¹ Utóbbi mondat még rémisztőbb akkor, amikor ugyanezt az arányt megvizsgáljuk a járásban a szlovák nemzetiséget feltüntetők számát és arányát illetően. Mert amíg 1991-ben 31 471¹² volt a szlovák nemzetiségű személyek száma a járásban,

9 Lásd <https://adatbank.sk/lexikon/nagykurtosi-jaras/>

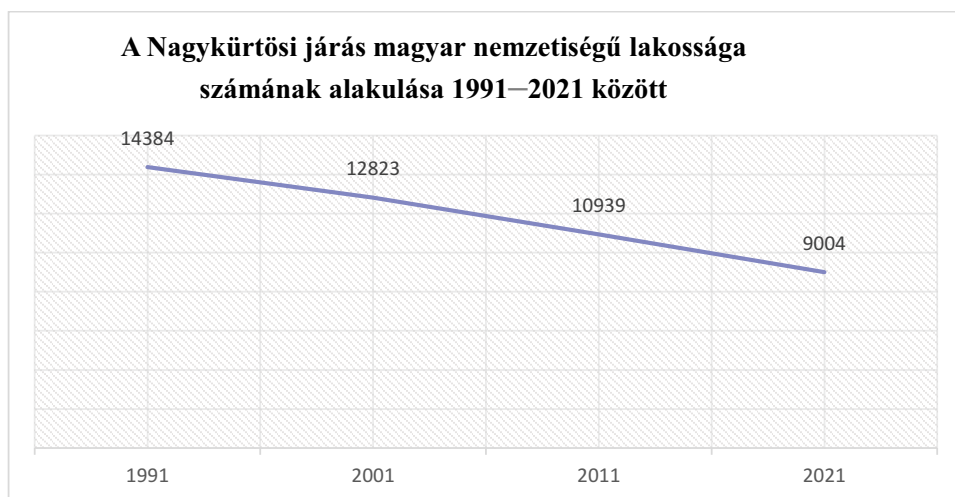
10 https://www.upsvr.gov.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacn-statistiky/2025.html?lang=en&page_id=1419219. Az egyjegyű munkanélküliségi mutató ugyan bizakodásra adhat okot, azonban a munkanélküliség visszaszorítására, ha úgy tetszik, a statisztikai mutatók kozmetikázására fordított állami adminisztratív trükkök nem mindig egyeznek a mindennapi valósággal.

11 Egy pillanatra érdemes ezen a ponton megvizsgálni az 1980-ban tartott népszámlálás eredményeit. A járásban a magyar nemzetiségűek száma magasabb volt, mint 1991-ben, tehát az államszocializmus kimúlása után. Ekkor 14 536 magyar nemzetiségű személyt írtak össze, a járás összlakossága pedig 45 887 személy volt. Lásd Gyurgyík László: Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994. 93. p.

12 Uo.

addig 2021-ben ez a szám majdhogynem változatlan maradt a maga 30 550 fős mutatójával. A négy évtized alatt összesen 2,92%-os fogyás történt a Nagykürtösi járás területén élő szlovák nemzetiségű lakosság arányában a népszámlálási eredmények adatai szerint. Az ebben a bekezdésben zárójelbe írott fogyási lehetőségek közhelyei minden valószínűség szerint egyszerre vannak jelen a járás magyarsága körében.

4. grafikon

Települések szintjére, ha úgy tetszik, közigazgatási atomszintre bontva a valóság jóval komorabb aláfestést kap.

A Nagykürtösi járásban 71 település, ebből kettő városi rangú, található. Az itt vizsgált települések száma ebből 25. Elsődleges válogatási szempontmutató azonosságuk szerint a járás déli részén terülnek el és a járás északabbra található településeitől eltérően többségében „magyar” (nemzetiségű, magyar nyelven beszélő) lakosság lakja.

3. táblázat. Népszámlálási adatok 1991–2021

Népszámlálás éve	Lakosság száma – Magyar nemzetiségűek száma			
	1991	2001	2011	2021
Település				
Apátújfalu	659 – 498	635 – 445	719 – 394	637 – 292
Csalár	544 – 253	502 – 178	479 – 149	480 – 116
Csáb	1100 – 874	1056 – 760	1063 – 704	1044 – 578
Dacsókeszi	583 – 295	597 – 207	606 – 162	559 – 150
Galábocs	138 – 84	109 – 57	117 – 43	113 – 26
Gyürki	156 – 105	137 – 87	130 – 76	126 – 53
Inám	545 – 535	513 – 496	480 – 442	470 – 409
Ipolybalog	840 – 780	811 – 713	846 – 717	781 – 643
Ipolyhidvég	700 – 591	650 – 499	633 – 456	578 – 423
Ipolykeszi	525 – 484	495 – 422	470 – 357	405 – 312
Ipolykér	376 – 311	332 – 245	308 – 176	273 – 156
Ipolynagyfalu	419 – 361	430 – 348	419 – 292	405 – 241
Ipolynyék	2037 – 1844	1961 – 1723	1870 – 1577	1794 – 1415
Ipolyszécsényke	460 – 430	421 – 369	385 – 287	335 – 250
Ipolyvarbó	473 – 423	439 – 366	363 – 304	329 – 232
Kelenye	403 – 383	336 – 310	297 – 270	278 – 230
Kóvár	341 – 300	313 – 253	272 – 190	243 – 178
Kőkeszi	367 – 260	362 – 254	354 – 241	351 – 221
Lukanénye ¹³	1370 – 1029	1394 – 1085	1391 – 1111	1318 – 720(I)
Nagycsalomja	682 – 498	626 – 413	603 – 373	568 – 325
Óvár	386 – 315	342 – 255	302 – 228	260 – 185
Sirak	284 – 242	255 – 194	216 – 141	190 – 107
Szelény	263 – 141	233 – 126	204 – 92	162 – 56
Szécsénykovács	404 – 277	380 – 251	375 – 206	318 – 167
Terbegec	245 – 208	198 – 160	201 – 144	169 – 133
Összesen:	14300 – 11521 (14384) ¹⁴	13527 – 10216 (12823)	13103 – 9132 (10939)	12186 – 7618 (9004)

- 13 Lukanénye példája magyar szempontból abszurdum a szlovákiai népszámlálási számok tengerében is. A Nagykürtösi járáson belül, de talán túlzás nélkül állítható, hogy a szlovákiai, túlnyomó többségében magyar nemzetiségű lakosság által lakott települések sorában is egyedi változáseredményt produkált a 2011 és 2021 közötti évtizedben. Míg 2011-ig a helyben lakó magyar nemzetiségűek száma, ha nem is rapid módon, de finoman nőtt, addig 2021-ben ez a szám valami – eddig alaposan nem vizsgált – oknál fogva, némi túlzással, elfeleződött Lukanényében. Híradás jelleggel ugyan, de lásd ide vonatkozóan <https://ma7.sk/tajaink/nagykurtosi-jaras-lukanenye-tiz-ev-alatt-391-magyart-veszített>. Mi több, a jelen írás apropójánál maradván mindenképpen meg kell említeni, hogy 2012-ben a 2011-es szlovákiai népszámlálásra reflektálva 48 szlovákiai település polgármestere részesült elismerésben Budapesten azért, mert az elmúlt tíz évben emelkedett az egyes településeken a magyar nemzetiségűek aránya. A Nagykürtösi járásból, más falvak mellett ott szerepelt Lukanénye is. Lásd: <https://www.hirek.sk/kulfold/elismeresben-reszesult-48-szlovakiai-telepules-pol>

A népszámlálási adatok szerint a táblázatba foglalt településeken koncentráltott 1991-ben a Nagykürtösi járás magyar nemzetiséget feltüntető lakosainak 80,10%-a és 2021-ben a 84,60%-a.

A vizsgált falvakban a továbbiakban ugyancsak két (de igencsak beszédes) demográfiai mutatót sorakoztattam egymás mellé: a *születési és halálozási* adatok adatait a 2010 és 2024 közötti időszakból éves bontásban megadva. Tizenöt év születési és halálozási statisztika beszédes foglalat. Az olvasó szeme elé táruló kép az adatsorok láttán, hacsak a kedves tájékoztató nem a negatív számok szerelmese, önmagáért beszél.

A 4. számú táblázat adatai felett lehet elmélkedni, töprengeni aszerint, hogy a számokat látva kinek mi a célszerűbb letargiakezelési módszere. A 25 településen minden szofisztikált és intellektuális magyarázatmegközelítést mellőzve a rossz és a rosszabb jövőkép ködfátyla mentén haladva lehet a választott statisztikai mutatókat értelmezni.

garmestere. (A Nagykürtösi járásból Ipolyvarbó, Kiscsalomja, Lukanénye, Óvár, Rárósműlyad településeket részesítették elismerésben 2012-ben. A 2021-es népszámlálás nemzetiségi eredményeinek ismeretében az előbb felsorolt települések bőven kikerültek a kitüntethető szlovákiai falvak éppen aktuális budapesti jegyzékéből. Pusztán a hitelesség kedvéért egy kis statisztika: Ipolyvarbó: 2011 – 84%, 2021 – 71%, Kiscsalomja: 2011 – 16%, 2021 – 9%, Óvár: 2011 – 75%, 2021 – 71%, Rárósműlyad: 2011 – 33%, 2021 – 14% volt a magyar nemzetiségűek aránya. A felsorolt települések mind kimerítik az apropó fogalmát. Nagyon leegyszerűsítve és zárójelben maradva: aki példának okáért Kiscsalomját a Nagykürtösi járásban ilyen „kitüntetésben” részesíti, az vagy végképp nem ismeri a vizsgált járás nemzetiségi viszonyait, vagy annyira megszorult oklevelet osztani kívánó szándékában, hogy az említett települést is pusztán a magyar nemzetiségűek számarányában történt változás alapján sorolta az oklevelet kapó települések sorába.)

14 A feltüntetett népszámlálás évében a járásban összeírt magyar nemzetiségűek száma.

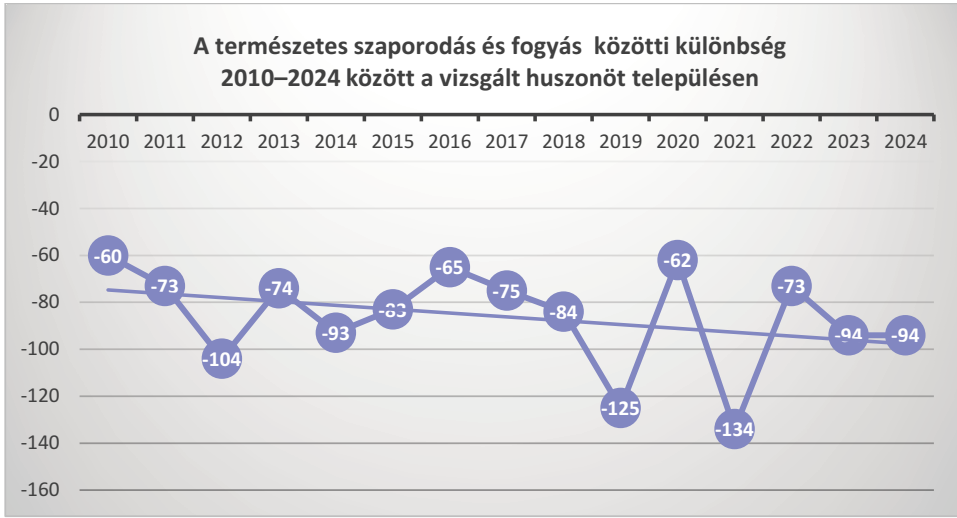
4. táblázat

	Év																													
	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020		2021		2022		2023		2024	
	1 ¹⁵	2 ¹⁶	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Település																														
Apátjűfalu																														
Csalár																														
Csáb																														
Dacsókeszi																														
Galábocs																														
Gyűrki																														
Inám																														
Ipolybalog																														
Ipolyhidvég																														
Ipolykeszi																														
Ipolykér																														
Ipolynagyfalu																														
Ipolynyék																														
Ipolyszcénynke																														
Ipolyvarbó																														
Kelenye																														
Kóvár																														
Kókeszi																														
Lukanénye																														
Nagycsalomja																														
Óvár																														
Sirak																														
Széleny																														
Szécsénykovácsi																														
Terbegec																														
Összesen:																														
Különbözet																														

15 Éve születettek száma.
16 Elhunytak száma.

A 5. grafikon vágatja a negatív számok világában világosan vetíti a kedves olvasó elé a jelen valóságát a Nagykürtösi járás görcső alá vett településein. A fejlődési trendet jelölő tengely iránya nem ad okot az örömrre.

5. grafikon

Néhány mondat a végére

Magyar prizmán át szemlélve a bemutatott önámítást, teljesen érthető, hogy censusok idején kitüntetett figyelmet érdemel a legkisebb, a magyar nemzetiségűek számának akár helyi, akár országos (utóbbiból talán nincs is az elmúlt évtizedekben) szinten elért, pozitív statisztikai lábnyomban történő elmozdulása, erősödése. Ugyanakkor a pozitív-nak beállított mutatók létrejöttét ne politikai hókuszpókuszok és egyetlen félig kiragadott összehasonlítás felnagyításán alapuló eszkábált mesterséges elismerések alkossák, mert azok a valóság szempontjából nemcsak porhintésnek gyengék, hanem egyben félrevezetők is (lásd a 13. jegyzetben említett eseteket).

Összegzés helyett – közhelyek és zsebkendő nélküli gondolatok

1. A lassan elnéptelenedő dél-szlovákiai („magyarnak” mondott) apró- és kisfalvakban nő a temető(k) alapterülete.
2. A szlovákiai magyarság kihalásához általában nincs szükség a világűrből származó kődarabra, megoldjuk mi házon belül.

3. Időnként hol szóban, hol papíron (tízévente biztosan) szigorú megállapítások és orákulumi attrakciók születnek a szlovákiai magyar népességfogyás tényéről, veszélyeiről, azonban se hangos, se hangtalan stratégia nincs az itteni széles köztudatban arról, hogy mi módon volna legalább lassítható a folyamat. (Jelen esetben nem a tizenöt fős konferenciákon elhangoztatott vagy az íróasztal fiókjának írott bekezdésekre célok.)
4. Az évtizedek óta fülünkbe ordító (elsősorban népszámlálási, de már választói magatartási) adatokból kellene egyszer s mindenkorra kiindulni és értelmezni azokat, nem pedig az éppen aktuális pénzcsapok őrzőinek a képzelgéseit magunkévá tenni.
5. Kimondva vagy kimondatlanul, a nemzetiség mint identitásforma a szlovákiai magyar fiatalok jelentős hányadánál, de nem csak ott, sokadrangú kérdés(sé), valamiféle archaikus közösségfontossági attribútummá lett. A fiatal szlovákiai magyar generációkkal talán behatóbban és odafigyelve lenne ideje foglalkozni.
6. A politikai rendszerváltás óta nem sikerült megtanulni a szlovákiai magyar közösség (önmagukat nagyságrendileg annak tartó) vezetőinek, hogy a nyugat-szlovákiai még tömbmagyarságon kívül Közép- és Kelet-Szlovákiában is élnek szlovákiai magyarok.

LISZKA JÓZSEF

Folyóparton talált gyermek

A folklórkutató Ipolyi Arnold mint a folklórkutatás tárgya

Eredetileg könyvismertetésnek indult az alábbi írás, mégpedig néhány szlovákiai magyar táj rendkívül gazdag merítésű mondaanyagának a Magyar Zoltán és Varga Norbert által jegyzett két kötetéről. (Magyar–Varga 2024; Magyar–Varga 2025) Az igazán tartalmas és sokrétű gyűjteményt olvasgatva belebotlottam viszont egy rövid paszuszusba, ami reflektálásra ingerelt. Aztán ahogy az lenni szokott, szó szót követett, s a rövidnek szánt megjegyzés akkorára duzzadt, ami már egy hagyományos recenzió kereteit szétfeszítette volna. A két kötetre viszont úgy is fel lehet hívni a figyelmet, hogy egy bennük meglapuló részletkérdést bontunk ki. Az alábbiakban erre teszek kísérletet.

Okolenszky Rozália (sz. 1940) Ipolykeszin mesélte a gyűjtőknek 2010-ben a következő történetet:

Annyit tudok, hogy a Rados Gábris bácsi szokta emlegetnyi, mer' aszongyák, hogy Ipolyi Arnold az ... hogy is mondják, le is van írva, hogy a Kondásos vagy milyen pusztán született. Oszť úgy mondta, hogy nem igaz, hiába írják aztat, ő tudja biztosan, mer' őhozzá Ipolyi Arnold leszármazottai szoktak járnı, mer' az az én gyerekkoromba' vót, arra visszaemlékszek. S úgy szokta mondani, hogy nem igaz. Hogy az Ipoly szélin találták őtet, azért lett Ipolyi Arnold. Mindig mondta, hogy azért lett Ipolyi Arnold, mert találták. Mindig mondta a Gábris bácsi.

(Magyar–Varga 2024, 135. p.)

Magyar Zoltán jegyzetben közli, hogy a történet típuszáma: MZ. II. P 295. 1. és „Ipolyi Arnold származása” a típusmegnevezés. (Magyar–Varga 2024, 225. p.) Az általa létrehozott átfogó katalóguson belül helyezte el tehát a történetet, aminek, ha az ember utána lapoz, akkor megtudja, hogy ennek a típusnak alighanem a fentebb idézett az egyedüli ismert szövegvariánsa, hiszen Magyar megadja az akkor még publikálatlan, a saját adatbázisában található egyetlen szöveg koordinátáit is:

P 295. 1. Ipolyi Arnold származása. *Ipolyit, mint kített és magára hagyott csecsemőt az Ipoly partján találják meg, innét ered a vezetékneve. FF: Ipolykeszi (MZA 83898. – Magyar Zoltán és Varga Norbert gy., 2010).*

(Magyar 2018, 347. p.)

Az eljárást saját farkába harapó kígyóként is értelmezhetnénk, illetve magát a szöveget invariánsnak is tekinthetnénk tehát, ami viszont nem ilyen egyszerű, mert a tágabban értelmezett típus (valamilyen oknál fogva kitett, kosárba helyezett, folyóvízre bocsátott, majd csodás módon megmenekülő, anyafarkas vagy idegen emberek által befogadott gyermekek története, hogy csak a legismertebbeket említsem, Mózes vagy Romulus és Rémus mondája) szinte világszerte, de Euráziában egészen biztosan ismert. Az ipolykeszi (igaz, töredékes) történet mintha ebbe a típuscsaládba tartozna. De ne szaladjunk a dolog elébe.

Térjünk vissza a fentebb idézet szöveghez, amiben azért vannak árulkodó részek: „*Ipolyi Arnold az ... hogy is mondják, le is van írva, hogy a Kondásos vagy milyen pusztán született*” – meséli az adatközlő, miközben hangsúlyozza, *le is van írva* Ipolyi születési helye, a *Kondás pusztá*.¹ Amire utal, s amivel vitába száll, mármint a *leírt* szöveg, annak mibenlétére több lehetőség is adódik. Fábián János kanonok (1918–2000) egy, Ipolyi Arnold munkásságával foglalkozó konferencián tartott előadásában mondja el ugyanis a következőket:

A Stummer név mellé felveszi az Ipolyi nevet. Erre kétfelől kaphatott indítást: egyrészt a szülői ház mellett szelíden hömpölygő Ipoly folyó, másrészt a csodálattal tisztelt Ipolyi Gáspár esztergomi kanonok, a testi sanyargatásairól híres szentgyörgymezei prépost – szentség hírében 1760-ban halt meg –, akít mint az Ipoly partjára kitett gyermeket nevelt fel a Stummer család sajátjaként.

(Fábián 1989, 8. p.)

Nem hivatkozik rá ugyan, de nem kellett sokat kutakodni, hogy kiderüljön, Ipolyi Gáspár származástörténetét Fábián alighanem Pór Antal Ipolyi-életrajzából meríthette, ahol a legenda szintén megjelenik: „Él [azonban] a családban azon hagyomány, hogy Ipolyi Gáspárt, mint az Ipolykeszi mellett átfolyó Ipoly partjára kitett gyermeket vette fel és neveltette a család...” (Pór 1886, 9. p.) A hagyomány gyökereit nyilván tovább is lehetne (és kell is) nyomozni (merthogy *valahonnan* Pór Antal is meríthette), de jelenleg elégedjünk meg azzal, hogy tőle, Pór Antaltól vehette Fábián János a származáslegendát, amire, Fábián passzusaira hivatkozva aztán Csáky Károly is kitér egy, viszonylag nagy példányszámban megjelent ismeretterjesztő könyvében, amiből jó eséllyel több darab is kering(het) a faluban. (Csáky 1993, 121. p.) Hála József, ahogy azt tőle megszoktuk, minuciózusan adatolt tanulmányában szintén idézi Fábián János mondatát. (Hála 1995, 201. p.) Az *Ethnographiában* közzétett dolgozatból nem kizárt, hogy szintén eljutott néhány példány, különlenyomat formájában a faluba. A Magyar Zoltánék ipolykeszi

1 Azt csak mellékesen jegyzem meg, hogy Ipolyi valós születési helye Disznós pusztá. (vö. Hála 1995, 196. p.) Legalábbis fura, hogy a helyi adatközlő nem emlékszik annak nevére, hanem erőltetett módon találgat...

adatközlője által emlegetett *Rados Gábris bácsi* tehát akár ezekből a *nyomtatott előképekből*, eredendően Pór Antal (*írott!*) szövegének valamelyik későbbi felidőzéséből is vehette (közvetve vagy közvetlenül) a származáslegendát (a keresztneveket akár össze is keverhette), miközben tiltakozik, hogy *hiába írják aztat*. Ő tudja. Mindamellet elméletileg természetesen nem zárható ki, hogy létezett valami hasonló családi (száj)hagyomány is, aminek – akár „egy-egy szokás hűsége” – aztán mindkét Ipolyi, a Gáspár és az Arnold esetében is „megtetszett neki nálunk és nem ment, s itt maradt”. Azért is kanyarodtam rá Rilkére, mert ez rendkívül kérdéses (a szájhagyomány olyan, hogy csak akkor bizonyíró erejű, ha van írásbeli lenyomata), s ez az egész okoskodás (hogy Dóhiovits Bazil örökzöldjére utaljak, még ha kifordítva is) bizony nem *Mathesis*, hanem – ha tetszik, ha nem – sokkal inkább *Poesis*. (Dóhiovits 1824, 4–5. p.) Egy-egy ködbe vesző mondai motívum kutakodó szurkálása.

Isten őrizzen, hogy itt és most belemenjek ebbe, az *egyszerű formákkal* kikövezett utcába, hiszen akkor e recenzióból közleménnyé átvedlett műfaj szerkezeti kereteit is szétfeszíteném, így csak megemlítem, hogy ha a szöveges folklórban, az irodalomban léteznek (s már miért ne léteznének?) az André Jolles által meghatározott (majd sok követő révén megerősített, illetve megkérdőjelezett) *egyszerű formák* (*einfache Formen*), s itt nem tudom megállni a megjegyzést, hogy a Jolles által megfogalmazott, „a nyelv írja a szöveget” (*die Sprache dichtet*) tétel vajon szintén ilyen *egyszerű forma*-e, s ezért tud megjelenni Esterházy Péternél is, mégpedig így: „nem csak én írom a mondatot, az is *írja* önmagát. Vagy másképp: hogy a *nyelv* is szerző”,² szóval, ha létezik *egyszerű formák*, akkor „a nyelv írja a szöveget” is az, valamint a valamilyen okból folyópartra kitett, majd csodálatos módon megmenekült és híressé vált gyermek toposza is az. Amennyiben ez így van, akkor Ipolyi származásának mondája Csáky Károly és/vagy Hála József közvetítésével Pór Antaltól (Fábián János által) is átkerülhetett ugyan az ipolykeszi adatközlő tudásanyagába, de egyéb, titokzatosabb utakon is eljuthatott oda. A valamilyen oknál fogva kitett, majd megszabadult gyermekek motívuma ugyanis (nép)mesékben is szerepel... Ez viszont már tényleg messzire vinne, így csak említem, hogy a nemzetközi (ATU) és a magyar (MNK) mesekatalógus 930. és 933. típuszámú meséiben biztos.

Ipolyi Arnold nem csak ebben az esetben lett *tárgya* annak, a folklórkutatásnak, amivel munkássága első szakaszában foglalkozott. Miután ezt az első recenziót ily ügyesen kibekeltem, engedtessek meg egy másik, a közelmúltban megjelent munkára utalni, amire egy füst alatt szintén ily módon hívom fel a figyelmet. Prohászka Péter

2 Vö. Jolles 2029, 18; Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből*. A Mindentudás Egyetemén, 2003. szeptember 8-án elhangzott előadás, 9. p. <https://real-eod.mtak.hu/1061/1/01%20Esterh%C3%A1zy%20P%C3%A9ter.pdf> [utolsó megtekintés: 2026-07-25]

által gondozott Ipolyi Arnold és Rómer Flóris levelezésére gondolok. (Prohászka 2024) Már ennek az egyetlen könyvnek a farvizén haladva érzékeltetni lehet(ne) Kárpát-medencei összefonódásainkat, egymásra utaltságainkat és kibogozhatatlanságainkat. A szerző/összeállító, Prohászka Péter, aki neve alapján valamilyen szláv felmenővel bírhat, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett régészetből diplomát, Esztergomban él, a Szlovák Tudományos Akadémia nyitrai Régészeti Intézetének tudományos munkatársa, most szóba hozott munkáját meg a szolnoki Damjanich (!) János Múzeum jelentette meg. A könyv főhősei (Ipolyi Arnold és Rómer Flóris) meg a 19. századi magyar kultúrtörténet német gyökerekkel bíró két nagy alakja.³

Ezen kiadványból is csak egy apró momentumot emelek ki, miközben a szakmailag és emberileg is felettébb tanulságos levélváltás-gyűjteményt csak ajánlani tudom a 19. századi tudományos élet részletei iránt érdeklődő olvasóknak. Prohászka Péter alapos bevezető tanulmányában utal Ipolyinak egy, (alighanem, még ha ez történelmietlen megjegyzés is, hál' Istennek) derékba tört politikai szereplésére. Az eset kevésbé érdekes, viszont Prohászka közöl egy választási korteslapot, aminek akár folklorisztikai relevanciái is lehetnek. Most elégedjünk meg azzal, hogy idemásolom:

M.-Kövesdi Nóta

Országgyűlési képviselői választásra. 1865.

*Jó sors fordúlt az országra,
Már most ember kell a gátra,
Ipolyi lesz a követünk,
Érte poharat ürítsünk!*

*Magyar ember – ritka párja,
Nevét tiszteli a haza,
Ipolyi lesz a követünk,
A ki magyar, mondja velünk!*

3 Itt említem meg azt az igen tanulságos, anekdotikus esetet amire Gulyás Judit hívta föl a figyelmet (ezúton is nagy köszönet!) és Henszlmann Imre egy, Pulszky Ferencet köszöntő nyílt leveléből származik: „Ide tartozik az is, hogy midőn egykor az akadémia archaeologiai bizottságának ülésében Mátray magyarosan chauvinkodott, Toldy Ferencz körültekintve így nyilatkozott: »kilenczen vagyunk, eredetileg és illetőleg jelenleg is: én Tholdy, quondam Schedel, Arányi, quondam Lossteiner, Érdy, quondam Luczenbacher, Henszlmann, Mátray, quondam Rothkrepf, Romer, Stummer, Wenczel; valamennyi tiszta Árpádvérű magyar; elnökünk Kubinyi Ágoston, pedig tót eredetű: van tehát mit chauvinkednünk!«” Henszlmann köszöntőjét Pulszky szlovák származására célozva, nem állítom, hogy makulátlan, de szlovák mondattal zárja: „Zsil b isi dluho radost bi czi roki donesli priate!” (Henszlmann 1884, 11. p.)

Aranyfelhő száll az égen
Végig repül Buda-Pesten
Aranybetűvel ki írja
Ipolyi követ Borsodba.

Olyan legyen a követünk,
Ki neveli becsületünk,
Ki nem árul zsákban macskát,
Nem lesi a maga hasznát.

A rózsámtól azt kérdeztem,
Szavazatom kire vessem.
És még az is azt mondotta,
Senkire csak Ipolyira.

ÉLJEN A HAZA! ÉLJEN IPOLYI!

(közli: Prohászka 2024, 35. p.)

Ipolyi a jelöltségtől önként visszalépett, a közéletből és az azzal járó kitettségek alól viszont már az egyházban betöltött hivatalai okán sem tudta teljesen kivonni magát. Erre utal egy cseh forrás.

Rudolf Pokorný (1853–1887) cseh író, újságíró, „a szlovák nép odaadó barátja”, ahogy későbbi kiadói nevezik, az „arany szívű ember” (Volf–Pospíšil 1926, 5. p.) két hosszabb felső-magyarországi (vagy ahogy ő már akkor nevezte: *szlovákiai*) utazásáról, amelyeket főként Jozef Miloslav Hurban meghívására, a „magyarok szlovákokkal szembeni elnyomó politikáját” szemrevételezendő először 1879-ben realizált (s ezt még két „szlovákiai útja” követte), *Vándorlások Szlovákiában* című, két kötetbe rendezett, több kiadást is megért útirajzaiban számolt be. (Pokorný 1883; Pokorný 1885) Ezek során a korabeli Magyarország lényegében valóban csak a szlovákok lakta megyéit, illetve a vegyes lakosságú megyék főleg szlovákok lakta településeit látogatta végig. Magyar szemnek, szívnek nem éppen kedves olvasmány Pokorný munkája, hiszen egyrészt óriási (negatív) előítélettel viseltetik a magyarokkal szemben, másrészt helyzetjelentései sok esetben úgy tűnik, hogy (már megint: sajnós) helytállóak. Mindezek ellenére, illetve mindezek mellett munkája a szlovák, a magyar (és általában a közép-európai) néprajzi kutatás lényegében kiaknázatlan kincsesbányája. Útirajzaiban például viszonylag terjedelmes, magyar vonatkozásokban is gazdag cigány anekdotagyűjteményt is közread, amely később, jóval a gyűjtő halála után (válogatva és szlovákul) külön füzetben is megjelent. (Pokorný 1921) Könyveinek ezen folklorisztikai vonatkozásaival egy másik dolgozatomban már érintőlegesen foglalkoztam (Liszka 2004), most csak egy másik, rövid utalására szeretném felhívni a figyelmet. A szerző a magyarizációs törekvéseket bemutattva leírja, hogy mind az evangélikus, mind a római katolikus felső papság elnyomja a szlovák nemzeti törekvéseket. Elrettentésként „Czekus”, Tisza-melléki evangélikus

szuperintendást és Ipolyi Arnold beszercebányai püspököt említi. Előbbi vélhetően azonos a gömörpanyiti születésű, Rozsnyón eltemetett Czékus Istvánnal (1818–1890), aki 1871-től haláláig a tiszai egyházkerület főpásztora volt (Szinyei 1893, 495–496. p.). Utóbbi, Ipolyi Arnold (akit itt külön nem kell bemutatni), állítólag egy szlovák római katolikus papot, aki korábban író is volt (Pokorný nevet nem említ), egy isten háta mögötti szegény hegyi faluba helyezett, hogy kivonja őt a szlovák nemzeti törekvések mozgalmából. „Stummerről és tiszteletreméltó kollégájáról, Czekusról Szlovákia-szerte [sic!] a következő mondóka kering” – írja Pokorný a csehül (!) közreadott csúfolódó versike elé:

*Dva slovenští biskupové,
oba služebníci boží,
jeden němý (Stummer), druhý slepý (Czekus),
pochytili na slovenský národ cepy...*

(Pokorný 1883, 102. p.)

Nyilván nem folklór a fenti szöveg, talán még csak nem is folklorizálódott, s alighanem a közköltészet irányába tessékelné bennünket. De ez megint csak messzire vezetne...

A fentebb kiragadott két (három) példa, amit Ipolyi Arnold személyének a folklór jellegű textusokba való kerülése hoz egy tető alá, arra bizonyíték, hogy nincs érdektelen, horribile dictu! értéktelen utalás, adat, szinte mindenből egész világokat lehet kibontani. Miközben Marcus Aureliustól (is) tudjuk: *minden csak vélemény*.

Irodalom

- Csáky Károly 1993. Az utolsó magyar aszkéta, Ipolyi Gáspár. In uő. *Isten háza és szolgálói. Az Ipoly mente egyházi műemlékei és jeles személyiségei*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 121–123. p.
- Fábián János 1989. Ipolyi Arnold, a főpap életútja. In *Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztyén Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*. Cséfalvay Pál és Ugrin Emese szerk. Budapest, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 7–11. p.
- Dóhóvits [Bazil] 1824. Ethnographiára, mint Tudományra szolgálható Észrevételek. *Tudományos Gyűjtemény* 1824/9, 3–12. p.
- Hála József 1995. Ipolyi Arnold és Hont vármegye. *Ethnographia* 106, 195–229. p.
- Henszlmann Imre 1884. Levél Fejérváry Gáborról. In *Pulszky Ferencznek ötvenéves írói működése jubileumára 1834–1884. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat megbízásából* Br. Nyáry Jenő, Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor [szerk.] Budapest, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 6–11. p.
- Jolles, André 1929. *Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*. Halle a. d. Saale, Max Niemeyer Verlag.
- Liszka József 2004. „Slovenské” anekdoty v českom podaní. Príspevok k poznávaniu maďarsko-slovensko-českých kontaktov v ľudovej slovesnosti. *Zošity Ústavu národných a národnostných kultúr–Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre* 2004/3, Nitra, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, 109–118. p.
- Magyar Zoltán 2018. *A magyar történeti mondák katalógusa II/B*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Magyar Zoltán–Varga Norbert 2024. *Felvidéki magyar népmondák I. Szlovákiai magyar néprajzi kistájak népi elbeszélései*. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás.
- Magyar Zoltán–Varga Norbert 2025. *Felvidéki magyar népmondák II. Szlovákiai magyar néprajzi kistájak népi elbeszélései*. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás.
- Pokorný, Rudolf 1883. *Z potulek po Slovensku*. Díl I. Druhé vydání. Praha, Tiskem Dra. J. B. Pichla a spol.–Nákladem spisovatelovým.
- Pokorný, Rudolf 1885. *Z potulek po Slovensku*. Díl II. Praha, Dr. J. B. Pichl a spol.–Nákladem spisovatelovým.
- Pokorný, Rudolf 1921. *O Cigáňoch*. Praha, Vydáva Česká grafická unie a. s. /Jahody. Knižnica slovenskej mládeže, IV./
- Pór Antal [1886]. *Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata*. Pozsony–Budapest, Stampfel Károly.
- Prohászka Péter 2024. „Isten velünk, jó Arnoldom”. *Ipolyi Arnold és Rómer Flóris levelezése 1859–1886*. Szolnok, Damjanich János Múzeum /Szolnok Megyei Múzeumi Adattár, 41./
- Szinnyei József 1893. *Magyar írók élete és munkái II. kötet*. Budapest, Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése.
- Volf, F.–Pospíšil, J. 1926. *Z potuliek Slovenskom pred 40 rokmi*. Z potuliek Rudolfa Pokorného upravili F. Volf a J. Pospíšil. Žilina, Nákladem Učiteľ. kníhku. a nakladateľstva O. Trávníček.

SAMU ISTVÁN

„Kis-moszkvai úton” lévőők

Gúta oláh cigány közösségének integrációs folyamata (2001–2025)

1. Bevezetés

A „Kis-Moszkvai úton lévőők” című tanulmány a gútai oláh cigány (vlach, lovári) közösség társadalmi integrációs folyamatát vizsgálja a 2000-es évek elejétől napjainkig. A kutatás célja annak feltárása, hogy a város cigány lakossága miként épül be – formálisan és informálisan – a helyi társadalomba, hogyan alakulnak a kölcsönös viszonyok a városi és a cigány közösség között, s milyen tényezők határozzák meg az integráció és asszimiláció dinamikáját.

A vizsgálat 2001 és 2004 között zajlott egy átfogó terepmunkán alapulva, amely kvalitatív módszerekkel – mélyinterjúkkal, félig strukturált beszélgetésekkel, megfigyelésekkel és vizuális dokumentációval – dolgozott. A kutatás címét adó „Kis-moszkvai út” Gúta városának azon része, ahol a cigány közösség generációk óta él.¹ A név szimbolikus, egyszerre utal a társadalmi távolságra, a politikai múlt örökségére és az identitás kettősségére is: a telep a város része, mégis „külön világ”.

A tanulmány kiindulópontja, hogy a gútai cigány közösség integrációs folyamata nem kívülről irányított, hanem belső motivációra épülő, önszerveződő folyamat. A közösség történeti, társadalmi és kulturális sajátosságainak megértése kulcsfontosságú ahhoz, hogy feltárjuk azokat a tényezőket, amelyek az együttélés, az előítélet, az identitás és a társadalmi mobilitás metszéspontjában formálják az integrációt.

A tanulmány a 2004-es eredeti kutatás alapján készült, azonban kiegészült a 2020-as évek új jelenségeivel, így a migrációs hatásokkal, a közösségek közti új törésvonalakkal és a lassuló, de továbbra is jelenlévő integrációs tendenciákkal.

1 A hivatalos neve a telepnek Osada Dankóho Pištu – Dankó Pista telep. Az árvíz után építették meg ezt a telepet, faházakból, amelyek a helyiek elmondása szerint hasonlítottak az Oroszországban lévő Moszkva faházikóihoz és a helyi népnyelv így nevezte el a telepet. Az első időszakban nem elsősorban cigányok laktak a faházikókban, laktak benne a gútai többségi társadalom tagjai is. Ők fokozatosan beköltöztek a település belsejébe a jobb anyagi helyzetüknek köszönhetően.

2. Módszertan

A kutatás kvalitatív, etnográfiai jellegű vizsgálat, amely a szociális antropológia és a társadalomkutatás határterületén helyezkedik el. Az adatgyűjtés 2001 és 2004 között zajlott, több, egymásra épülő módszert kombinálva:

- Terepmunka és megfigyelés: A kutató több hónapon keresztül látogatta a cigánytelep háztartásait, közösségi helyszíneit, családi eseményeit. A megfigyelések célja az életmód, a társas viszonyok, a normák és a mindennapi gyakorlatok feltérképezése volt.

- Interjúk: 27 félig strukturált interjú készült különböző korú és társadalmi státuszú férfiakkal és nőkkel. A beszélgetések során az életút, az iskoláztatás, a munkatapasztalatok, a lakhatás és a családi kapcsolatok kerültek előtérbe.

- Vizuális dokumentálás: A terepmunka része volt a fotódokumentáció és a teleprajzkészítés is, amelyek segítettek a térszerkezet és a lakhatási viszonyok megértésében.

- Orális történelem: A közösség idősebb tagjaival készült interjúk betekintést nyújtottak a korábbi évtizedek (1950–1990) társadalmi viszonyaiba, a kollektivizálás és az iparosítás hatásaiba.

A 2020-as évek kiegészítő vizsgálata a korábbi kutatás longitudinális folytatásaként értelmezhető. Ez nem új terepmunka formájában, hanem másodelemzéseként és tapasztalati frissítésként valósult meg. A helyi szociális szolgálatok, iskolák és önkormányzati intézmények munkatársaival folytatott konzultációk, valamint a cigány közösség tagjaival történő személyes kapcsolatfenntartás biztosította az adatokat.

A kvalitatív megközelítés célja nem a statisztikai reprezentativitás, hanem a társadalmi folyamatok mélyebb megértése volt. A módszertani hangsúly a jelenségek értelmezésén és a szociokulturális kontextus feltárásán volt – azon a finom határvonalon, ahol a társadalmi integráció és az etnikai identitás találkozik.

3. Hipotézis és történeti háttér

A kutatás hipotézise szerint a gútai oláh-cigány közösség integrációja külső nyomás nélkül, önkéntes alapon indult el, és főként adaptív alkalmazkodási stratégiákra épül. A közösség tagjai a társadalmi mobilitás lehetőségeit nem elutasítják, hanem saját kulturális mintáikhoz igazítva értelmezik.

A városban élő cigány közösség történeti gyökerei a 18. század végéig nyúlnak vissza. Az első írásos említések már ekkor rögzítik jelenlétüket, elsősorban mint vándorló kézművesek, zenészek, lókupecsek. A 19. század végére a közösség részben letelepedett, kialakultak a település peremén állandó lakóhelyeik.

A 20. században az államhatalom és a helyi társadalom viszonya kettős volt: a cigányok egyszerre voltak „túrtek” és „szükségesek” – mint olcsó munkaerő és mint kulturális kuriózum.

A második világháború utáni időszakban, különösen az 1950–1980-as években a kommunista rendszer asszimilációs politikája markánsan beavatkozott a közösségi struktúrába. Az iskoláztatás és a szocialista ipari foglalkoztatás rövid távon javította az életkörülményeket, ugyanakkor hosszú távon felbomlasztotta a hagyományos közösségi kohéziót.

A rendszerváltás után, az 1990-es években a gazdasági átalakulás, a munkanélküliség növekedése és a társadalmi bizalmatlanság új kihívások elé állította a gútai cigány közösséget. A társadalmi integrációs pályák megrekedtek, miközben új formái – például az oktatásban való részvétel és a helyi kulturális kezdeményezések – is megjelentek.

4. Eredmények és elemzés

A gútai oláh-cigány közösség életmódját a 2000-es évek elején a tradicionális és a modern elemek sajátos együttélése jellemezte. Bár a közösség egyre inkább a városi társadalom része lett, a társadalmi és térbeli szegregáció továbbra is fennállt. A „Kis-moszkvai út” – amely nem csupán földrajzi hely, hanem kulturális szimbólum is – a társadalmi határvonal egyik látható és érzékelhető manifesztációjává vált.

4.1. Lakhatás és térszerkezet

A 2000-es évek elején a cigánytelep jellemzően egyszintes, részben önépített házakból állt, amelyek anyaghasználatra és állapotra jelentősen különbözött a városi lakóövezetekétől. Sok család évtizedek óta ugyanazon a telken élt, az ingatlanok generációkon át öröklődtek, gyakran jogilag rendezetlen formában. A lakóházak között erős volt a rokoni kapcsolat, a szomszédsági hálózat pedig alapvető szociális funkciókat töltött be: kölcsönös segítségnyújtás, gyermekfelügyelet, közös főzés, pénzügyi támogatás.

A 2020-as években a telep fizikai képe részben megváltozott. A fiatalabb, jobban kereső családok beköltöztek a városba, a telepen pedig főként az idősebb és szociálisan kiszolgáltatottabb rétegek, illetve az újonnan érkező „gyüttment” cigány családok maradtak. Ez új típusú feszültségeket hozott: a helyi normák ismeretének és elfogadásának hiánya gyakran konfliktusokat okoz a régebbi és az új lakók között. A térbeli szegregáció tehát nem csökkent, hanem belső rétegződéssé alakult át.

4.2. Család, rokonság, társadalmi szerepek

A közösségi élet alapegysége a nagycsalád, amely nemcsak vérrokoni, hanem gazdasági és szimbolikus egység is. A család tagjai közösen gazdálkodnak, nevelik a gyermekeket, és döntéseiket kollektíven hozzák meg. A közösségen belül az idősebb férfiak

és nők kiemelt tekintéllyel bírnak; a fiatalok viselkedését, párválasztását, iskoláztatását is befolyásolják.

A vajda-rendszer, amely a 2000-es évek elején még stabilnak tűnt, napjainkra legitimációs válságba került. A választott vezetők tekintélye csökkent, részben az újonnan betelepülő cigány családok miatt, akik nem ismerik el a helyi szokásjogot és vezetői struktúrát. A helyi vajda szerepe inkább mediátorrá alakult: közvetít az önkormányzat, a szociális intézmények és a közösség között, de már nem rendelkezik azzal a hatalommal, amely korábban belső rendfenntartó erőként működött.

A nők szerepe szintén változóban van. A 2000-es években a nők többsége a háztartásban tevékenykedett, gyermekneveléssel és otthoni feladatokkal foglalkozott. Az elmúlt években azonban egyre több nő vállal munkát közmunkaprogramokban, takarítási vagy gondozási területeken. Emellett megerősödött a nők szerepe a gyermekek iskoláztatásában: a nők gyakrabban tartják a kapcsolatot a tanítókkal, pedagógusokkal, és erősebb motivációval bírnak a tanulás irányában, mint a férfiak.

4.3. Foglalkozás, megélhetés és gazdasági stratégiák

A 2000-es évek elején a közösség megélhetése több forrásból táplálkozott. A férfiak többsége alkalmi munkákból (építőipar, fakitermelés, bontás, szezonális mezőgazdaság) szerzett jövedelmet, a nők pedig háztartási segédmunkát, takarítást, idénymunkát végeztek.

A kiegészítő jövedelmek között szerepeltek a szociális támogatások, gyermekpótlékok és egyéb állami segélyek, amelyek stabil, bár alacsony szintű anyagi biztonságot nyújtottak.

A 2020-as években a foglalkoztatottsági helyzet enyhén javult, de továbbra is periférikus. A közmunkaprogramok ugyan biztosítanak rendszeres elfoglaltságot, de nem teremtenek valódi munkaerő-piaci integrációt.

A helyi gazdaság és a roma közösség kapcsolata jellemzően függőségi jellegű: a roma munkaerő olcsó, gyakran informális foglalkoztatásban vesz részt, amely kiszolgáltatottá teszi őket a munkáltatókkal szemben.

A fiatal generációk körében azonban megjelent egy új aspirációs réteg, akik szakképzettség megszerzésére törekednek (főként építőipari, vendéglátóipari, vagy egészségügyi szakmákban), ami hosszabb távon erősítheti az integrációt.

4.4. Oktatás és társadalmi mobilitás

Az oktatás az integráció kulcsterülete. A 2000-es évek elején az iskolai lemorzsolódás magas volt, a szülők közül sokan maguk sem fejezték be az alapiskolát. A tanulás fontossága nem épült be mélyen a családi értékrendbe. A pedagógusok szerint a gyerekek

iskolai teljesítményét a társadalmi elvárások hiánya és a motivációs problémák erősen befolyásolták.

A 2020-as években ugyanakkor már érzékelhető a változás. Az iskolába járás mára alapvető normává vált, és a szülők – különösen az anyák – egyre gyakrabban támogatják gyermekeik továbbtanulását. Néhány fiatal már szakiskolát vagy középiskolát végez, ami korábban szinte elképzelhetetlen volt. Az oktatási mobilitás még szórva nyos, de hosszú távon új mintát teremt a közösségben.

4.5. Vallás és kulturális identitás

A gútai cigány közösség vallásos, de a hit gyakorlása szinkretikus jellegű: a római katolicizmus elemei keverednek a cigány hiedelmekkel és szokásokkal. A templomlátogatás mellett fontos szerepet játszanak a házi szertartások, a szentképek, imák és a közösségi ünnepek.

A vallás egyfajta identitásvédelmi funkciót tölt be: segíti az összetartozás érzését és erkölcsi kapaszkodót ad a nehéz élethelyzetekben.

A 2010-es évek végétől azonban új vallási irányzatok (evangéliumi, pünkösdi közösségek) is megjelentek, amelyek gyakran az alkoholizmus és a családon belüli konfliktusok elleni fellépéssel szereztek tekintélyt a helyi cigányok körében.

4.6. A helyi társadalomhoz való viszony

A gútai roma közösség és a nem roma lakosság közötti kapcsolat kétarcú. A hétköznapi érintkezés szintjén – boltokban, iskolákban, munkahelyeken – a békés együttélés dominál, de a mélyebb társadalmi távolság továbbra is fennáll.

A nem cigány lakosság körében gyakori a „rejtett előítélet”, amely nyílt konfliktusok nélkül is fenntartja az elkülönülést.

A cigánytelepről beköltöző családokat sokszor fenntartásokkal fogadják, a „Kis-moszkvai” származás stigmatiként működik a városi közösségben.

A helyi önkormányzat az elmúlt években több integrációs programot indított (szociális munkások, iskolai asszisztensek, közösségi mediátorok bevonásával), azonban ezek hatása korlátozott. Az együttélés inkább térbeli közelség, mintsem társadalmi integráció.

4.7. Összegzés az elemzésről

Az eredmények alapján a gútai cigány közösség nem passzív elszenvedője a társadalmi folyamatoknak, hanem aktív alakítója is azoknak. A közösség képes adaptálódni, de az alkalmazkodás határai szűkek, és a helyi társadalom befogadóképessége is korlátozott.

Az integrációs folyamatot tehát nem pusztán a cigány közösség akaratereje, hanem a többségi társadalom nyitottsága és a strukturális feltételek is meghatározzák.

A „Kis-moszkvai úton” lévőek története rávilágít arra, hogy az integráció nem lineáris, hanem rétegzett, visszacsatolt folyamat: minden előrelépést új kihívások és újratermelő társadalmi határok követnek.

5. Aktualizált konklúzió (2020–2025)

Húsz év távlatában a gútai oláh-cigány közösség integrációs folyamata egyértelműen nem tört meg, de új irányokat vett. A korábban stabil, belső normákon és rokoni struktúrákon nyugvó társadalmi rendszer fokozatosan fellazult. Ennek fő oka egyrészt a gazdasági átalakulás, másrészt a belső migráció: a keleti régiókból érkező cigány családok betelepülése, akik más szokásrendszert, életmódot és közösségi mintákat hoztak magukkal.

Ez a változás nem csupán demográfiai, hanem kulturális törést is okozott. A régi gútai közösség normái – a családi hierarchia, a vajda tekintélye, az egymás iránti kölcsönös szolidaritás – meggyengültek, s a közösség egy része dezintegrációs folyamatok felé sodródott. A helyi normák és a „gyüttment” cigány családok közti ellentét a telep mindennapjait feszülté tette.

Mindeközben a városba beköltöző roma családok új szintjét jelentik az integrációnak. Ők azok, akik már részt vesznek a helyi gazdaságban, gyermekeik iskolázottabbak, és életformájuk közelebb áll a többségi társadaloméhoz. Ez a belső differenciálódás azonban új hierarchiát is teremtett: a telepen maradók egyre inkább a társadalom peremére szorulnak, miközben a városba költözők kettős identitást élnek meg – „roma is vagyok, gútai is vagyok”.

A helyi nem cigány társadalom dichotóm magatartása továbbra is jelen van: a látványos elfogadás mögött gyakran tovább él a távolságtartás és a bizalmatlanság. A „kis-Moszkvai” eredet címke formájában még mindig működik, és a szimbolikus határok csak lassan oldódnak.

A kutatás 2025-ös tapasztalatai szerint az integráció többpólusúvá vált:

- a gazdasági integráció részleges, de működőképes;
- a kulturális integráció szelektív (az iskoláztatás és a média révén);
- a társadalmi integráció viszont még mindig akadályokba ütközik, főként a sztereotípiák és az alacsony társadalmi mobilitás miatt.

Az integráció tehát nem lineáris fejlődés, hanem ciklikus folyamat, amelyben az előrehaladás és a visszahúzó erők állandóan váltják egymást. A közösség képes alkalmazkodni, de a többségi társadalom nyitottsága továbbra is feltétele a sikernek.

A gútai eset tanulsága, hogy a társadalmi befogadás nem pusztán szociális, hanem morális kérdés is. Az integráció nem csupán a roma közösség feladata, hanem

közös társadalmi felelősség, amelyhez szükséges a kölcsönös elismerés, a bizalom és a kulturális dialógus.

Ha a jövőben ez a dialógus megerősödik – az iskola, az önkormányzat, a civil szervezetek és a közösség közös részvételével –, Gúta példája nemcsak helyi, hanem regionális modellként is szolgálhat a társadalmi integráció és együttélés területén.

Irodalom

- Baranyai János 1998. *A cigány közösségek társadalmi integrációja Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram.
- Kemény István–Janky Béla 2004. *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest, MTA KTI.
- Ladányi János–Szelényi Iván 2001. *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág.
- Samu István 2004. „Kis-Moszkvai úton lévők” – *Gúta oláh-cigány közösségének integrációja*. Miskolc, Miskolci Egyetem.
- Stewart, Michael 1997. *The Time of the Gypsies*. Boulder, Westview Press.
- Szuhay Péter 2005. *A romák kultúrája és a kulturális antropológia*. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- Vašečka, Michal 2005. *Čačipen Pal o Roma: súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, IVO.
- Vincze Enikő 2012. *Térbeli szegregáció és integráció Közép-Európában*. Kolozsvár, ISPMN.

A tudós magánya – Búcsú Horbulák Zsolttól (1972–2026)*

Mély megrendüléssel és fájdalommal fogadta a szlovákiai magyar tudományos és kulturális élet a hírt, hogy 2026. március 19-én, életének 54. évében, türelemmel viselt, súlyos betegség után elhunyt Horbulák Zsolt egyetemi oktató, kutató, szakíró és publicista.

Horbulák Zsolt kutatói és szakírói életműve a gazdaságtörténet, a monetáris elméletek és a regionális gazdaságpolitika metszéspontjában áll. Tanulmányaiban a gazdasági folyamatokat nem önmagukban, hanem politikai és társadalmi kontextusukban elemzi. A múltbeli mintázatok feltárása nála a jelenlegi strukturális és területi egyenlőtlenségek megértését szolgálja.

Egyik legfontosabb elméleti szintézise a *Finančné dejiny Európy* (Európa pénzügyi története), amely a pénz, a bankrendszer és az adózás fejlődéstörténetét tekinti át a kezdetektől a modern korig. (Horbulák 2015a) A mű alapvetése, hogy a pénz mint speciális áru fejlődése elválaszthatatlan az államszervezetek konszolidációjától és a társadalmi morál változásaitól. Horbulák nem csupán az intézménytörténetre fókuszál, hanem azt is vizsgálja, hogy a különböző korszakok uralkodó elitjei hogyan használták fel az adóztatási és hitelezési mechanizmusokat a politikai hatalom centralizálására és a gazdasági ciklusok befolyásolására. A kötet fő erénye, hogy a száraz gazdaságtant összeköti a valósággal és egyben rámutat, hogy az új pénzügyi megoldások mindig mozgásba hozták a történelmet.

A regionális és lokális folyamatok iránti elkötelezettségét tükrözi a *Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989)* című monográfiája. (Horbulák 2020) A korabeli szlovákiai szakkönyvek többnyire Szlovákia gazdasági növekedésével és a nehézipar fejlesztésével foglalkoztak. Emiatt a mezőgazdasági és közlekedési sajátosságokkal rendelkező déli régió kutatása elmaradt. Horbulák forráskritikai módszerekkel és statisztikai adatsorok szisztematikus feldolgozásával bontja le a normali-

* Ez az írás nem Horbulák Zsolt életművének teljességre törekvő áttekintése kíván lenni. Inkább néhány olyan kutatási csomópontra és munkára irányítja a figyelmet, amelyek jól megmutatják gondolkodásának lényegét, különösen a gazdasági folyamatok történeti beágyazottságát, a regionális egyenlőtlenségek iránti érzékenységet, valamint a társadalmi és politikai összefüggések iránti következetes érdeklődését.

záció időszakának hivatalos sikernarratíváit. A könyv egyik legfontosabb megállapítása, hogy a szocialista tervgazdaság egyenlősítő törekvései ellenére a dél-szlovákiai régióban rejtett strukturális elmaradottságok konzerválódtak. Az iparosítás egyoldalú, sokszor politikai alapú vezénylése és az infrastrukturális hálózatok hiányosságai olyan növekedési korlátokat hoztak létre, amelyek hatásai a rendszerváltozás utáni piacgazdasági átmenet során váltak igazán nyilvánvalóvá.

Ezt a gondolatmenetet folytatják és terjesztik ki országos szintre a *Regionálne hospodárske dejiny Slovenska* (Szlovákia regionális gazdaságtörténete) és a *Stručné hospodárske dejiny Slovenska* (Szlovákia rövid gazdaságtörténete) című egyetemi munkái. (Horbulák 2018, 2021) Ezek a művek szakítanak a hagyományos kronologikus történetírással és a gazdasági térszerkezet változásaira helyezik a hangsúlyt. Horbulák bemutatja, hogy Szlovákia mai területi egyenlőtlenségei – a fejlett nyugati és az elmaradottabb keleti, délkeleti régiók közötti szakadék – nem modern keletű problémák, hanem mély történelmi gyökerekkel bírnak. A dualizmus kori vasútfejlesztések, a két világháború közötti strukturális válságok, majd a szocialista nehézipar mesterséges betelepítése mind hozzájárultak ahhoz a torz térszerkezethez, amellyel a mai gazdaságpolitikának is szembe kell néznie.

Kutatói pályájának egyik legjelentősebb, elméleti és politikatörténeti szempontból is leginkább kimunkált darabja a *Reform és visszarendeződés. A csehszlovák állampárt a magyar gazdasági reformokról 1968-tól a rendszerváltozásig* című munkája. (Horbulák 2025) A szerző a prágai tavasz leverése utáni csehszlovák pártvezetés belső reflexióit és titkos jelentéseit elemzi az 1968-as magyarországi új gazdasági mechanizmussal kapcsolatban. Horbulák rávilágít arra a paradoxonra, hogy miközben Csehszlovákiában a „normalizáció” jelszava alatt teljes ideológiai és gazdasági visszarendeződés zajlott, a prágai vezetés feszült figyelemmel és komoly aggodalommal követte a Kádár-rendszer decentralizációs és piacbarát kísérleteit. A tanulmány kiválóan modellezi a szocialista gazdasági integráció működésképtelenségét és azokat a belső ideológiai gátakat, amelyek megakadályozták a gazdasági reformok végrehajtását.

A makrogazdasági folyamatok mellett a mikrogazdasági és társadalmi felelősségvállalási kérdések is foglalkoztatták, amit a *Spoločenská zodpovednosť malých a stredných podnikov* (A kis- és középvállalkozások társadalmi felelősségvállalása) című kötete igazol. (Horbulák 2015b) Ebben a könyvben a szerző a multinacionális cégek támogatói programjait szabja rá a kis- és középvállalkozásokra. Rámutat, hogy a kisebb cégeknél ez nem marketing, hanem a helyi közösséghez való kötődés és a gazdasági túlélés kulcsa.

Továbbiakban kiemelendő a Demeter Gáborral közösen jegyzett alapvető fontosságú demográfiai-statisztikai tanulmánya, amely *A szlovákiai magyar közösség létszáma és területi mintázata a népszámlálási statisztikák (1910–2021) tükrében* címet viseli. (Demeter–Horbulák 2023, 207–233. p.) Ebben a kiemelkedően hosszú távú elemzésben a szerzők több mint egy évszázad népszámlálási adatait vetik össze. A

tanulmány rávilágít arra, hogy a szlovákiai magyarság számbeli fogyása és területi elhelyezkedésének megváltozása mögött nem csupán politikai döntések, hanem mélyreható gazdasági és strukturális kényszerek is állnak. Az urbanizáció, az ipari centrumoktól való távolság, a regionális munkaerőpiacok beszűkülése és az elvándorlás mind olyan gazdasági tényezők, amelyek közvetlenül gyorsították fel az asszimilációs és demográfiai folyamatokat. Horbulák ebben az írásban is bebizonyítja, hogy a kisebbségi lét kérdései nem értelmezhetők tisztán etnikai vagy jogi keretek között. Csupán csendesen megjegyezhetjük, hogy a gazdasági háttér-folyamatok ismerete elengedhetetlen közösségünk valós helyzetének diagnosztizálásához.

A múltbeli mintázatok feltárása itt közvetlen eszközként szolgál a jelenlegi területi egyenlőtlenségek megértéséhez. Ennek legjobb példája a Demeter–Horbulák szerzőpárosnak az a tanulmánya, amely statisztikai adatokkal vizsgálja a Trianon előtti és utáni területi egyenlőtlenségeket. A szerzők feltárják, miként rajzolta át a régiók fejlődési pályáját a gazdasági modernizáció, a nemzetiségi politika, valamint az új államhatárok meghúzása. A kutatás kulcstézise, hogy a történelmi Magyarország 1910-es társadalmi-gazdasági törésvonalai már a békedöntés előtt szinte pontosan kijelölték a későbbi trianoni határokat. A korabeli perifériák elmaradottsága ráadásul egybeesett a nemzetiségi területekkel, mivel a dualizmus kori modernizáció és az asszimiláció kéz a kézben járt, ami komoly belső feszültségekhez vezetett. Az elemzés egészen 2010-ig követi a folyamatokat, bizonyítva, hogy a határok megváltoztatása önmagában nem szüntette meg a regionális különbségeket. Az utódállamok fejlesztéspolitikája nem volt hatékonyabb a korábbinál, a régiók pedig csupán szerepet cseréltek, miközben a korábban elmaradott Északnyugat-Szlovákia felzárkózott, ellenben az 1910-ben még virágzó, nagyrészt magyarok lakta Dél-Szlovákia és a határ menti sávok mára perifériává váltak. A szerzők 1930-as adatokkal igazolják, hogy ez a szerkezeti átrendeződés meglepően hamar, közvetlenül a Trianon utáni évtizedben megkezdődött. (Demeter–Horbulák 2021, 889–919. p.)

Horbulák Zsolt legfontosabb írásai és monográfiái együttesen egy olyan koherens életművet alkotnak, amely sikeresen kapcsolta össze a levéltári kutatások pontosságát a modern közgazdaságtan analitikus eszköztárával. Írásai világos, sallangmentes stílusuknak köszönhetően nemcsak a szakmai közösség, hanem a gazdasági és történelmi folyamatok iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is alapvető hivatkozási pontot jelentenek.

Távozásával egy olyan ritka látásmódú tudóst veszítettünk el, aki egész pályafutása során a gazdaságtan racionális struktúrái és a történelem mély, emberi összefüggései között épített hidakat. Az utókor számára hátrahagyott gazdag publikációs tevékenysége és oktatói munkássága egyaránt bizonyítja, hogy a múlt megértése nélkül a jelen gazdasági folyamatai sem elemezhetők pontosan.

Nyugodjon békében!

Gaučík István

Irodalom

- Demeter Gábor–Horbulák Zsolt 2021. Regional socio-economic inequalities before and after the collapse of the Hungarian Kingdom – modernization, “Magyarization” and economic exploitation from a different perspective. *Historický časopis*, 69. évf. 5. sz. 889–919. p.
- Demeter Gábor–Horbulák Zsolt 2023. A szlovákiai magyar közösség létszáma és területi mintázata a népszámlálási statisztikák (1910–2021) tükrében. *Területi Statisztika*, 63. évf. 2. sz. 207–233. p.
- Horbulák Zsolt 2015a. *Finančné dejiny Európy (história peňažníctva, bankovníctva a zdanenia)*. Bratislava, Wolters Kluwer.
- Horbulák Zsolt 2015b. *Spoločenská zodpovednosť malých a stredných podnikov*. Bratislava, Iris.
- Horbulák Zsolt 2018. *Regionálne hospodárske dejiny Slovenska*. Trenčín, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov.
- Horbulák Zsolt 2020. *Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989)*. Komárom, Selye János Egyetem.
- Horbulák Zsolt 2021. *Stručné hospodárske dejiny Slovenska*. Bratislava, Ekonóm.
- Horbulák Zsolt 2025. *Reform és visszarendeződés. A csehszlovák állampárt a magyar gazdasági reformokról 1968-tól a rendszerváltozásig*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Benyovszky Krisztián: Fordított névsorolvasás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, 2025, 196 p.

Benyovszky Krisztián könyve a fordítás- és irodalomtudomány, illetve az irodalmi szövegekre applikált névtan tartományaiban mozgó esettanulmány-sorozat, melyet az onomasztikai aspektus dominanciája szervez monografikus egységbe. A párbeszédcentrikus tudományközi értelmezési stratégiák a magyar, cseh és szlovák szövegek világában bontakoznak ki. Ez a párbeszéd nem pusztán módszertani értelemben interdiszciplináris: a műfordítások és a vizuális reprezentáció vizsgálatának bevonásával eleve többvegyértékűvé válik, s így a kulturális hagyományok kereszteződése révén speciális mentális mintázatok kirajzolódására is felfigyelhetünk. Az elméleti keret kiindulópontjának a paratextualitás-elmélet (mely Genette alapvetéséből táplálkozik), az alkalmazott névkutatás és a műfordítás-elméletek hármas metszéspontja mutatkozik. A szerzői név helyzete a fordításban, az álnévhasználat, a rejtőzködő, variánsokban megsokszorozódó névváltozatok, a márkanévvé váló írói nevek és az intertextuális viszonyok felülértékeléséből fakadó névadási stratégiák vizsgálata mindössze néhány alapvető szempont, melyek köré ez a könyv kreatív olvasatokat teremt. Névszemiotikai tájképek bontakoznak ki a szemünk előtt, melyek irodalmi tájakat rögzítenek szokatlan perspektívából. Ezt a szokatlanságot fokozza a populáris kultúra bevonásának intenzitása is, melyben szemmel láthatólag intenzívebbnek tűnik a nevekkal üzőtt játék, látványosabbak a szerzőtulajdonítási és önreprezentációs technikák, a funkciók célelvűsége pedig gyakorta közvetlenül a jelhordozók materiális tulajdonságaihoz igazodik.

A *Hamis orosz klasszikusok szlovák kivetelben* című tanulmány az irodalmi névfétis és misztifikálás remek példája: Daniel Majling olyan könyvtárgyat hoz létre, melyen kiütkeznek a

„hamisság jelei”, ugyanakkor a posztmodern irodalmi kánonkorrekciós játéknak is részévé válik, ráadásul a „fordításantológia” fordítása cseh és lengyel fordításban is tovább generálja önmagát. A nagyobb irodalmi kontextusba ágyazott szöveg ereje is megsokszorozódni látszik, melyhez a fordítás mint kitüntetett kultúrákövetítő aktus becse is hozzájárul.

A nyelvekkel üzőtt játék és a magyar nyelvi intarziák metafikciós térbe kerülnek Petr Rákos regényének elemzésekor is, ráadásul a töredéksé lett, spekulatív történetírói gyakorlat a manipuláció nyelvi és vizuális aspektusait is játékba hozza. A szöveg befogadását a meta-poétikai önreflexivitás jelenléte is bonyolítja, és árnyalja a magyar nyelvű intarziák poétikai szerepének funkciólehetőségeit. A névasszociációs mobilizálás és a történelmi referencialitás kép-lékennyé tétele és a számos spekulatív magyarázat a regény groteszk poétikai vonulatának tartópillérivé tehető. A nyelvek, a stílusok karnevalizálódása több elemzésül választott mű sajátossága: Koloman Kocúr esetében (a *Sraccia zbraň* című groteszk regény kerül górcső alá) a karnevalizálás a test alapfunkcióit is érinti, s ez szinte bevonzza a bahtyini olvasat sikerességét az értelmezői gyakorlatban.

Tózsér Árpád *A kódváltás pragmatikája* című, antológiadarabbá vált költeményének elemzése a könyv egyik legbravúrosabb szövege, mely a versben szereplő nyelvi tünetegyüttes értelmezésekor kilép a korábbi, kétnyelvűség-konceptió-tipológiákra fókuszáló elemzések narratívájából, és a nyelvromlás dokumentálásaként megjelenő láttelet-szemléletet elhagyva, az identitás kiterjesztésének pragmatikáját is részben mozgósító, poétikai fókuszú elemzést kínál. Benyovszky maga fordítja szlovákra a költeményt, hogy láthatóvá tegye a nyelvi tünetegyüttes, a kódváltás működését a fordítás aktusában, s ebben a kreatív üzemmódban tapasztalja meg a nyelvi működés, a nyelvi kompetencia lehetőségeit, de a versműködés, a poétikai megvalósítás és a tárgyzelzés tech-

nikáit egymásba játszó verssszerveződés energiaáramlását is, amit a fordító-elemző poétikusan a „szövegek és szövetek csereberéjének” nevez.

A szoros olvasás technikáinak ragyogó példaként tekinthetünk az Örkeny egyperceseihez szlovák fordításairól írt dolgozatra is, mely a kódváltás során bekövetkező fordítói döntések és a név poétikai, kulturális, történeti kisugárzása közti viszonyokat tárja fel. Az irodalmi, zenei allúziók hálózatába ágyazódó szövegek átültethetősége már a látszólagos mikrokomponensek esetében is összetett kódváltási stratégiákat mozgósít.

Külön blokk foglalkozik a krimi műfajához kötődő onomasztikai kihívásokkal: a „tetten ért nevek” csak retorikailag kerülnek az üldözött bűnöző vagy a tettes pozíciójába, a névhasználati stratégiák változatossága és találmányossága inkább gyönyörködtet, mint elrettent. A krimisé mák és a név kapcsolatrendszerében az álnevek, a névtelen levelek, a szereplői alakítások, a játékos önreprezentációk, a neveknek tulajdonított szimbolikus funkciók, az intertextuális hálózatokba illeszkedő identifikációs játékok olyan gazdag rendszert sejtetnek, mely egyszerre kötődik a műfaji sajátosságokhoz és a kreatív poétikai szövegformáláshoz. A műfaji nyomvonalú névadási stratégiák vizsgálatához a szerző keresve se találhatott volna kézenfekvőbb zsánert, ugyanakkor folyamatosan tudatosítani kell, hogy a krimi korántsem konstans műfaji paraméterekkel rendelkező narratíva, s hogy a névhasználati opciók izgalmas eltéréseket mutatnak pl. a skandináv vagy a gyermekkrimi alműfajaiban.

Hercule Poirot irodalmi átváltozásait mutatja be a *Névtorzítás és alakpárhuzam a krimi irodalomban* című fejezet Baráth Katalin, José Carlos Somoza, Josef Škvorecký műveiben. Az alakpárhuzam felbukkanása a különböző intenzitású jellemkonstans ellenére a név torzulásával jár együtt: Barátnál Hercule Poitor, Somozánál Héraklész Pontór, Škvoreckýnél Hercule Potarot szerepel. Benyovszky az interikonikus jelsorokba vesző ősalakot elhallgatott, de

odaértett interpretánsként határozza meg. Eva Bešťáková regényének elemzése a nyelvi maszkok, álnevek és a teatralitás szempontjából tovább gazdagítja a Poirot-utótörténetek láncolatát. Az utolsó tanulmány gróf Benyovszky Móric alakjának irodalmi és kultúrtörténeti megformálásával foglalkozik a név, nyelv, identitás klasszikus háromszögéből kiindulva, s bemutatja, hogyan misztifikálódik, illetve válik a populáris kultúra részévé.

A *Fordított névsorolvasás* innovatív, gondolatébresztő szakmunka, mely mind a tudományos közösség, mind a tágabb értelemben vett olvasóközönség figyelmére számot tarthat.

Csehy Zoltán

Zsadányi Edit: Megszólal az alárendelt? A kiszolgáltatottak történetmondása 20–21. századi irodalmi művekben. Budapest, Balassi Kiadó, 2025, 375 p.

Az alárendelt hangjának irodalmi reprezentációival foglalkozó monográfia Gayatri Chakravorty Spivak subaltern-konceptiójából indul ki; a subaltern magyar megfelelője a címben és az alcímben szereplő „alárendelt”, illetve „kiszolgáltatott”, de a kötetben szinonimaként az alávetett, a kirekesztett fogalma is felmerül. Spivak rámutatott arra, hogy az alárendelt nevében megszólalók magának a fölérendelt nyelven megszólalni nem tudó alárendeltnek a hangját akaratlanul is elnyomják. Spivak koncepciójának kiindulópontja a történelem subaltern kutatása, mely az elnyomottak helyzetét alternatív források segítségével, illetve a hagyományos források másfajta értelmezésével igyekszik feltárni.

Zsadányi Edit a subalternkonceptiót irodalmi szövegek értelmezésének alapjává teszi, és feminista, illetve narratológiai elméleti alapokkal társítja. Az alapos, átgondolt, bőséges magyar és külföldi szakirodalomra támaszkodó könyv három fejezetre oszlik. Az első fejezet a subaltern elméleteit, illetve a subalternkonceptió irodalmi alkalmazhatóságát tárgyalja, s egy

Krasznahorkai László *Sátántangó*jával foglalkozó esettanulmányban mutatja be, hogyan használható az elmélet a műelemzés során. A műben a kiszolgáltatottság narratív reprezentációját vizsgálja, a regény narrációjában például azt a technikát, ahogyan „maga a narrátori beszéd elnyeli azt, akinek a nevében beszél, de azonosul is vele, követi az aktuális alaki perspektívát”. Tarr Béla *Sátántangó* című filmjében az alárendelt reprezentációjának nehézségeit hivatottak kifejezni olyan képi megjelenítések, melyek révén a szereplőket hátulról, elmosódott körvonalakkal látjuk. Paradox módon a túl közeli nézőpont sem válik az érzelmi kötődés eszközévé, inkább a megközelíthetlenséget sugallja. A sajátos filmtechnika ennek ellenére a nézőben elsősorban „a testi-biológiai közösséget erősíti fel, önkéntelen, zsigeri együttérzést hív elő bennünk”, ezáltal „felszabadíthatja a hatalmi kommunikáció fogságába rekedt subalternhangokat”.

A könyv második fejezete a főtémát feminista látószögbe helyezi. A próza-poétikai vizsgálódás és a gender kategóriájának összekapcsolása számos kérdést vet fel: tekinthetünk-e nőiesnek vagy férfiasnak egyes elbeszélismódokat, beszélhetünk-e női vagy nőies narratíváról. Az újabb genderelméletek hangsúlyozzák a társadalmi és a lokális kontextus fontosságát. Zsadányi ezekre is építve több esettanulmányban mutatja be a genderelméletek és a subalternelméletek összekapcsolhatóságát. Példáit elsősorban a 20–21. századi magyar irodalomból veszi (pl. Kaffka Margit, Lesznai Anna, Tóth Krisztina, Gordon Agáta), de néha világirodalmi példákra is hivatkozik (elemzi pl. Anna Seghers *Tranzit* című regényét). Az alárendelt hang megszólaltatásának módozatait logikus érveléssel, meggyőző, szövegcentrikus elemzésekkel mutatja be, összehasonlító jelleggel is reflektálva az egyes (olykor különböző irodalomtörténeti korszakokhoz tartozó) művek hasonló narrációs eljárásaira.

A női szereplők gyakran megváltoztathatatlan adottságként fogják fel sorsukat, s ekképp is reflektálnak rá. Narratív eszközök

tekintetében a subaltern artikulációját szolgálja pl. a célelvűséggel szemben az élet hiábavalóságát sugalló iterativitás, az ismétlődő, körkörös cselekményvezetés. Zsadányi, bár női szerzők műveit elemzi (pl. Kosáryné Réz Lola *Filoména*, Szenes Piroska *Csillag a homlokán* és Földes Jolán *A halászó macska uccája* című regényét), az iterativitást nem kimondottan a női poétikához, hanem általában a kiszolgáltatottság megjelenítéséhez köti, összehasonlításképpen férfi szerzők példáival is érvelve (hasonló narratív technikája van Móricz Zsigmond *A boldog ember* című regényének is). Lesznai Anna verseiben Zsadányi az elődök, a korábbi nemzedékek elfojtott, subaltern hangjának megnyilvánulásait keresi és mutatja fel. A *Dédanyám* című versben „megképződő lírai személyiség saját önmegvalósítási késztetését és tudáshozomját olyan kulturális és biológiai kódokként érzékeli, amely az előző nemzedékek vágyódásait fejezi ki”. Retorikai szempontból ezt erősítik fel az ismétléssalakzatok (ismétlődő szavak, motívumok, figura etymologica).

A női szereplők kiszolgáltatottságát a felsorolásalakzatok, az annales közlésmódját idéző, az események értékelés nélküli lejegyzésére szorítókozó, ún. prenarratív elbeszélismód is kifejezi. Erdős Virág *Na ne* című versében egy bántalmazott nő meséli szenvtelenül, az elszenvedett sérelmeket nem is tudatosítva, hogy neki úgy mond milyen „szerencséje” volt a férfakkal, az okok felderítését, a miértetek megválaszolását az olvasóra bízva.

Az elemzések a művekben megjelenő, összetett queer viszonyokra is reflektálnak. Ilyen Kaffka Margit *Két nyár* című kisregényének szerelmi háromszöge; a mű, amint arra Zsadányi rámutat, „a periférikus emberi létezés kérdéseivel nemcsak a szociális helyzet, hanem a nemi szerepek terén is szembesít minket”. Zsadányi ebbe a kontextusba helyezi Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című művének elemzését is, melyet a dehumanizáció és queernegativitás szempontrendszerére építi. A szöveg számos, az állatokra jellemző, az embert állatiasító metaforát tartalmaz, a vész-

korszakban elszenvedett dehumanizációra utalva, más irányból viszont ezek a motívumok a felmagasztalás retorikájával is összekapcsolódnak (a kenyéradagját a vonatút során a gyermeknek adó Tanító krisztusi alakjából kiindulva). Zsadányi kimutatja, hogy míg a *Kaddis* fő témája a patriarchális apaszerep elutasítása, a szöveg ismétlődésalakzatokkal teli, ritmikus zenei struktúrái mintha éppen a nemzés aktuását vinnék színre. „Az elutasításban, a (queer)-negativitásban létrejön az új nemzedék, és létrejön az új irodalmi mű” – állapítja meg Zsadányi.

A könyv harmadik fejezete az alárendelt megszólaltatását gyermeki narrációjú, a diktatúra idején játszódó, kortárs magyar regényekben (Rakovszky Zsuzsa: *A hullócsillag éve*, Dragomán György: *A fehér király*, Barnás Ferenc: *A kilencedik*) vizsgálja, a gyermeket a narrációelméletből ismert korlátozott tudású (megbízhatatlan) elbeszélőként kezelve. A gyermeki beszéd megnyilvánulhat a mellérendelő szerkezetekben, a krónikás jellegű történetmon-

dásban is. A diktatúra jellegzetessége az infantilizáció (a hatalom az embereket alárendeltként, mintegy gyermekként kezeli), ezért a gyermeki kiszolgáltatottság reprezentációi különösen alkalmasak az elnyomás retorikájának érzékeltetésére.

Zsadányi Edit könyve nemcsak irodalomtudományi, narratológiai tanulságokkal zárul, hanem arra is rámutat, miért érdemes irodalommal és irodalomtudománnyal foglalkozni: „az irodalom egyik értelmét és hasznát abban látom, ha az irodalom részt vállal a nyomasztó történelmi múlt feldolgozásában, a mindennapos küzdelmek enyhítésében, a tolerancia és a személyes szabadság képviselésében” – olvasható az összegzésben. A fókuszba állított művek és az érzékeny elemzések meggyőzően mutatnak rá arra, hogyan járulhat hozzá az irodalom az irodalomtudománnyal karöltve az olvasói együttműködés felélesztéséhez és az előítéletek lerombolásához.

Polgár Anikó

AUTONÓMIAKÍSÉRTET

TÓTH KÁROLY

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Számunk szerzői

Baki Attila (1978)

történész (Terbegec, Szlovákia)
bakiattila78@gmail.com

Csehy Zoltán (1973)

költő, műfordító, irodalomtörténész
(Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)
zoltan.csehy@uniba.sk

Fedinec Csilla (1968)

történész, szerkesztő (ELTE)
Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Budapest, Magyarország)
ORCID 0000-0002-9156-9002
fedinec.csilla@tk.elte.hu

Gaučík István (1973)

történész, tudományos főmunkatárs (Szlovák
Tudományos Akadémia Történettudományi
Intézete, Pozsony, Szlovákia)
gaucsikistvan@gmail.com

Hushegyi Gábor (1959)

esztéta (Pozsony, Szlovákia)
gaborh33@gmail.com

Klamár Zoltán (1955)

etnográfus-muzeológus (Kartal,
Magyarország; Magyarkanizsa, Szerbia)
drklamarz@gmail.com

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)
liszkajozsef@azet.sk

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet,
Somorja, Szlovákia)
ollos.laszlo@foruminst.sk

Polgár Anikó (1975)

költő, műfordító, irodalomtörténész (Selye
János Egyetem, Komárom, Szlovákia)
polgara@ujs.sk

Samu István (1979)

kulturális antropológus (Soproni Egyetem
Benedek Elek Pedagógia Kar, Sopron,
Magyarország)
guttai.samu.istvan@gmail.com

Szakál Imre (1986)

történész, egyetemi docens (II. Rákóczi
Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem,
Beregszász, Ukrajna)
ORCID 0000-0003-2017-3999
szakal.imre@kme.org.ua

N. Tóth Anikó (1967)

író, irodalomtörténész, a Nyitrai Konstantin
Filozófus Egyetem Közép-európai
Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézetének docense
(Nyitra, Szlovákia)
ORCID 0000-0003-1780-7241
atoth@ukf.sk

Váradi Krisztián (1998)

doktorandusz, oktató (Többsz nyelvűségi
Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pannon
Egyetem, Veszprém, Magyarország; Filológia
Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Egyetem, Beregszász, Ukrajna)
ORCID 0000-0001-7554-4158
varadi.krisztian@kmf.org.ua